

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

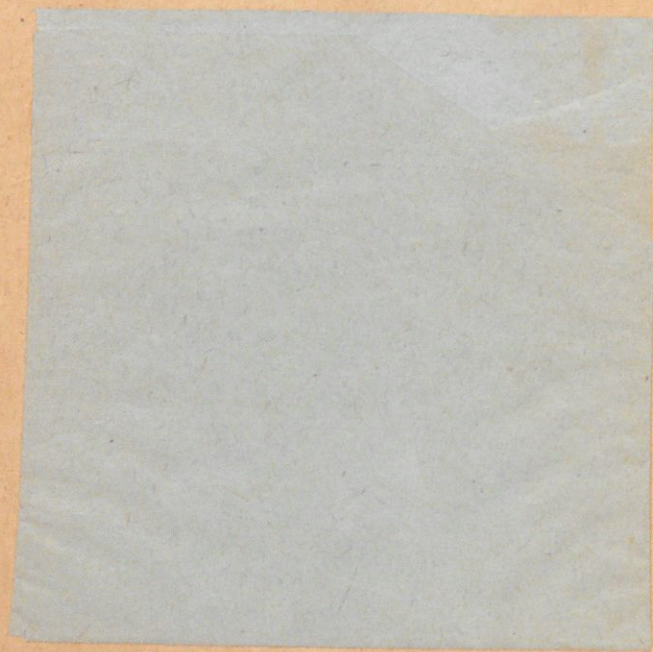
Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

3604-3607

491.93-8

2-36

R010

Պ. ԶԱՐԴԱՐԵԱՆ

491.99-8

Մ Ե Ղ Ր Ա Գ Ե Տ

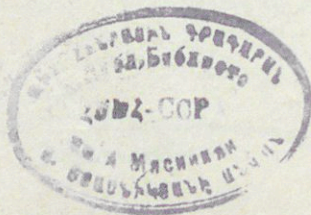
Մ Ի Զ Ի Ն Ը Ն Թ Ա Յ Ք
Բ. ՏԱՐԻ

ԼՈՒՍԱՂԵԻՐ
Հրատարակչական ընկերություն

Խիւ 5

11931

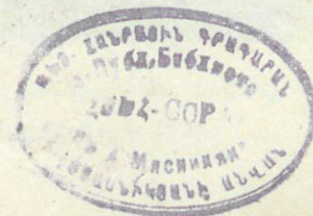
12272-58

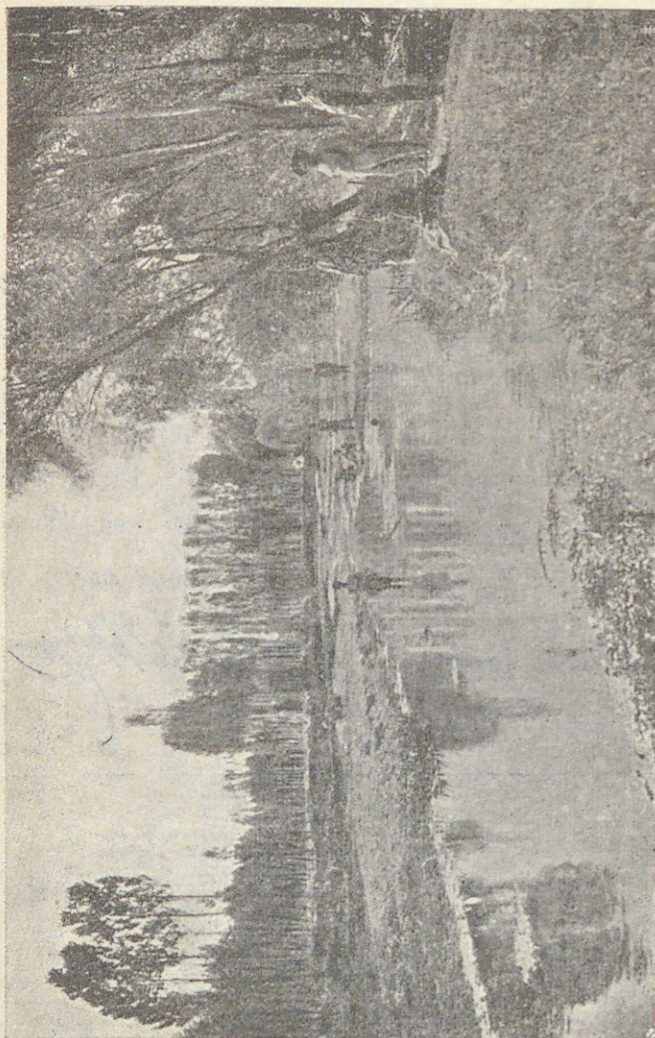
Դպրոցական նախորդ տարեշրջանի սկիզբը մեր
 րրած յայտարարության համաձայն, լոյս կընծայենք
 ահա ՄԵՂՂԱԳՆՏՆԵՐՈՒ միջին ընթացքի Ա. և Բ. տա-
 րիները, այն լի յոյսով որ այս երկու գրքերը եւս նոյն
 ջերմ ընդունելության պիտի արժանանան՝ ինչ ընդու-
 նելութիւն որ գտան տարրական Ա. և Բ. տարիները:

ՀՐԱՏԱՐԱԿԻԶՆԵՐ

Շարլ - Միլլեր

Կ. Պոլիս 1913

Երասխի մէկ ափը

ԵՐԱՍԽԻ ՎՐԱՅԷՆ

1

— Հա՛յտէ, պիտի քչեմ, նստեցե՛ք...

Միայն հայրս կը մնար դուրսը: Կանգնած բազմաթիւ գիւղացիներու մէջ՝ կը խօսէր սնունց հետ և հրաժեշտի բարեւը կու տար:

Ամէնքս նստեր, տեղ էինք բռներ այդ մեծ ֆուրկօնին մէջ, կձկուած առիտակէ կամարին տակ: Կերթալինք, ամբողջ ընտանիքով և լնդ միշտ. կը դադարէինք գեղէն:

Շարժեցաւ ֆուրկօնը, հեռացուց մեզ գիւղի տեսքէն:

Առջեւս փռուած էին ընդարձակ, ժպտուն դաշտեր՝ լի բազմատեսակ և գոյնզգոյն ծաղիկներով. կը կարկաչէին առուակները, կը ճութլալին թռչունները, և մեր ֆուրկօնը կը վազէր, կը զլորուէր այդ ամէնուն մէջէն:

Մէկ քանի անգամ վար ցատկեցի կտուքէն, ծաղիկներու փունջեր նեակեցի ներս, ծառերէն ճութլեր կտրտեցի, յետոյ նորէն հեծայ ֆուրկօնին ետեւը՝ իմ ասպրակիս վրայ, ու պոռացի եղբայրներուս:

— Տէ՛, տղա՛ք, բան մը երգենք...

Անոնք ալ ձայնակցեցան ինձի, ու սկսանք երգ մը,

բայց չուտով ստիպուեցանք լուռ կենալու, որովհետեւ ֆուրկօնին ցնցումները կը փշրէին, կը ջարդէին թէ՛ մեր կողմն ու ոսկորը, թէ՛ մեր երզը...

Մութին հասանք գիւղ մը. իսկ միւս առտուն չուտով դարձեալ լեյուեցանք մեր կառքին մէջ, և սկսանք իջնել դէպի աւազուտ ու ընդարձակ դաշտ մը՝ անցնելով կոյտ-կոյտ բլուրներէ:

Օ՛հ, դաշտ կըսեմ, բայց աւելի ճիշտ կըլլար՝ անապատ լսելի:

Ո՛չ մէկ ծառ: Նոյնիսկ խոտը քիչ էր, գեղնած ու չորցած: Շուրջը ամբողջ աւազ է, բայց աւելի հող ու անտանելի փոշի: Եւ ինչպիսի՛ փոշի: Ամպ, կատարեալ ամպ էր՝ որ կը չըջապատէր մեր ֆուրկօնը:

Այ սե բան չի մնաց: Փռչին չերտ կապեց մեր լաթերուն ու մազերուն վրայ. հովը փչեց ու փչեց, տաք, խեղդող հով մը, մինչեւ որ վերջապէս հատան աւազները և կրցանք բանալ աչքերնիս ու բան տեսնել:

Եւ առաջին բանը որ տեսանք, դարմանքէն պոռացինք ամէնքս ալ:

Ճիշտ մեր դիմացը, ծանր ու մեծ, կը սահէր-կերթար վերէն վար՝ լայն, չափ լայն գետ մը, պզտոր ու կարմիր ջրերով:

— Երասիս—լսաւ հայրս. Երասիս գե՛ան է:

2

Քիչ ետքը մեր կառքը կանգ առաւ ճիշտ գետափին վրայ: Վար իջանք: Իջեցուցին բոլոր բեռները, մեծ կարպետ մը փռեցինք գետինը, մալրս սփռոյր բացաւ և նստանք ճաշի:

Գետեզրը հոտ ամպի էր: Հողաշէն խրճիթ մը միայն Արար, մէջը զինուորներ, որոնք ներս կը մտնէին ու դուրս կեկլէին. հօրմէս ուղեցին անցագիրը, ներս տարին ու ետ բերին տուին:

Գետին միւս ափը պարսկական էր:

Ճաշը վերջացնելէ յետոյ, մենք՝ մանուկներս, իջանք գետափ և սկսանք զննել եղերքին կպած մեծ նաւ մը:

Այդպիսի նաւ ես երբեք չէի տեսեր պատկերի վրայ: Պոչոր արկղ մըն էր ասիկա, շիտակ անտուկ, չորս կողմը փայտէ վանդակ չլինուած: Երկար ձող մըն ալ, որ թիակն ըլլալու էր, դուրս կեկլէր արկղին մէջէն ու կերթար, կը խրուէր ջուրին մէջ:

— Լա՛ստ է,— հասկցուց մեզի հայրս, որ ինք ալ մեր քով էր եկեր:

Ասո՛վ պիտի անցնէինք գետէն: Այդ ջրոտ, ցեխոտ ու չպրծուն յատակին վրա՞յ պիտի հաւաքուէինք մենք: Հապա մեր ֆուրկօ՛նը, ասպրա՞նքը, ձիե՞րը:

— Կը տեսնէք,— ըսաւ հայրս ժպտելով. ամէնքն ալ կանցնին: Փացե՛ք առայժմ գետափէն հեռու: Մի՛ մօտենաք ջրին: Այս տեղ ափերը կը փլին յանկարծ: Իսկ եթէ ջուրն ինկաք, ա՛լ ազատու՛մ չունիք: Օ՛հ, Երասիսը չափ ու չափ արիւն է խմեր, անթիւ դիակներ է քշեր ու տարեր, այս փրկրին բնակիչներէն հազարաւորներ խեղդեր...: Արիւնխում գետ է Երասիսը:

Ու լուեց: Կը սպասէինք որ խօսէր, պատմէր թէ՛ ի՞նչ արիւն էր այդ, ի՞նչ դիակներ, ե՞րբ և ինչո՞ւ:

— Հայրի՛կ,— ըսի ես. պատմէ՛, խնդրեմ: Ի՞նչ դիակ-նե՛ր են, գե՛ան է յորդեր թէ՛ կռիւ է եղեր հոս:

Եւ հայրս զնայ, նստեցաւ քարի մը վրայ, ու սկսաւ պատմել:

— Ասկէ շատ ու շատ տարիներ առաջ — կըլլայ մօտ 300 տարի — այս կողմերը լեցուն էին չէն ու մեծ գիւղեր: Սկսած այս գիւղէն մինչեւ շատ հեռու քաղաքները՝ լեցունած էին Հայերով. ծաղկած դաշտեր, հարուստ բնակիչներ... Բայց ահա Պարսիկները կռիւ սկսան Օսմանցիներուն դէմ, և զացին քարուքանդ ընելու մէկմէկու երկիրներ:

Կռիւը տեղի կունենար Հայերու բնակած տեղերուն մէջ: Երկու կուռուղ աղգերուն հազարաւոր զօրքերը մօրեկներու պէս կիշնային արտերը, ոտքի տակ կուտային, կը փլցնէին գեղ ու քաղաք, կայրէին ու կը քանդէին ամէն բան: Կաշխատէին այնպէս ամայացնել երկիրը, որ դէմէն եկող թշնամին ո՛չ ուտելու բան գտնէր, ոչ ալ բնակելու տեղ:

Սկիզբը, Պարսիկները յաղթեցին ու զացին սուաջ: Բայց յետոյ սկսան յաղթուիլ ու ետ քաշուիլ, որ երթան իրենց երկիրը մօտեն, գետին այն միւս ափը: Ետ կը քաշուէին, բայց անցած տեղերնին ինչ գիւղ ու քաղաք որ կար՝ քար ու քանդ կընէին, հայ բնակիչներն ալ բռնի դուրս կը քշէին իրենց տուն ու տեղէն, և ոչխարներու պէս իրենց առջեւը խառնած՝ մղկտացնելով կը բերէին, կը հաւաքէին այս տեղ:

Այ մարդ չի թողուցին. տղայ, աղջիկ, կին ու էրիկ մարդ ախնայ տունին մտրակի տակ, ու համար-հաղարներով առին ու բերին՝ գետէն անցնելու, որպէս զի անոնք Օսմանցիներուն տուն ու հաց չի տան և չօգնեն:

Կը շտապեցնէին, որովհետեւ թշնամին կուգար, կը հասնէր:

Զի թողուցին մինչեւ անգամ՝ որ իրենց հետ լաթ կտոն

ուտելիք առնեն: Ով որ ինչ կրցաւ՝ չուտով կապեց մէջքը՝ եթէ ձի կամ էշ ունէր՝ անոնց վրայ, մեծ մասը ոտքով, մըրք բակի ու փայտի հարուածներու տակ՝ կերթային փռելով թախ՝ յօգնած:

Եւ զօրքերը անգթօրէն կը սպաննէին ով որ կը յօգնէր, ետ կը մնար... կը սպաննէին հիւանդները, տկաքները:

Մայրերուն ձեռքէն մանուկները խլելով՝ մէկ կողմ կը նետէին. կը մորթէին, քարերէն վար կը նետէին ծերերը և երբ չունչ չէր մնար գիւղերուն մէջ, կրակի կուտային տուն ու խոտի դէզ, արտ ու ամբար...:

Հազար-հազար կին ու աղջիկ, էրիկ մարդ ու մանուկ բերին, հաւաքեցին այս ողորտ ջուրերուն քով և սկսան անցնել դանոնք գետէն:

Անցնել, բայց ինչո՞վ: Հաղիւ մէկ քանի լաստ ու նաւակ կար. Բիշ-քիշ անցնիլը երկար կը քշէր. թշնամին կը հասնէր. պէաք էր շտապել...:

Եւ ահա թագաւորը հրամայեց որ քշեն, ջուրը լեցնեն ամէնքը՝ կին, մարդ թէ մանուկ: Սկսաւ զարհուրելի տեսարան մը:

Զօրքերը, ձի հեծած, սուրերու և մտրակներու, փայտերու և հրացաններու հարուածներով ժողկեցին այդ հազարաւոր թշուառները ու քշեցին ջուրը... Ծիչ, աղաղակ, լաց ու կո՛ծ...:

Գետը սեւցաւ մէջը լեցունածներով: Կը խեղդուէին, օգնութիւն կը կանչէին... Զուրն իր տակը կառնէր մանուկները, կիները, լողալ չգիտցողները: Լողաին ալ օգուտ չունէր. ո՞վ կրնար դէմ դնել այս ալիքներուն... Կը խեղդուէին, չի կար օգնող:

Կէսէն աւելին խեղդուեցաւ, ջուրին երեսը ծածկուեցաւ

գլուխներով. իսկ ամերուսն վրայ գիզուեցան դուրս նետուած գլխակները. հարիւրաւոր, հազարաւոր գլխակներ...: Երասխը՝ կարմրեցաւ, և այս բոլոր սարերն ու ձորերը լեցուեցան մեռնողներու ճիւղ ու լացով, յուսահատ աղաղակներով...»

Հայրս լուց և տխուր ու մտածկոտ գլուխը կախեց վուրձքին վրայ...

Կէսօրէն վերջ, նախ բեռները անցուցինք գետին, յետոյ մենք անցանք և շարունակեցինք մեր ճամբան:

ԱՇՈՒՆ

Դաշտ ու այգի դեղին հագան,
ձառ ու ծաղիկ մերկացան.
հովր փրչեց հագար բերան,
չի կայ ոչ հունձ, ոչ ալ ցան:

Օղբ մըռայլ, ցուրտ ու տխուր,
արեւն հիւանդ է վերը.
մեզն է պատեր սար ու բլուր,
ա՛լ մարդ չի կայ դաշտերը:

Սեւ ագռար ծառին վրայ՝
ձմրան գոյժն է որ կու տայ.
մարդ ու գազան տունեն, որջեն
ծերուկ հիւրին կրպպսեն:

ՊԱՏԿԵՐԸ

Նկարիչ մը նկարած էր փոքրիկ, գեղեցիկ պատկեր մը և անյալէս տեղաւորած էր՝ որ երեսնայ հայելիին մէջ: Այսպէս բրած էր, որովհետեւ խորհեր էր. «Հայելին պիտի կրկնապատկէ տարածութիւնը՝ պատկերին ու նայողին մէջ, ու այդպիսով պիտի մեղմայնէ, դոյներուն պայծառութիւնը՝ աւելի ուժեղացնելով պատկերին տպաւորութիւնը:»

Կատուն այս պատկերին համարուը տարաւ միւս կենդանիներուն:

Կենդանիները շատ կը յարգէին կատուն, համարելով զայն բարեկիրթ և նրբաճաշակ: Այս պատճառով, միշտ ուրախութեամբ կը լսէին անոր պատմածները:

Եւ երբ որ պատկերին լուրը տարաւ, անոնք նախ ուղեցին հասկնալ թէ՛ ինչ է այդ «պատկեր» ըսուած բանը:

Կատուն պատասխանեց.

— Հարթ, զարմանալի կերպով հարթ ու ողորկ բան մըն է, և սիրուն, չա՛տ սիրուն:

Կենդանիները սաստիկ հետաքրքրուեցան, և յայտնեցին թէ ինչ ըսես կուտան, միայն թէ անգամ մը տեսնեն պատկեր ըսածդ:

Արջը հարցուց.

— Բայց իսկապէս անոր ի՞նչ բանն է գեղեցիկը:

— Անոր տե՛սքը, — պատասխանեց կատուն:

Կենդանիները քիչ բան կը հասկնային կտաւէ և կը շարունակէին աւելի ու աւելի հետաքրքրուիլ:

Վերջապէս կովը հարցուց.

— Իսկ այդ «հայելի» ըսածդ ի՞նչ է, որուն անունը տուիր:

— Տեսակ մը ծակ է պատին մէջ: Անոր մէջ որ նայիս՝
կը տեսնես պատկերը: Իսկ պատկերը անքան սիրուն, այն-
քան հիանալի է և իր անպամանալի գեղեցկութեամբը այնքան
կազդէ՝ որ կրնաս խելքդ թռցնել:

Մինչև այդ ատեն՝ էջը լուռ էր. բայց այս անգամ իր
կասկածը յայտնեց: Իրեն որ հարցնէք, աշխարհքիս մէջ բան
մը չի կայ, որուն համար մէկը խելք թռցնէ. ուրեմն, կերևի
կատուն սխալք է. պատկերը իր ըսածին պէս այդքան ալ գե-
ղեցիկ ըլլալու չէ:

Իշուն կասկածները պաղ ջուր լեցուցին կենդանիներուն
գլխուն: Եւ կատուն տուն դարձաւ վիրաւորուած:

2

Երկու օր, մէկ խօսք չըսին պատկերին վրայ. բայց յե-
տոյ, հետաքրքրութիւնը նորէն արթնցաւ, և կենդանիները
սկսան նախատել էջը՝ որ անտեղի կասկածներով պաղեցուց ի-
րենց սիրտը:

Այն ատեն, էջը հանգիստ կերպով յայտարարեց որ՝ չափ
դժուար բան չէ ստուգելը թէ ո՛վ է իրենցմէ իրաւացին. ինք
կերթայ և անձամբ կը նայի պատի ծակին մէջ, որուն «հայելի»
կըսեն: Կերթայ և լուր կը բերէ:

Կենդանիները չափ ուրախացան և կը խնդրէին որ ան-
միջապէս երթայ:

«Վրայ գլխու», ըսաւ էջը ու մեկնեցաւ:

Էջը սակայն չի տեսաւ պատկերը, որովհետեւ չգիտնալով
թէ ո՛ւր պէտք է կանգնի, տեղաւորուած էր պատկերին ու
հայելիին մէջտեղ:

Եւ վերադառնալով՝ այսպէս յայտարարեց.

— Կատուն սուտ է. ծակին մէջ ևս միմիայն էչ տեսայ:

անոր ըսած հարթ, ողորկ բանին նշոյն անգամ չի կա՛յ. . . առ-
ջուս կանգնած էր գեղեցիկ ու վայելչակազմ էչ մը, բայց ու-
րիշ ոչինչ:

— Մօտ կեցե՛ր էի՛ր արդեօք, լաւ կըցա՛ւ գատել քչքէ,
— հարցուց փիղը:

— Ես այնքան մօտ էի կանգնած, որ գրեթէ փինչս կը
դպնար անոր. լաւ տեսնելուն խօսքը կայ:

— Զարմանալի բան, — ըսաւ փիղը. — առաջ կատուն
կըրնէր սուտ չէր խօսեր: Անհրաժեշտ է որ մէկ ուրիշն ալ հը-
թայ տեսնէ: Հեղ մը դո՛ւն գնա, ա՛րջ, և դարձի՛ր պատմէ՛
տեսածդ:

Արջը գնաց, և վերադառնալով ըսաւ.

— Երկուքն ալ սուտ կը խօսին. ծակին մէջ կանգնած
էր արջ մը:

Կենդանիները ապշեցան:

Ամէնքն ալ կուղէին մէկիկ մէկիկ հրթալ, նայիլ այդ
ծակին մէջ, իմանալու համար թէ ո՛վ է իրաւացին: Փիղը զա-
նաք մէկիկ մէկիկ խրկեց «հայելի» բառով բանին քով:

Եւ կովը միայն կով տեսաւ, վագրը՝ վագր, առիւծը՝
առիւծ, բորենին՝ բորենի, ուղար՝ ուղար:

Այն ժամանակ, փիղը համբերանքը կորսնցուցած,
յայտնեց թէ ինք կերթայ և կը ստուգէ ճշմարտութիւնը:

Փիղը վերադարձաւ զայրացած. ստախօս անուանեց
իր բոլոր հպատակները, իսկ կատուն համար ալ ըսաւ թէ՝
մտքով ու հոգիով կոյր է: Վերջը, քիչ մը հանդարտելէ ետք,
յայտարարեց թէ ով որ կոյր չէ՝ պիտի տեսնէ թէ այդ ծակին
մէջ փիղէ զատ ուրիշ բան չի կայ. . . :

ՃԵՐՄԱԿ ՔՕՂԸ

Մաճառ կոմսը կը հեծէ բանտին մէջ, չզթաներու բռնին տակ: Իր երկրին դատը պաշտպանած է, կռուած է իր հայրենիքին համար. ահա ինչո՞ւ պիտի սպաննեն զինք:

Հազիւ քսան տարեկան է: Ինքզինքը դաճաղին մօտ չի դգար, ինչ որ մխիթարութիւն մը պիտի ըլլար, այլ կը դգայ կախաղանին մօտ, որուն վրայ իր մարմինը ճարակ պիտի ձգուի ազատաներուն:

Կը քնանայ իր յարդէ մահիճին վրայ, անհոգ ու հանդարտ, մանկան մը պէս:

Մօրը տուաւ իր վերջին համայրը լայաղին.

— Մայրի՛կ, տե՛ս մէկ հատիկ դաւակդ. վերջանալու մօտ է անոր կեանքը. իր այնքան փառաւոր անունը պիտի ննջէ խորճողաւոր գիշերուան մէջ: Մաճառեցեցայ շատ պատերազմներու. յաղթանակներ տարի շատ մը յեղափոխութիւններու մէջ. բայց վաղը, մայր, պիտի դողամ կախաղանին առջև:

Մայրը ըսաւ անոր.

— Մի՛ վախնար, դաւա՛կս, ծունգի պիտի գամ կայսերական գահուն առջև. անոր վրայ նստողը բռնաւոր մըն է, բայց մօր մը աղերսը պիտի կրնայ յուզել անոր սիրտը: Երբ քեզ անցնեն մահուան ճամբուն վրայէն, ես պատշգամբս պիտի նայիմ քեզի և պիտի երեքցնեմ այս ճերմակ քօղը: Նշան է թէ՛ դուն մահուան կը գլմես. արհամարհէ՛ այն ատեն մահը, և անոր առջև անկրկի՛ւղ եղիր: Մաճառական արիւն չունի՞ս դուն, տղա՛ս: Բայց, երբ տեսնես որ դէմքս ծածկուած է այս ճերմակ քօղով, նշան է թէ՛ կայսրը քեզի ներում չնորճած է:

2

Ահա ասոր համար է որ կոմսը խաղաղիկ կը քնանայ իր կեանքի վերջին օրը:

Երազին մէջ կը տեսնէ իր մայրը՝ պատշգամբ ելած և դէմքը ճերմակ քօղով ծածկած:

Կը հնչէ զանգակը: Փողոցին մէջ ամբոխը կը յառաջանայ՝ հանդարտ ու լուռ, հետեւելով դահիճին: Պատուհանները լեցուն են հետաքրքիրներով, որոնք իր անցքին վրայ՝ արցունքներ և հեծեծանքներ կը թափեն: Բայց ինք ոչինչ կը տեսնէ. միայն, աչքերը յառած պատշգամբին՝ կը նայի ուր որ իր մայրը կեցած է, դէմքը ծածկուած ճերմակ քօղով:

Ու կոմսը, ուրախ և արիւնցած, կը հետևի ամբոխին՝ հաստատ քայլերով. ո՛չ, չի դողդգար ան, և երբ դահիճը կը կեցնէ զինք բարձրաւանդակին վերջին տատիճանին վրայ, կը ժպտի՝ դեռ...

Հապա ճերմակ քօղը՞:

Կտտակ մըն է, որ իր մայրը երեւակայած է՝ իր անհուն վշտին մէջ, որպէսզի չտեսնէ, մահուան ժամուն, իր զաւկին սարսափը:

ՏԷՄԻՐ-ՂԱՅԱ

Քամին հանդարտեցաւ: Երեւի, այսօր ալ մենք ծովուն վրայ պիտի գիշերէինք: Երկիւղամանի սրնթաց հաւը՝ մէկ կողմէն միւսին վրայ կը ճօճէր ծուլօրէն: Բացուած էին թաց առաքասաները:

Սպիտակ մառախուղը ամբողջովին չըը-

Պատգամեց նաւը: Ո՛հ աստղ կրեւելի, ո՛չ երկինք, ո՛չ ծով և ո՛չ ալ գիշեր:

Ծեր, կեղտոտ ու բոսկիկ նաւագետը՝ Սէփր-Ղայան, մեղմ ու լուրջ ձայնով՝ հին պատմութիւն մը կրնէ, որուն որոտնց հաւատալ կուզեմ ես:

1

«Զինքը կը կոչէին Տէմիր-Ղայա. մեր լեզուով կը նշանակէ Երկաթեայ-Ժայռ: Այդ անունը անոր համար էին տուեր իրեն, որովհետեւ ո՛չ վիշտ, ո՛չ ամօթ և ո՛չ ալ ան կը զգար ան:

«Իր խմբով աւազակութիւն կրնէր թէ՛ Ստամբուլի չորջակաները, թէ՛ պոնտայի Թեապլիոյ մէջ, թէ՛ ժայռոտ Մակեդոնիոյ մէջ և թէ՛ Պուլկարական ամպածրար արօտատեղիներուն վրայ:

«Իննիսունը ինը մարդ մնաւ անոր ձեռքէն, որոնց մէջ կային կին, ծեր ու մանուկ:

«Եւ ահա, օր մը, լեռներուն մէջ գինք՝ չրջապատեց Վիատիչահին — թող Ալլահը երկա՛ր լնէ անոր կեանքը — ու ժեզ զօրքը: Երեք օր Տէմիր-Ղայան ետ ետ մղուեցաւ, ինչպէս չուներուն ձեռքն ինկած գայլը: Զորքորդ օրուայ տառուն, անիկա պատուեց թշնամիին չղթան, բայց... մինակ: Վշկերներուն մէկ մասը ինկաւ կատաղի հետապնդման ժամանակ, մնացածներն ալ զլխատուեցան Ստամբուլի: Եւ հրապարակին վրայ:

2

«Անմատչելի քարայրին մէջ, խարոյկին մօտ՝ պառկած էր Վիլհաւոր ու արիւնաթաթախ Տէմիր-Ղայան, ուր իրեն ապանդամն էին տուեր լեռնային հովիւները:

«Եւ ահա, կէս գիշերին, իրեն յայտնուեցաւ լուսափայլ հրեշտակը՝ բոցղէն թրով: Տէմիր-Ղայան ձանչցաւ մահուան լրարեր և երկինքի առաքեալ Աղբաշէլը. ու ըսաւ.

— «Թող կատարուի Սլաշին կամքը. ես պատրաստ եմ:»

«Բայց հրեշտակը պատասխանեց.

— «Ո՛հ, Տէմիր-Ղայա, դեռ քու ժամդ չէ հասեր: Լսէ՛ Աստուծոյ կամքը: Մահուան անկողնէն ելլելուդ պէս, կերթաս, գետնէն կը հանես քու գանձերդ և ոսկիի կը վերածես զանոնք: Յետոյ, կը քալես ուղիւ գէպի արեւելք. կերթաս, այնքան կերթաս՝ մինչև որ հասնիս այն տեղը, ուր եօթը ճամբայ իրարու կը միանան: Հոն տուն մը կը շինես զով սենեակներով, լայն բազկաթոռներով ու մաքուր ջուրի շատրրուաններով՝ լուսցուելու համար, ուտելիք-խմելիքով՝ ճամբորդներու համար, և անուշաբոյր սուրճով ու հոտաւէտ նարկիլէով՝ յոգնածներուն համար: Կանչէ՛ այն բոլոր մարդիկը, թէ՛ հետեւակ, թէ՛ ձիաւոր, որոնք կանցնին քու տանդ մօտէն և ծառայէ՛ անոնց, յետին սարուկի մը նման: Թող քու տունդ ըլլայ նաև անոնցը, քու ոսկիդ՝ անոնց ոսկին, և քու աշխատանքդ՝ անոնց հանգստութիւնը: Եւ գիտցիր որ կուգայ ժամանակ, երբ Ալլահը կը մոռնայ քու մեծ մեղքերդ և կը ներէ Ի՛ր զաւակներուն արիւնը:

— «Ի՞նչ նշանով ցոյց պիտի տայ Տէրը, որ ներած է իմ մեղքերուս, — հարցուց Տէմիր-Ղայան:

Հրեշտակը պատասխանեց.

— «Վերցո՛ւր քովդ մնացող խարոյկէն աս այրած, սեցած կիսայրեացը, և ցցէ՛ հողին մէջ: Երբ, անիկա կեղեւով ծածկուի, ծիլեր արձակէ ու ծաղկի, — այն տուն, զխոյր որ հասեր է փրկութեան ժամդ:»

«Այդ ժամանակէն անցաւ քսան տարի: Փատիլահին — թող Ալլահը երկա՛ր ընէ անոր կեանքը — ամբողջ երկրին մէջ տարածուած էր՝ եօթը ճամբաներու հիւրանոցին փառքը, որ կը դանուէր ձիտակէն Զմիւռնիա տանող ճամբուն վրայ: Մուրացկանը անկէ կը հեռանայ՝ ուռուպիա մը ձգած իր ճամբորդական սպայուսակին մէջ, անօթին՝ կուշտ, յոգնածը՝ աշխուժ, վիրաւորը՝ առողջացած:

«Քսան տարի, քսան երկա՛ր տարիներ՝ Տէմիր-Ղայան կը նայէր, ամէն իրկուն, իր բակին մէջ ցցած այդ զարմանալի փայտի կոճղին. բայց անիկա դեռ սե էր ու չոր:

«Սաւարեցան Տէմիր-Ղայայի արծուետես աչքերը, կորացաւ անոր ուժեղ իրանը և զլխուն մազերը սպիտակացան՝ նման հրեշտակի թեւերուն:

«Անգամ մը, առաւօտուն շատ կանուխ, լսելով ձիու դոփիւն, դուրս վազեց ճամբան, ու տեսաւ ձիաւոր մը՝ որ կը սուրար, արիւն-քրտինք մտած ձիու մը վրայ:

«Տէմիր-Ղայան հասաւ, բռնեց ձիուն սանձը և խնդրեց ձիաւորէն.

— Ո՛վ իմ եղբայրս, հրամէ՛, մտի՛ր իմ տունս: Զովացո՛ւր երեսդ ջուրով, ամրապնդէ՛ քեզ ուտելիքով ու խմելիքով, և քաղցրացուր չրթունքներդ անուշաքոյր թամպաքիով:

«Իսկ ճամբորդը պոռաց բարկութեամբ.

— «Թո՛ղ զիս, ծերո՛ւկ, թո՛ղ:

«Ու թքաց անիկա Տէմիր-Ղայայի երեսը և մտրակի կոթով սլ հարուած մը տալով անոր գլխուն, առաջ անցաւ:

«Բորբոքեցաւ Տէմիր-Ղայայի աւազակային հպարտ արիւնը: Դեանէն վերցուց ծանր քար մը, նետեց անարգողին՝

հետէն ու վերեց անոր գանկը: Երերաց ձիաւորը թամբին վրայ, բռնեց իր գլխէն և խնայաւ ճամբու փռչիլն մէջ:

«Սարսափահար, անոր քով վազեց Տէմիր-Ղայան և վշտահար բաւ անոր.

— «Եղբայր իմ, ես սպաննեցի քեզ:

«Մեռնողը պատասխանեց.

— «Ո՛չ թէ դուն, այլ Ալլահին ձեռքը սպաննեց զիս: Լսէ՛: Մեր վիլայէթին փաշան դաժան, ընչաքաղց և անարդար մարդ մըն է: Ընկերներս անոր ղէմ դաւադրութիւն նիւթեցին, իսկ ես տարուեցայ զրամի հարուստ վարձատրութեամբ: Ես ուզեցի մատնել զանոնք: Եւ ահա, երբ կը շտապէի երթալ, ամրաստանել զանոնք՝ քու քարդ կանգնեցուց զիս: Այսպէս կուզէ Աստուած: Մնաս բարո՛վ:

4

«Տէմիր-Ղայան վշտահար վերադարձաւ աւել: Բարութեան և զղջման այն սանդուղը, որուն վրայէն ամբողջ քսան տարի արագօ՞ւն կը բարձրանար ինք, կտրեցաւ իր տակը և, ամառուն առտուն մը մէջ, փլաւ մէկ ակնթարթին:

«Յուսահատ, ակնարկը դարձուց այն կողմը, ուր միշտ սովոր էր տեսնել սե, ամխացած կոճղը: Եւ յանկարծ — ո՛վ հրաշք — տեսաւ որ, իր աչքին առջև, չոր ծառը ծիւր կարձակէ, բոցբոցներ կուտայ և կը ծածկուի նուրբ ու դեղին ծաղիկներով:

«Այն ատեն, Տէմիր-Ղայան ծունդի կկաւ և ուրախութենէն լացաւ. որովհետեւ հասկեցաւ թէ մեծ և ամենատղորմած Ալլահը, իր անասելի իմաստութեամբ, ներեր է իր կործանած ինիսունը ինը կեանքերուն, մէկ մատնիչի մահովը:»

ԽԵՑԳԵՏԻՆԸ, ՋՈՒԿՆ ՈՒ ԿԱՐԱՊԸ

Խեցգետին ու ձուկ ու կարապ,
օրուան մեկը, պարապ-սարապ,
սալլ մը գտան՝ կեցած տեղը,
ու լծուեցան, ինկան նեղը:

Քաշե՛, քաշե՛, ինչքան կուգես,
քաշե՛ կտրին եզներու պես,
բայց անիւներն անխլիրտ են,
չեն երերար իրենց տեղեն:

Թեպետ սալլը շատ քերել էր,
բայց կարապը վեր կը բռեր,
խեցգետինը կերքար ետ ետ,
ձուկն ալ ջուրին միշտ հակամեա՛:

Կը փութար շուտ՝ դեպի գետը,
տանելով սալլն իրեն հետը:

Չըսենք ո՛վ է յանցաւորը,
ասո՛ր մեղքն է քե անորը.

մեկ բան միայն նշմարիտ էր՝
որ սալլն անշարժ իր տեղն էր դեռ:

ԱՂԲԻՒՐԸ

1

Գաղթականներու խումբը, թէ՛նամբին փախչելով՝ իր
ընտանիքին հաստատեց ամայի տեղ մը:

Ժամանակը գարնանային էր. չուտ-չուտ կը տեղային
անձրևներ. ուստի, գաղթականները ուշադրութիւն չի դար-
ձուցին թէ՛ իրենց ընտանիքի մօտերը ո՛չ գետ կար, ո՛չ
աղբիւր:

Անոնցմէ մէկը, որուն անունն էր Հագա, հեռատես
մարդ էր. նկատեց այս բանը, և իր ընտանիք տեղին վրայ
սկսաւ ջրհոր փորել:

Անոր միամիտ բնիկները ազատ ժամանակ ունէին, և
սրտանց օգնեցին անոր: Հազիւ բաձը մէկ երկու անգամ գե-
տին զարկին՝ ալը բացուեցաւ և ջուրն սկսաւ ըզլիկ առա-
տօրէն:

Հագան չատ ուրախացաւ . անոր հետ ուրախ էին նաեւ իր միամիտ ընկերները : Վստահ էին թէ երկինքի անձրեւը տարին տասներկու ամիս անգահատ պիտի լլայ , իսկ եթէ երբեմն ջրի պահատութիւն ալ լլայր՝ իրենք վախ պիտի չունենային . — որովհետեւ իրենց դրացին ունէր աւատ աղբիւր և անշուշտ կարօտներուն կը հանէր մօտ ու բաժին :

Մանաւանդ որ , կը մտածէին թէ՛ ինչ պիտի բնէ Հագան այդքան ջուր , որքան ալ սպառէ , դարձեալ պիտի աւելնայ ու աւելնայ : Իսկ աղբիւրին ջուրը չարունակ կը վազէր ու կերթար :

2

Վարեցին , ցանեցին . անձրեներն եկան , արեն ալ իր ջերմութիւնը տարածեց դաշտերուն երեսը , և սերմերը ծլեցան , բոյսերը կանցան ու քիչ ատենէն ցորենի ցօլունները գետնէն բարձրացան մէկ թիւղի չափ :

Եղանակը փոխուեցաւ . առաւօտէն մինչեւ իրիւն պարզ էր երկինքը : Արեւ սաստկացուց իր տաքութիւնը , արեւելքէն չոր հովերը փչելով՝ սկսան դեղնեցնել ցորենի բոյսերը :

Աղբիւրին տէրը անհող էր . տարաւ ջուրը , ջրեց իր արտը և անոր ցորենը ապահով մնաց երաշտէն :

Միւս գաղթականները՝ տեսնելով ջրին այդ բարերար զօրութիւնը , նոյնպէս կուգէին ջրել իրենց արտերը , — բայց Հագա անոնց առջեւ պայման մը դրաւ . ըսելով . «Եթէ օգնէք ինձի որ ջրաղաց մը չինեմ , ո՛չ միայն ջուր կու տամ ձեզի , այլ ամառը ջրաղացս ձեր ցորենն ալ կաղայ ու ալիւր կընէ» :

Գաղթականները տեսան որ իրաւ է անոր ըսածը , ջրաղաց պէտք է : Ուստի , ուրախ-ուրախ սկսան ջրաղացը շինել :

Ու անոնց աշխատանքին փոխարէն , Հագան ալ թող տուաւ որ ջրեն իրենց արտերը :

3

Ամառուան մէջ էր . հասան ցորենները : Երբ գաղթականները արտերը հնձեցին , կաղը տարին , կամեցին ու ցորենն աւանցան , եկան՝ ըսին Հագային .

— Զրաղացդ տո՛ւր , ցորեննիս աղանք :

Հագան պատասխանեց .

— Եինեցէ՛ք բնակարանիս չուրջ քարէ ամուր պատ մը , այն ատեն թողում որ ցորեննիդ աղաք ջրաղացքին մէջ :

Եինեցին անոր տան չորս կողմը հաստ ու բարձր քարէ պատեր՝ ամուր դռներով , և գաղթականները աղացին իրենց առաջին հունձքի ցորենը :

Անցաւ ձմեռը . եկաւ գարուն . գաղթականները նորէն վար ու ցանք ըրին :

Հագան անոնց ըսաւ այն ժամանակ .

— Վարեցէ՛ք , ցանեցէ՛ք , հնձեցէ՛ք իմ ալ արտերս , թէ չէ՝ ո՛չ ջուր կու տամ , որ արտերնիդ ջրէք , ոչ ալ ջրաղացս՝ որ ցորեննիդ աղաք :

Գաղթականները մտմտացին և յօժարեցան կատարելու անոր պահանջը : Վարեցին , ցանեցին և հնձեցին Հագային արտերը . իսկ Հագան ո՛չ միայն չէր աշխատեր , այլ դեռ անոնց զլխուն վրայ ալ կեցած՝ սաստիկ հրամաններ կընէր . առանց թագի թագաւոր էր կտրեր :

4

Քիչ մըն ալ ատեն անցնելէ ետք , Հագան ըսաւ .

— Արտերուս վրայ աշխատելու համար՝ ամառները ջուր մկռնէք աղբիւրէս . լաւ . բայց ինչ վարձք պիտի տաք ինձի՝ տարուան միւս եղանակներուն մէջ ձեր առած ջուրին փոխա-

րէն։ Ահա ձեր վրայ հարկ կը դնեմ. ամէն մէկ կուժ ջրին՝ ալսքան բուռ ցորեն պիտի տաք ինծի. ապա թէ ոչ՝ ջուր չի կայ ձեզի...։

Եւ փորեց իր բակին մէջ ահագին ջրամբար մը, ու աղբիւրին ջուրը հոն վազցուց։

Գաղթականները անջուր մնացին։ Բայց ջուրը ամէն օր պէտք է մարդուս. անոր համար, ամէն օր գեղացիները կը տանէին իրենց ցորենը ու կուտային Հագային. կը կտրէին իրենց բերին հացը ու կը լեցնէին Հագային ամբարները։

Քաջի Հագային տունը կը լիանար, ա՛յնքան կաղքատ-նային անոր դրացիները. և ո՛րքան իր դրացիներուն վիճակը կը դառնանար, նոյնքան Հագան ինքզինք երջանիկ կը համարէր։

— Ո՛վ մարդ, կըսէին դրացիները. Աստուած իր առատ ջրով օրհներ է քեզ. ո՛չ հացդ է պակաս, ո՛չ ջուրդ, ոչ ալ մեր պատիւն ու ծառայութիւնը՝ քեզմէ։ Այդ անսպառ ջուրը, որ ժողովեր ես անյատակ ջրամբարիդ մէջ, երբեք չապառիր՝ ո՛չ քու և ոչ ալ քու զաւակներուդ պէտքին համար։ Ժամանակ-ժամանակ մեզի ալ տուր անիւ։ մեր բերանները պապակեցան, մեր անասունները կը տանջուին, մեր մարմինը կեղտի մէջ փռեցաւ, մեր արտերը կը չորնան, խնայէ՛ մեզի. մենք որ կուշտ ըլլանք, դուռն անօթի չես մնար. ինչո՞ւ ալսպէս անգութ ես եղեր։ Ազգատուութիւնը կը մաշէ մեր կեանքը. մեղքցի՛ր...։

Հագան, առանց չա՛նի և տոկոսի, ո՛չ կաթիլ մը ջուր կուտար իր ջրամբարէն, ոչ ալ բուռ մը ցորեն իր աճարէն։ Իր շուրջը կեցած մարդոց լացը, արտասուքը և պաղատանքը կուրախացնէին զինք։

Գարնան գիշեր մըն էր. Հագային ջրամբարը լեցուն էր բերնէ բերան. ամուր փակուած և նիգերով ամրացած էին ա-նոր բակին երկաթապատ դռները։ Յանկարծ, ամպերն է գո-ռացին, փայլատակեց երկինքը և սկսու թափիլ յարդ անձ-րեւը՝ հեղեղի պէս։

Ջուրն յորդեցաւ ջրամբարէն. և որովհետեւ քարէ ամուր պատերն ու փակ դռները գոցեր էին ամէն անցք, ջուրն ըս-կաւ բարձրանալ բակին մէջ։

Անձրեւը քանի կերթար, կը սաստկանար, և բակին ջուրը աւելի ու աւելի կը բարձրանար։

Տան դռները չի դիմացան հեղեղին ուժին. ծխնիները թռան տախտակներէն, բացուեցան դռները և ջուրն ողողեց ամէն կողմ։

Անձրեւը չէր դադրեր և ազրիւրը գրկով կը բղխար գետ-նէն. ջուրը կոխեց ամբարները, թրջեց ցորենը, ապականեց ամէն պաշար ու պարէն, և խեղդեց տարաւ Հագային անա-սունները։

Անձրեւը կը հեղեղէր անդադար և ջուրը կը բարձրանար միշտ. հասաւ Հագային կրունկին, ծնկան, յետոյ վզին... «Ա՛խ, կը մտածէր Հագան, ինչո՞ւ հրաշքով մը չի բացուիր բակիս դուռը՝ որ ջուրը ազատ ելք գտնէ ու չխեղդուիմ...»։

Բայց դուռը ինք էր գոցեր, իր ձեռքով. գոցեր էր ա-մուր-ամուր ու երկաթէ նիգերով, որ դրացիները ներս չմտ-նեն ու չթրջեն իրենց պապակած բերանները։

Եւ բարձրացաւ ու խեղդեց զինք այն ջուրը, որմէ կա-թիլ մը անգամ կը խնայէր խեղճերուն։

ԻՆՉՈՒ Ա՛Լ ԵՍ ԳՈՂՈՒԹԻՒՆ ՉԸՐԻ

[ՈՒՍՈՒՑՁԻ ՊԱՏՄԱԾԷՆ]

1

Ժամուն պատին տակ, կիրակի օրերը, կը շարունակէին մեր գեղին ծերերը: Հո՛ն, կը սպասէին որ հայրս պատարագը վերջացնէ, գգեսաները հանէ ու դուրս գայ:

Տէրտէրը եկեղեցիին սեմին վրայ կերենար՝ չէր երենար, բոլոր ալեոր գլուխները կը մերկանային, և գեղացիք մէկիկ մէկիկ մօտենալով՝ հօրս աջը կառնէին:

— Օրհնե՛ա, տէ՛ր:

— Աստուած օրհնէ:

Յետոյ, կը նստէին ամէնքն ալ, հանդիստ քարի մը վրայ հօրս ալ տեղ տալով իրենց մէջ: Անոր քով, պատուաւոր տեղը կը բռնէր ուստա Մարտիրոսը: Ուստա կրէին ո՛չ թէ անոր համար որ արհեստով դարբին, հիւսն կամ որմնադիր էր. ո՛չ, այլ անոր համար որ ամէն բան կու գար ձեռքէն:

Ուստա Մարտիրոս մէկ քանի տարի քաղաքն ապրած ըլլալով, ամէն տեսակ նորութիւններ էր մտցուցեր մեր գեղը: Այն միակ երկարականի տունը, տակը ախոռ, վրան՝ նստակու սննեակ պատշգամով, ինք էր շինել գեղին ծայրը, որ որոշ կերպով աչքի կիշար միւս խրճիթներէն:

Հիմա ալ նոր բան էր սկսել, որ մեր գեղին մէջ մէկը չունէր:

Իր բլրատակի արտին մէկ մասը փշոտ ցանկապատով էր չրջափակել, ձորի վտակէն լաւ առու մըն էր հանել և բերել իրեն համար պարտեզ էր շինել՝ ցանկով կաղամբ, վարունգ:

սեխ, ձմերուկ ու դդում. իսկ այդ տարին քանի մը պտուղի ծառ ալ տնկած էր:

— Մեր հողը ան հոգն է որ պարտեզ ու այգի տնկուի, — կրսէին գեղացիները, ծաղրելով:

— Է՛, ուստա Մարտիրոսի խնդ է, ի՞նչ պիտի ըսես... Բայց, գարնան սկիզբը, կեռասենիներն ու խնձորենիները չքեղօրէն ծաղկեցան. ու ամէնքը կը սպասէին աշնան: Չէ՛, պտուղ չեն բռներ, — կը պնդէին ծերունիները:

Ամառուայ կիրակի օր մը՝ հայրս արդէն բազմեր էր իր քարին վրայ, իսկ ուստա Մարտիրոսն ու գեղացիք ալ՝ իրենց սովորական տեղերը:

Հայրս ըսաւ ուստա Մարտիրոսին.

— Թշնամիին աչքը քօ՛ւ, ուստա Մարտիրո՛ս. կըսեն, աս տարի վարունգդ լաւ է բռներ:

— Բռներ է, ու ան ալ ինչպէ՛ս բռներ է... պատասխանեց ուստա Մարտիրոս՝ գո՛հ ու հպարտ: Ես մեր աս հողին մեռնիմ, խօշ պարապ տեղը չէ՛ ջրուեր մեր պապերուն քրքալինքովը:

— Սեխդ ու ձմերուկդ ալ լաւ է, — ըսաւ անդին գեղացի մը:

— Փա՛ւք Աստու, անոնք ալ աղէկ են, — կրկնեց ուստա Մարտիրոս՝ աւելի մեծ գոհունակութեամբ:

— Հապա որ խնձորդ հասնի, չըսես, այս աշնան քու հիւրդ ենք, — կատակեց հայրս:

— Գլխուս, աչքիս վրայ, Տէր-Հայր:

2

Այդ կիրակիին անցեր էր մէկ քանի օր: Ես, Նիկոն ու Մոսէսը կերթայինք վտակի ջրվեժին տակ լողնալու. կանց-

նէինք ուստա Մարտիրոսին պարտէզին քովէն: Տօթ էր: Քի-
թըս ինկաւ վարունգներուն հօտը:

— Տղա՛ք, վարունգի հոս կառնէ՞ք, հարցուցի ես՝ կե-
նալով:

Կեցան անոնք ալ. սկսան օղը հոտոտել:

— Ախ, հնար մի ըլլար, մանայի, զոնէ հատ մը քաղէի:

Մօտեցանք դռան: Լաւ ամրցած էր. ցանկապատն ալ
բարձր ու փշոտ: Կամաց կամաց սկսանք քալիլ ցանկապատին
քովէն, ծակ մը փնտռելով: Յանկարծ, աչքիս ինկաւ առուին
ճամբան. ցամքած առուին յատակէն մինչև ցանկապատին
տակ՝ ծակ մը կերէէր:

— Տղա՛ք, աստեղէ՛ն, աստեղէ՛ն, — սկսայ կանչել ըն-
կերներս, ու չսպասելով՝ խելոյն առուին փոսէն սողացի ու
անցայ պարտէզը. Նիկօն ու Մոսէսն ալ նոյնը բրին:

Վախնալով որ տէրը վրայ կը հասնի, արագ արագ ըս-
կանք ցատկոտելով վազել դէպի վարունգները, ու իրար հրե-
լով, ցօղունները կոխկրտելով, իրարու ձեռքէ խլելով՝ քաղել
վարունգները՝ մեծ ու փոքր: Լեցուցինք ծոցերնիս, ու նոյն-
պէս արագ, թուփերուն վրայէն թռչելով, կոխելով, կոխկը-
տելով ձմերուկներն ու սեխերը՝ վերադարձանք նորէն ա-
ռուին ծակը, ու դուրս սողացինք փշոտ ցանկապատէն:

Հե՛ի հև վազեցինք դէպի ջրվէժը ու մտնելով կախ ին-
կած քարի մը տակ, սկսանք գաղտագողի ուտել մեր քաղած
վարունգները:

3

Իրկունը, երբ արեւ մօրը մտնելու վրայ էր, հայրս
դուրսի տախտին վրայ կօշիկները հանած, կրթներ էր բարձին,
մտածկոտ կը նայէր հեռուն և մէկիկ մէկիկ կը քաշէր ձեռքի

համրիչին ծանր հատիկները: Ես ալ, քովը նստած՝ ճիպոտ մը
կը տաշէի, մօրակի համար: Մայրս ալ բակը կրակ էր վառեր
և եփ կը հանէր նոր կլթուած կաթը:

Յանկարծ, տանիքին վրայ տնկուեցաւ ուստա Մարտի-
րոսին երկար հասակը. վար իջաւ սանդուղին քարէ աստի-
ճաններէն և կու գար շխտակ մեր կողմը:

Սիրտս դողաց. բայց, բախ՝ սրտեղէն իմացած պիտի
ըլլայ, Դանդաղ քայլերով, դէմքը մուսլ, մօտեցաւ մեր տախ-
տին:

— Բարի իրիկուն, տէրտէ՛ր:

— Աստծո՛ւ բարին, ուստա՛ Մարտիրոս, — պատասխա-
նեց հայրս, և մէկ կողմ քաշուեցաւ՝ եկողին տեղ տալու հա-
մար քովը:

Առանց խօսք մը ըսելու, ուստա Մարտիրոս նստեցաւ
տախտին ծայրը. ձեռքին փայտը դրաւ ծնկանը վրայ, հանեց
ծխախտաի տուփը և հաստ մատուրներովը սիկարա մը փաթ-
թեց:

Ես վազեցի դէպի կրակը, վառող ճիւղ մը առի, բերի
անոր և կպցուցի սիկարը. կաշխատէի հաճոյակատար երևնալ:

Ուստա Մարտիրոս վառեց սիկարը, ետ տուաւ կրակը
և երեսս անգամ չի նայեցաւ:

Անցաւ մէկ քանի վայրկեան:

— Է՛, ուստա՛ Մարտիրոս, պարտէզդ ի՞նչպէս է, — հար-
ցուց հայրս իր սիրելի հարցումը:

Ուստա Մարտիրոս անմիջապէս չի պատասխանեց:

— Տղադ խրատէ՛, տէրտէ՛ր, ուրիշ անգամ պարտէզս
չմանէ, — ըսաւ անիկա վերջապէս:

— Ի՞նչ պարտէզ:

— Այսօր մտեր է, վարունգներս թաքի տակ է տուեր, կաղամբիս թուփերն է կոտրտեր: Տղադ խրատէ՛, տէրտէ՛ր:

— Տղա՛յ, դուն այսօր ուստա Մարտիրոսին պարտէ՞լը մտն՞ր ես, — հարցուց ինծի հայրս՝ յուզուած և խտորէն:

— Չէ՛, տէր հա՛յր, — ըսի ես:

— Կը տեսնե՞ս, չէ՛ մտեր, — ըսաւ հայրս՝ հանգստացած:

— Կըսեմ՝ մտն՞ր է: Տղադ խրատէ՛, տէրտէ՛ր, մեղք ես, դէ՛հ կը մեծնայ:

— Տղա՛յ, չիտախն ըսէ՛, մտն՞ր ես ուստա Մարտիրոսին պարտէ՞լը, — կրկին հարցուց հայրս ինծի:

— Չէ՛, տէր հա՛յր, չեմ մտեր, — անդեցի ես:

— Կըսեմ քեզի որ չէ մտեր:

— Ես ալ կըսեմ որ մտեր է, — նորէն վրայ բերաւ ուստա Մարտիրոս: Տղադ խրատէ՛, տէրտէ՛ր...

— Հոգիս մեղքի տակ մի՛ ձգեր, տղա՛յ, երեսո նայի՛ր, ճշմարիտն ըսէ՛. այսօր ուստա Մարտիրոսին պարտէ՞լը մտն՞ր ես թէ չէ, — դարձաւ նորէն հայրս ինծի:

— Չեմ մտեր՝ կըսեմ. ի՞նչ կուզէ ինծմէ:

— Ուստա՛ Մարտիրոս, — հայրս գիմեց անոր՝ լուրջ և արդէն վիրաւորուած ձայնով. տղաս որ կըսէ՝ «չեմ մտեր», ուրեմն չէ մտեր: Ուրիշներ մտած ըլլալու են: Տղաս երեւք մինչև այսօր սուտ չէ խօսեր ինծի:

— Տղադ խրատէ՛, տէրտէ՛ր, — կրկնեց ուստա Մարտիրոս զսպուած զայրոյթով. և ծոցէն հանելով իր կապոյտ թաշկինակը՝ արագ-արագ բացաւ ու մէջէն հանեց կարմիր տպածոյլի կտոր մը:

Իմ բաճկանիս կտորն էր. միայն ես ունէի այդ լաթէն.

հայրս Առաջնորդարան զացած տուն՝ այդ կտորը քաղաքէն բերած էր ինծի համար:

— Հապա ասի ի՞նչ կտոր է՝ որ առուին տակ. մացառին փուշերուն վրայ էր մնացեր: Ա՛խր, կըսեմ քեզի, տղադ խրատէ՛, տէրտէ՛ր:

Հայրս գունատեցաւ. մէյ մը ինծի կը նայէր, մէյ մը այդ լաթի կտորին:

Գլուխս վար կախեցի. ուստա Մարտիրոս արագ-արագ կը քաշէր սիկարը ու կը փչէր մուխը: Իսկ հայրս այլևս չէր չլաչխացներ իր համրիչը: Երբ վայրկեան մը ետքը՝ յօնքերուս տակէն հօրս նայեցայ, տեսայ որ արցունքները վար կը գլորէին անոր թաւամած այտերէն՝ սպլտակ պիտերուն և երկայն մօրուքին վրայ:

Երանի՛ր թէ խօսէր, երանի՛ր թէ կշամբէր, նախատէր զիս. երանի՛ր թէ նոյնիսկ զարնէր ինծի, միայն թէ չլուէր այդպէս, միայն թէ այդ արցունքները չվազէին այդ վշտացած աչքերէն...

Այդ օրուրնէ անցեր են շատ տարիներ. իմ ալ մաղերս ճերմկեր են և մտքէս շատ բան է փոխուեր, անհատացի մանկութենէս. բայց արցունքի այդ կաթիլները միշտ հոգիիս մէջ են ու կայրին զայն:

ԹՈՉՈՒՆԻ ՄՏԱԾՈՒՄԸ

Ես ալ կապրէի փոքրիկ տան մը մէջ՝
ազատ ու անփոյթ.
աշխարհին ինձ համար կլոր էր անվերջ՝
կեղեւը կապոյտ:

Բայց յետոյ աչքս երբ բացի յանկարծ՝
փոքրիկ բոյն մըն էր.
ըսի՝ աշխարհքը յարդէն է շինուած
ու մայրս է շիներ:

Օր մըն ալ կամաց գրլուխս հանած
բոյնէն մայրական,
տեսնեմ՝ աշխարհքը տերեւէ շինուած,
մեր տունն ալ վրբան:

Հիմա կը բռչիմ ես քեւատարած՝
օդին մէջ վեր-վար,
բայց քէ աշխարհքը ի՛նչէն է շինուած,
ա՛լ չեմ հասկընար:

ՉՄԻՈՇԱՅՍ ԿՄԻՈՋՈՅ

Յոյս

ሀ.ኮ ሀ.ደ.ረ

1

Աւագին աւելի փոքր ու աննշան բան տեսած կա՞ն աշխատարձակ մէջ. աշխարհ հազիւ կը տեսնեն, մատներդ հազիւ կը շօշափեն աւագի պլակի հատիկները: Երբ հատիկ մը վար ինայ՝ ո՛չ աղմուկ կը լսուի, ո՛չ շշուկ. մէկ խօսքով՝ այնքա՛ն փոքր է, որ թիթեւ հովն անգամ կը քշէ, կը տանի զայն:

Այդպիսի միլիոնաւոր աւազի հատիկներ, ատնոփ, կը
կազմէին մեծ լեռ մը: Հատիկները մամուր փակած էին իրարու
և կը ձեւացնէին աւազաքարի չիւսեր:

Կանաչ դաշտերու և հովիտներու մէջէն այդ աւազաբարձայուերը դէպի վեր կը ցցուէին՝ բերդերու և ամրոյններու պէտէ Սիրուն, զլլաջող աշուններ կը թափէին այդ ժայռերուն վրայէն։ Կուր դարդարուած էր հազար ու մէկ գոյնի ծաղիկներով ու խոտերով, տեղ տեղ ալ ծածկուած՝ պաղատու ու անպատու ծառերով։

Ահա այս լեռն էր մեր աւաղին հայրենիքը :

Ամէն օր, լոյսը դը բացումէր, խումբ մը աշխատասէր
բանուորաներ, մօր ընդ ու քլումնկը շալկած, կը բարձրանային
այդ լեռը :

Քարշառներն էին ասոնք, որ կը կոտրէին աւազաքարը
ու վար կը զլօրէին: Վարը, քարտաշները կ'անէին այդ կոտր-
ները և զանազան բաներ կը սկստրաստէին:

Մեկը դռներու և պատուհաններու համար կամարներ, սխներ ու սարեր կը շինէր. միւսը կը տաշէր քառակուսի քարեր՝ շինքերու համար. երրորդը՝ ջուրի կմքեր կը պատ-
կաստէր. չորրորդը՝ դերկւմանաքարեր ու քանդակներ :

2

Քարի այն կտորն ալ, որուն մէջ կը գտնուէր մեր աւագի սա՛ հատիկը՝ իր միլիոնաւոր եղբայրներուն հետ, կոտրած էին նոյն լեռնէն:

Այդ քարէն չինեցին ջաղացքաք մը, բերին, դրին մեծ ջաղացքի մը առջև, նորէն տաշեցին, յղկեցին ու տարին ալրատունը:

Հազար, հազար տարիներ լեռներուն մէջ անշարժ պառկած աւազահատիկը՝ չէր գիտեր թէ ի՞նչ բան է շարժիլը:

Ու ջաղացքարը սկսաւ դառնալ օր ու զիշեր, խնդի պէս: Յօրենի, գարիի և հաճարի անթիւ հատիկներ կիշնային իր տակը, կը արորուէին, կը փշրուէին և ալիւր ու կորկոտ կը դառնային:

Ջաղացքարը կանգ կառնէր երբեմն. կը յոգնէր երկար աշալէն և կը լիթանային իր «ակոսները»: Այն ատեն, ջաղացպանը վար կիշեցնէր քարը, և կտուցի պէս սրածայր մուրճով կը չեչոտէր զայն. ամէն զաբնելուն՝ դուրս կը ցատկէր քարի շերտիկ մը և կիշնար վար:

Երթալով, երթալով՝ կը բարկնար ջաղացքարը. վերջապէս, մուրճը դպաւ մեր աւազահատին ալ: Թաւա, ինկաւ գետինը, հիմա բոլորովին ազատ էր:

Բայց, երկար չի մնաց հոն. ջաղացպանին տղաքը եկան՝ ընկերներով, հաւաքեցին ինկած աւազները, տարին անակ չինելու:

Գիշերը սաստիկ անձրև եկաւ, փոքրիկ առուակներ կազմուեցան և քչեցին, տարին տերև, ծղօտ ու աւազ, հեռաւ մեր աւազահատիկը, և լեցուցին ջաղացքի առուն:

Ջուրերը սր քիչ մը հանգստացան, աւաղը նստեցաւ. ջուրին յատակը:

3

Գարնան, երբ ձիւնը կը հալէր և ջրերը վարարելով՝ հեղեղ կը կազմէին, կառնէին, կը տանէին հող ու աւազ՝ վտակ-վտակ, գետակէ գետակ, հեռու, շատ հեռու: Եւ աւաղը կը ճամբորդէր:

Անգամ մը մեր աւաղը կիշնար գետին յատակը և աւմիւններով արևու երես չէր տեսներ. անգամ մը կիլէր գետին ափը ու տարիներ շարունակ կը մնար արևուն տակ: Թրուչունները կուգային, կանցնէին անոր վրայէն. մարդիկ ալ կուգային ու սպլերով աւաղը քաղաք կը տանէին:

Քաղաքին մէջ մեծ մեծ պալատներ կը չինուէին: Աւաղը կը խառնէին ձերմակ կերին հետ ու անկէ ցելա կը պատրաստէին. ալը ցելով պատին քարերը իրարու կը միացնէին և կը ձևիւէին նորաշէն տունը:

Ուրիշներ աւաղը կը տանէին արտերը, կը խառնէին ամուր կաւային հողի հետ. այսպէսով հողը կը փխրանար, աւելորդ ջուրը նոսր կը ծծէր և կը դառնար պտղաբեր:

Բայց, դառնանք մեր աւազահատիկին: Ջուրը քչեց, տարաւ զայն դէպի ծովը: Ծովին աղի ալիքները գրկեցին զայն ու շատ մը ասղին անդին ձգձգելէ ետք՝ նետեցին անսահման ու մեծ ովկիանոսին մէջ:

Այստեղ անիկա պատահեցաւ անթիւ ու անհամար իրեն պէս աւազահատիկներու, որոնցմէ մէկ քանին իր հայրենիքէն էին, իր աղգականները, իսկ մեծ մասն ալ՝ հեռաւոր աշխարհներէ:

Աւաղի հատիկները կուտակուէր էին իրարու վրայ ու կազմեր էին աւաղամուս մը՝ ծովային կենդանիները կը խաղային ու օրս կընէին հոն. ծովային խեղդեղաններն ու ձկները կերթային կուգային:

Այդ աւագաթումը զբոսաստիճակ էր ջրային կենդանիներու, իսկ պատահաւ՝ մարդոց համար։ Ամէն անգամ երբ նաւ մը անոր մօտենալով՝ կը ձգէր խորահալիւր և նաւագետը «աւագաթով՝ մը է» կը պոսար։— բոլորը լեղապատառ, ամէն ճիւղ կը թափէին որ կարելի եղածին չափ հեռու միան անկէ։

4

Ալիքները քչելով-քչելով՝ աւազները կը բերեն դէպի ափունքը։ Շատ տեղեր ալ ջուրերը քաշուելով, կաղմեր են ու բիշ ծովեր, իսկ աւազը մնացեր է անոնց տեղը։

Այսպէս, անսահման տարածութիւններ ծածկուած են աւազով։ Այս տեսակ տեղերը կը կոչուին անապատ. մարդիկ ուղտով կը ճամբորդեն անոնց մէջէն։

Անապատներուն մէջ ո՛չ ծառ, ո՛չ թուփ, ո՛չ տղրիւր և ո՛չ ալ առու կայ. մարդ ծարաւէն կը պապակի։ Կը փչէ տաք քամին, յոգնած և թուլցած ուղտն ու հեծեալը վար կիյնան դեռին, իսկ քամին աւազ կը հաւաքէ անոնց վրայ և կը թաղէ զանոնք իրենց տակ։

Կը տեսնէ՞ք այն աւագահատիկը՝ որ մարդուն հաց կը պատրաստէ և անոր տունը կը շինէ, այդ նոյն աւագի հատիկը կըլլայ աւագաթումը՝ ուղիւսանողին մէջ, և անապատ՝ ցամաքին վրայ։

Ահա մէկ փոքրիկ, աննշան աւագահատիկը ի՞նչեր կը դառնայ։

Բայց, գիտե՞ք որ ապակին ալ չինուած է աւազէ, հաշիւին ալ, յախճապակիէ՛ պնակն ալ և մեր լամպին շիշն ալ։

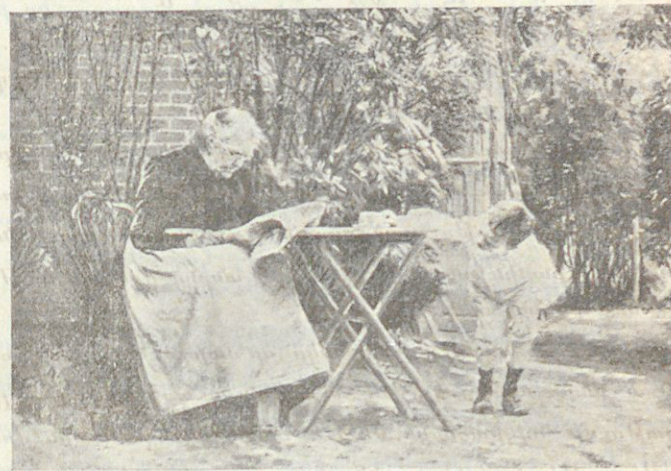
Աւազէ չինուած է ակնոցը՝ որ ծերերուն աչքի լոյս կուտայ, մանրացոյցը՝ որ կը խոչորցնէ ամէնէն փոքր առարկաները, և հեռագիրտակը՝ որ կը մօտեցնէ հեռաւոր բաները, լուսինն ու աստղերը։

Ի՞ՆՉ ԿԸՍԷԻՆ ԵՂԵԻՆԻՆԵՐԸ

Պարտէզին մէջ կանգնած էին երկու աղետ եղենիներ։ Անոնց տակ, նստարանին վրայ նստած էր պառաւ կին մը։ Զիւնի նման սպիտակ մազերը ալիքներով կը թափուէին ուսերուն վրայ։

Կինը բան մը կը կարդար։

Պարտէզին մէջ կը տ'ըր խոր լուսթիւն. փոքրիկ լճակին վրայ աղեակ մը անգամ չէր երևնար։ Աննուխները կը բուրելին սաստիկ, և սրեր, կտրմիր գունաւի մը պէս, մարը կը մանէր։

Փշեց մեղմ հովը, փափառք մը անցաւ երկու եղենիներուն մէջէն, անոնցմէ մէկն էր որ կը խօսեր։

Պառաւը վեր վերջուց գլուխը և ականջ դրաւ։

— «Կը յիշն՞ս այն իր'ունը, — կըսէր եղենիներ, երբ մեզ

հոս բերաւ ձերմակ մօրուքով մարդը: Այն աստե՛ն, դուն դեռ փոքրիկ աղջիկ էիր և խաղալով-խնդալով ջուր կը լեցնէիր մեր արմատներուն: Յանկարծ, դուն հարցուցիր ձերմակ մօրուքով մարդուն. — Մեծ-հայր, ո՞վ մեծ է. ես թէ այս փոքրիկ ծառերը»:

Այո՛, այո՛, մտածեց պառտուր և իր աչքերը փայլեցան սրբին բերկրանքէն. վաղուց էր որ այդպէս չէին փայլած անոնք:

— «Կր յիշե՞ս անկէ մէկ քանի տարի ետքը, — կը խօսէր միւս եղևնին. դարձեալ իրիտն մին էր. պարտէզին մէջ բացուեր էին վարդերը: Դուն արդէն մեծցեր էիր, օրիորդ էիր եղեր, սիրուն ու բարձր հասակ ունէիր: Նստեր էիր այդ նոյն նստարանին վրայ և քու քովը ալ նշանածդ...»:

«Այո՛, այո՛,» հաղիւ լսելի ձայնով չչնչեցին պառտուրն չըթունքները, և արցունքի երկու ծանր կաթիլներ ինկան իր ձեռքի թուղթին վրայ:

— «Անկէ յետոյ, — կը չարունակէր եղևնին, դուք կուգայիք հոս՝ ձեր փոքրիկ, քնքուշ մանկիկին հետ: Մանկիկը մեծցաւ ու քեզի նման սիրուն, բարձրահասակ հարս մը բերաւ տունը: Բայց տարիները չտապեցին ու քու մազերդ ձիւնի գոյն ստացան...»:

«Այո՛, այո՛,» հաղիւ լսելի ձայնով կը չչնչէր պառտուր: Յանկարծ, պարտէզին մէջ հնչեց ուրախ, զիլ ձայն մը, ու երեցաւ պառտուր կնոջ թուռիկը:

— Մեծ-մայր, մեզի արձակուրդ տունն ամբողջ վեց շաբաթ, — դուցեք մանուկը, փաթթուեցաւ մեծ-մօրը պարանոցին, ու տաք-տաք համբուրեց անոր խորշումած երեսները:

ՆԱԻԱՎԱՐ

— Է՛յ, նաւավա՛ր, ատ ի՞նչ կընես, ո՞ր կը նստիս դուն նաւակ. — կը բարձրանայ սեւ ամպը, տե՛ս, դէպի երկինք կապուտակ:

Հորիզոնն ալ մուրով պատած՝ ա՛մպ կը գոռայ հոն, հեռուն. նայի՛ր, անա կամաց-կամաց կը փոքի դեմն ալ ծովուն:

— Է՛հ, մի՛ վախճար երբեք, աղա՛, ծովափին եմ ես ծրներ. մեծցեր եմ ես ծովուն վրայ, ծովի բերովն եմ սրներ:

Մանուկ օրէն շատ եմ տեսեր քե՛ փոքրիկ, քե՛ աղետ. ծովն է ինձ միշտ օրօր բեր, նոր չեմ ծանօթ ծովուն հետ:

Հայր ունեի՛, ծովը մեռաւ՝ որսի ելած մուր գիշեր. եղբայրներս ծովը տարաւ, ձկնորս էին անվեներ:

Կեանք լաւ է... բայց ի՛նչ ընես... յետոյ, մահէն ի՛նչ փախչիմ. — ծովը կուտայ կեանք ու հաց մեզ, ծովուն տակ ալ կը հանգչիմ...»

ԻՄ ՄԵԾ-ՀՕՐՍ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Ափսոս որ դուք չէք ճանչնար իմ մեծ-հայրս: Հազուադիւա մարդ էր ու աննման որսորդ: Շարաթներով լեռ-ձորք ինկած՝ որսի կը պատէր. ո՛չ կը յոգնէր, ո՛չ կը քնանար, ո՛չ կուտէր և ո՛չ ալ կը խմէր: Եւ անվերջ, անվերջ պատմութիւններ կրէր իր որսորդական կեանքէն:

Իրիւնները, կը նստէր վառարանին զիմաց ու կը պատմէր:

Անդամ մըն ալ, պատմելու ժամանակ, մեղմէ չարաճրճիկն մէկը բնդհատեց.

— Հը՛, մեծ-հայր, գիտես թէ ատ մէկը աւելցուցիր...

Մեծ-հայրս խնդաց:

— Որ այդպէս է, ա՛լ չեմ պատմեր:

— Չէ՛, մեծ-հայր, պատմէ՛, պատմէ՛:

— Հասրա ես դեռ ի՞նչ զուարճացի պատմութիւն մը ունիմ, — ըսաւ մեծ հայրս. — բայց որ պատմեմ, նորէն պիտի բնդհատէ՛ք զիս:

— Չենք բնդհատեր, մեծ-հայր, չենք բնդհատեր, — կրկնեցինք բոլորս:

— Դա՛ւ, որ այդպէս է, պատմե՛մ: Միայն թէ՛ խօսքը խօսք: Ով որ չուզեր՝ թող չլսէ, իսկ ով որ կը լսէ՝ պէտք չէ բնդհատէ:

I

Մեծ-հայրս հազաց, կոկորդը մաքրեց ու սկսաւ.

— Այսօր ես ձեզի ըսն մը պիտի պատմեմ, որ հին, չատ հին ատենները իմ գլխուս է եկած: Այն ժամանակ ես

դեռ քսանը հինգ տարեկան երիտասարդ էի, սեռով, ուժով, բարձրահասակ:

Անգամ մը, ինչպէս եղաւ, որսի գացի ու ամբողջ երեքօր՝ առանց հանգստանալու, թափառեցայ: Ծնմարիտ է, մաղխս որսով լեցուն վերադարձայ, բայց այնքան էի յոգնեալ որ հազիւ կը կենայի թամբի վրայ:

Իմ նմոյգս՝ Այաքսն ալ ոտքը հազիւ կը քաշէր ետեւն: Ես կը քնանայի թամբին վրայ: Այաքսը, տեսնելով որ սանձը թողած եմ, դուրս կու գայ պոլոտայէն, կիշայ նեղ շաւիղ մը ու բաւական սեղ երթալով, կը կենայ: Կարթննամ, աչքերս կը չփեմ, չորս կողմս կը նայիմ, — տեսնեմ որ՝ կանգնած ենք ահագին ճահիճի մը եզերքը:

Տէ՛, հիմա եկուր ետ դարձիր:

Չէ՛, ի՛նչ կուզէ՝ ան թող ըլլայ — ես չեմ դառնար: պէտք է սնցնիմ: Վճռեցի ու ասպանդակեցի ձիս: Այաքսը ծառացաւ, թաւ ամբողջ թափով, ու, հեղ մըն ալ տեսնեմ, մենք կախուած ենք ճահիճին վերեւ, օդին մէջ: Ծիշապող բոսկիլն միտքս ինկաւ որ Այաքսը շատ յոգնած է: Այդօրը մենք քսանըհինգ թէ երեսուն նստաստակի ետեւէ ինկեք էինք ու բռնեք... Ա՛լ երկար-բարակ չի մտաւայի. օդին մէջ դարձուցի ձիուս գլուխը, ու հօփ, դարձաւ կանգնեցանք ճահիճին ափը, ճիշտ այն սեղը՝ ուր թկէ Այաքսը թռեր էր:

Ըսի՝ աւելի լաւ է ձիս չափով թռցնեմ ճահիճին վրայէն: Անկիւս սովորաբար դիւրութեամբ կը թռչէր քսան քայլ լայնութեամբ արդիւքներու վրայէն. իսկ ճահիճին լայնքը, աչքի չափով, քսան քայլէն աւելի չէր երկնար:

Քիչ մը ետ դուրս, չոյեցի Այաքսին վիզը ու ասպանդակեցի. նորէն մենք ճախրեցինք օդին մէջ:

Սկսայն, ճաշիճը քսան քայլէն աւելի դուրս եկաւ, ու ասիին քանի մը քալ մնացած, երկուքս ալ ինկանք յետի մէջ: Տեսայ որ ոտքերս խրիւր են տիղմի մէջ. իսկ Այաքսը ամբողջովին թաղուած էր. միայն զլուխն էր որ մնացեր էր դուրս ցցուած...:

Այ երկար ու բարակ մտմտալու ատեն չէր. պէտք էր անմիջական ճար մը մտածել: Մնկութեանս ամուր սեղմնցի ձիուն կողերուն, ձախ ձեռքով սանձը պահեցի, աջ ձեռքս տարի՝ բռնեցի իմ մազերէս, քաշեցի, ու յետէն դուրս հանեցի զիս ալ ու ձիւ ալ միասին:

— Վա՛հ, ի՜նչ տեսակ մարդ ես եղեր, մեծ-հայր...

— Հապա՛, հնարագէտ, յանդուգն ու վճռական մա՛րդ: Ինչպէս կը տեսնէք, նեղութեան մէջ գիտէի ես զիս ազատել: Բայց, նեղութեան մէջ ճար գտնելը մեծ շնորհք մը չէ, երբ միջոցներ կան ձեռքիդ տակ. շնորհքը ա՛յն տեսակ վիճակէն ազատիլն է, երբ ձեռքիդ տակ ոչ մէկ միջոց կայ... Դուք հիմա մնացածը տեսէք:

Առաւօտ մը, ննջարանիս լուսամուտէն կը նայիմ. տեսնեմ վայրի բազերու ամբողջ երամ մը՝ որ կը պտտի լճին վրայ: Իսկոյն, հագայ լաթերս, հրացանս վերցուցի, վազեցի: Բայց, աճապարանքէն՝ ճակատս ա՛յնպէս ուժով զարկի դռան սեմին, որ աչքերէս կայծ թռաւ: Այ ժամանակ չունէի վերքին վրայ մտածելու. վազելով սկսայ չփել ճակատս, ու միևնոյն ատեն նշան բռնել բազերուն:

Դուն մի՛ ըսեր՝ սաստիկ բաղխումէս հրացանիս կայծքարը վար է ինկեր, ուրիշ բան ալ չի կայ որ հրացանս պարզեմ... Ի՜նչ ընեմ, ի՜նչ չընեմ. առջեւ է բազերը կը լողան. իսկ ես, հրացանը ձեռքիս, կանգնած եմ ու չեմ կրնար արձակել:

Բայց, մարդը եթէ մարդ է՝ ամէնէն նեղ վիճակին մէջ ալ հնարը կը գտնէ:

Միտքս ինկաւ թէ՛ ի՜նչպէս քիչ մը առաջ որ ճակատս դռան սեմին զարնուեցաւ, կայծեր դուրս թռան աչքէս. և իսկոյն օգտուեցայ իմ այս նոր գիւտէս: Վեր քաշեցի հրացանիս ոտքը, բայի վառօդը, զրի հրացանը երեսիս, որքան ուժ ունէի՝ շրախք զարկի ճակատ... Անմիջապէս աչքերէս կայծ դուրս թռաւ. մէկ քանիները ինկան վառօդին վրայ, հրացանն է հրակ առաւ, ու թրախի: Երթամ տեսնեմ որ տասը բազ մէկանց երկնցեր են տեղն ու տեղը...

Բայց դեռ աս ոչ ի՜նչ:

2

Անգամ մըն ալ դաշտն էի ելեր՝ որ նոր հրացանս փորձեմ: Ծատ որս պատահեցաւ. ինչ գնդակ որ ունէի՝ հատաւ: Հեղ մըն ալ տեսնեմ կաքաւի երամակ մը: Ախորժակս բացուեցաւ: Ըսի — ինչ կուզէ ըլլայ, ընթրիքի համար մէկ քանի հատ պիտի զարնեմ: Բայց ինչօ՞վ կը զարնես. մէկ գնդակ անգամ չէ մնացեր: Ա՛ռ քեզի փորձանք:

Այս տեղ, միտքս հրաշալի գաղափար մը եկաւ: Անմիջապէս լեցուցի հրացանս ու գնդակի տեղ՝ շամփուրը դրի մէջը. նշան առի՝ օդին մէջ թռչող կաքաւներուն. հրացանը բացուեցաւ, շամփուրը սլացաւ կայծակի արագութեամբ, ու եօթը կաքաւ վրան շարելով՝ ինկաւ վար: Հէնց այդպէս ալ ուսս դրի ու եկայ տուն:

Բայց դեռ աս ալ ոչ ի՜նչ:

Անգամ մը նորէն որսի ետեւ կը պտտէի. ճամբան՝ գամ մը գտայ: Հրացանն ուսս, ատ գամիս ալ ձեռքս, մտմտալէն մտմտալէն՝ կերթամ անտառին մէջէն: Հեղ մըն ալ տեսնեմ

թուխ, թաւամազ աղուէս մը՝ որ եղենիի մը տակ մտած՝ քիթը վեր է տնկեր ու օդին մէջ կը հոտոտէ:]

Մտայ մօտի թուփիս տակ, նշան առի որ զարնեմ. յանկարծ յիշեցի թէ քանի մը օր առաջ ալ սաչմայով բոլորովին մեռած էի հիանալի աղուէսի վր մօրթին: Ձէ՛, մե՛ղք է որ այս տեսակ մօրթին ծակծկի. պէտք է ուրիշ միջոց մը գտնել:

Աչքս դարձաւ դամին: Անա քեզի միջոց: Հանեցի հրացանէն գնդակը, անոր տեղ դրի դամը ու արձակեցի. աղուէսը մնաց տեղը: Երթամ տեսնեմ որ ճիշտ գտնուած տեղը՝ կենդանին դամեր եմ ծառին: Պաշտօն կտրեցի գունչի մօրթին, բարակ փայտ մը առի ու սկսայ կոխել, ինչպէս որ կուղես: Աղուէսը ա՛նչպէս ինքզինքը կորանցուց, որ դուրս ելաւ իր մօրթիէն ու փախաւ. փախաւ, բայց ինչպէ՛ս փախաւ...

Ես ասի ինչի՛ համար կըսեմ. անոր համար կըսեմ որ՝ տեսնէք թէ ան ոչինչ գամն անգամ, գետինն ինկած տեղը, կրնայ պէտքի գալ:

Բայց երբ ձեռքդ դամ մը անգամ չի կայ — հապա ա՛նչ տեսնը ի՛նչ պիտի ընես. ա՛յ, ասո՛ր պատասխանը տո՛ւր:

Այս դէպքէն քանի մը օր անցած, որսատեղիէն տուն կը դառնամ՝ գնդակս ու վառօդս լմնացած: Յանկարծ, մաշառի մը տակէն դուրս ցատկեց վայրի վարաղ մը ու յարձակեցաւ վրաս: Հարկաւ, շատ ալ հաճելի բան չէ այս տեսակ կատաղի գազանին հանդիպիլը, մանաւանդ երբ հրացանդ սլդատարկ է:

Այս տեղ, ինչ պահեմ, քաջութիւնս մէկ կողմ դրի ու սկսայ վազել. բարձրացայ առաջին հանդիպած ծառին վրայ:

Ծառն ալ դուրս եկաւ որ, մատաղատունկ է: Զօրով վրան տեղաւորուեր եմ ու ռաքերս վեր քաշեր: Վարաղը հասաւ. ամբողջ թափով որ ծառին չզարնուեցաւ՝ ժանիքները ծառին այս կողմէն մտան, այն կողմէն դուրս եկան:

Այ ժամանակ չի ձգեցի որ գազանը խելքի գար. վարցատկեցի, գետնէն քար մը առի ու ինչպէս որ գամին ծայրերը ետ կը ծռեն, ես ալ նո ծռեցի ծառին միւս կողմէն դուրս ելած անոր ժանիքները, որ ալ չի կրնայ դուրս քաշել:

Եկայ տուն, հաց կերայ, քնացայ, առտուանց վեր եկայ, մարդ առի հետս, սայլը լծեցի, հրացանս լեցուցի ու գացի:

Գացի, հրացանը քաշեցի — տո՛ւր հա տուր, ճակովն մէջտեղէն: Քերթեցինք, կռուցինք, եկաւ տասը լիտր ու՛ լաւ միտքս չէ, քանի հօխա:

Բայց դեռ աս ալ ոչինչ...

Երբ մեծ-հայրս աս տեղ կանգ առաւ, որ մնացածը միւս օր շարունակէ, մենք գլխուկն է ձգեցինք. խնդալէն մարեր էլինք:

— Վա՛յ որ կը փչես, մեծ-հայր, ըսաւ մեր Մարտոն...

Մեծ-հայրս ինք ալ կը խնդար ու ձայն չէր հաներ:

ԱՇՆԱՆ ՎԵՐՋԸ

1

Աշունը կը մօտենայ իր վախճանին :

Առաջին աշունն էր այս , որուն կը հանդիպէինք մենք հօրս մահէն յետոյ , երբ պարտատէրը ծախսեր-ծախսեր էր մեր բոլոր տունն ու տեղը , և մենք փոխադրուեր էինք մօրեղբօրս տունը :

Դաշտերը կտոնէին տխուր ու գունաթափ կերպարանք . կանաչ մարգագետինները օր օրի կը դեղնէին : Անխիղճ կը փչէր ցորտ քամին և մերկ ծառերէն կը թափէր մնացած տերեւները :

Ներկքի խոժոռ ու մոխրագոյն դէմքին վրայ կը գլորուէին մթին ամպերու ահագին բեկորներ և կարգիլէին արեւն թող ճառագայթները : Խիստ տխուր եղանակով կը լսուէր կտուներէն խուլ կռնչը , որոնք բարձր եթերին մէջէն , և ոտանկիւնի շարքով , կը դիմէին դէպի օտար աշխարհ : Ծիծեռնակներ երբեք չէին երևնար . անոնք վաղուց էր որ գաղթել էին :

Միայն , մրջինները եռանդով կը կրէին՝ դէպի իրենց բոյնը՝ ընդեղէններու զանազան տեսակներ :

Այդ օրերը պակաս հոգ չի պատճառեցին մօրս : Զմեռը , աղքատներու թշնամին , մեզ պատժելու համար կուգար :

2

Մայրս իր հօր տունը փոխադրուելէն մէկ քանի օր ետքը՝ մերժեց կերակուր ընդունիլ անոնց սեղանէն , և կապէր անկախ աշխատանքով : Շուտով հաշտուեցաւ իր նոր վիճակին

հետ՝ չուղելով ծանրութիւն պատճառել իր եղբայրներուն , որոնց համար շատ ալ հաճելի չէր լրենց դերդաստանին վրայ եկած նոր բեռը :

Մայրս աղքատութիւն շատ էր կրած , բայց իր տան չքաւորութիւնը օտարին չէր յայտնած . չէր ըսած թէ ի՞նչ պէտք կապրի կամ ի՞նչ միջոցներով կը պահէ իր զաւակները : Շատ հպարտ կ'իլէր , և իր բոլոր յոյսը դրած էր իր աշխատող ձեռքերուն ու Ասածու վրայ :

Մեր գիւղին մէջ դուրսնալու էր մօրս կարելու և ձեւելու վարպետութիւնը , բայց՝ շատ քիչ կը վարձատրէին իր աշխատանքը : Անոր համար , գիշեր ցորեկ հանգստութիւն չունէր . ասեղը , ճախարակն ու մառնոցը անդադար կը գործէին , բայց ի՞նչ . . .

Մօրս համբերութիւնը երկաթի ափսոսութիւն ունէր . բայց երկաթն ալ կը փչուի . . .

Ես երբեք չեմ կրնար մոռնալ մօրս արտասուալից աչքերը , երբ առաջին անգամ՝ զիս ու քոյրերս հեռն տանելով , տարաւ մեզ դաշտը , հնձուած արտերէն թափած հասկեր հաւաքելու : Մուրացկանութեան առաջին քայլն էր , որուն կենթարկուի սլաքաւոր աղքատը :

Աստուծոյ մը կ'որ սր մենք արտեր ունէինք, հունձք ունէինք, և մեր հունձքը հաւաքէին յետոյ՝ խորձերէն ինկած հասկերը կը թողէինք Աստուծոյ ազգասններուն ու երկնքի թրուշուներուն: Կորսնցոյցիւք բոլորը, և հիմա ստիպուած էինք ուրիշի սրտերէն հասկաքաղ ընելու...

3

Սրտերու կարճ խողովուած տախարակին վրայ, մախաթի նման վեր զգուած ցօղուններու սուր ծարրերը՝ կը ծակծկէին իմ ու քորերուս թոյրովին մերկ օտքերը: Բայց մենք ցաւ չէինք զգար: Մենք չառ ուրախ էինք և մեծ եռանդով կ'զանք գործի:

Փոքրիկ քոյրերս իրենց մանտարակի ձեռքերով կը հաւաքէին ինկած հասկերը և կը խնդային իմ վրաս, որովհետեւ ես ծոյլ էի: Անոնք ինչպէս կը կապէին հասկերէն և կը մրցէին թէ ո՛րը չառ կը հաւաքէ: Խեղճ մանուկներ, կարծես կը զգային թէ, ձմեռը անօթի կը մնան, եթէ հիմա պաշար չպատրաստեն:

Մայրս կը նայէր անոնց վրայ ու կուլար...

Իրկունը, մեղմէ ամէն մէկը իր հաւաքածը կ'ապեց չալակը, դարձանք տուն: Քորերս, իրենց բռններով՝ մասնա-

ւոր հպարտութեամբ կը նայէին քեռիիս մանուկներուն, նման անխոնջ մշակներու՝ որ դաշտէն կը դառնան:

Այսպէս, ամէն օր, աստուծոյ կանուխ կերթայինք դաշտը՝ հասկաքաղ ընելու, և իրկունը կը վերադառնայինք: Մեր խրճիթին դռան առջև կ'ազմուեցաւ փոքրիկ դէզ մը՝ հաւաքուած հասկերէն: Յետոյ, սկսանք մեր կալը կամնել: Բայց, այնքան մեծ չէր որ պէտք ըլլար կամով կամնել: Մայրս սկսաւ ինք մանրել հասկերը՝ հաստ փայտով մը, որ չառ ծանր էր և ես դժուարութեամբ կրնայի տեղէն վերցնել զայն:

Երբ յարդը քամիին տուինք ու մաքուր ցորենը հաւաքեցինք թաղարներու մէջ, մեր ձմեռուայ հացի պաշարը արդէն պատրաստ էր:

4

Դեռ կը մնար վառելիքը:

Մեր խարխուլ բնակարանին համար պէտք էր բաւական տաքութիւն, մանաւանդ որ մեր ձմեռը սառափիկ է: Մայրս անքան զբաղած էր, որ ամենեւին ժամանակ չունէր վառելիք ձուրելու, այդ պատճառով՝ այս հոգը մնաց իմ ու քոյրերուս վրայ:

Մայրս իր ձեռքերով երեք փոքրիկ կթոց հիւսեց՝ մէկը ինծի համար, երկուքը քոյրերուս: Տեսնելու բան էր թէ՛ ինչ ուրախութեամբ այդ կթոցները կ'առնէինք մեր ուտը և ամէն օր կերթայինք դաշտը: Կը հաւաքէինք քաղիւրներ, ծառերէն թափած տերեւներ, փուշ ու մացառ, և կը բերէինք՝ ձմեռը մեր խրճիթը տաքցնելու համար:

Ես անկէ ետք, միշտ յարգանքով կը նայէի այն քաղիւրներու կոյտին՝ որ նա էի հաւաքեր. և կը բարկանայի թէ ինչո՞ւ խնայողութեամբ չեն գործածեր, թէ և մօրս խնայողութիւնը կը հասնէր արդէն ժլատութեան:

ԻՆՉ ԸՆԵՍ, ԱՌՉԵՒՄ ԿՈՒԳԱՅ

1

Շատ հին ժամանակ, երբ է քե չե,
ինչպես որ կրտեն, առ Աստուած գիտե-
օծախոր միշտ բաց, շեն ու բարեբախտ,
չար լեզուէ հեռու, շար աչեք ազատ,
տունն ամբողջ լեցուն անպառ բարիք
կապրեր մեկ ուրախ ու գոհ բնականի:
Տան նահապետը վաղուց լոյս դարձաւ.
բայց անոր տեղը տան մայրը պառաւ,
շերեփը ձեռքին, գերդաստանին տեր,
ձեռքով կը գործէր, աչքով կը հսկէր:
Իր տանը մօտեն մեկ խեղճ ու նաչար
չէր անցներ ծարաւ, անօրի, աննար:
Գիտէր որ հնուց մեծ խորատ մը կայ.
«Ինչ բան որ բնես՝ առջեւդ կուգայ.
«աչ ձեռքովդ տուր, ձախդ չիմանայ,
«ձախ ձեռքովդ տուր, աչդ չիմանայ.
«Երբիկեդ ուզեն՝ դուն դուռեդ խրկէ,
«Ինչ որ կը մնայ՝ մարդու բարիքն է:»

Ու խելի հասած օրուրնէ ասդին՝
միշտ վարձենք ու տուրն էր անպակաս ձեռքին:

Անցան տարիներ... ու մայրը պառաւ
օր մը մեկնատիկ հարսի տեր դարձաւ.
բայց հարս մի՛ ըսեր, մեկ օձի լեզու,

երեսը քրու ու խօսքը կծու.

կայրէր, կը խօսէր խեղճուկ կեսուրը,
սեւ էր դարձուցեր արեւն ու օրը:

Պառաւ տրամած՝

իր տունը փակուած,
ամեն օր բուռ-բուռ արցունք կը բափէ,
աչքը որ հմուտ՝ արիւն կը կաթէ:
— «Է՛, ինչպէս ես, մա՛յր, ի՞նչ կայ, ի՞նչ չի կայ.
«գո՞ն ես նոր հարսեղ. քե չե՛, անիկա
«չի կրնար երբեք ազատիլ ձեռքէս.
«աչիդ վրայ յօնք՝ երբ քեք եղ,
«լուր տուր հեղ մի՛նձի, այն ատեն դուն տես...»
Կրտեր իրեն մօր,
որդին ամեն օր:
— «Մեռնի՛մ իմ հարսին,
«արժան չեմ կեսին.
«հատ մալ իրեն պէս
«ո՞ւր կը գտնեմ ես:
«Խելօ՛ք, տնայա՛ր, չուտ ու ժրագան,
«չոռ ըսեմ քե ցաւ, չի հաներ մեկ ձայն:
«Բանի դեռ ողջ եմ, չտեսնամ բարով՝
«որ մեկ մագին ալ դուն դպնաս մատով...»

3

Տուրքը անպակաս, աղօթքը բերնին,
օրհնենք միշտ կուտար տանն, անդաստանին,
գեղ խօսք չէր ըսեր, ամա՛ն, չըլլա՛յ քե՛,
չարն էլլայ յանկարծ բարիքն յաղթէ:
— «Աստուծո՛ւ դուակը միշտ բաց է, — կրտեր-

«վա՛յ քե՛ լաւի տեղ մեր վարք լրեր»

«մեր օճախին մեջ ձեր բերնէն երբեք

«անեծք ու չար խօսք չըլլա՛յ որ հանեմ:»

Մեկ տարար, կրտսեր, մարդը չսպաններ,

երե՛ մեկի տեղ չի գտն հարկարներ:

Խեղճ պառաւ կինը, ծերութեան օրը,

զոյգ աչկէն լինկաւ, մնաց խաւարք:

Կուլար չկրկանէր մանր պնդադրում:

— «Բերքիս մը մորթէ, հարսն ո՛վ կախանում,

«պարաւ կնիկ ձե՛յ բերանս պղնձաճարտար»

«չունիմ ես աղաւթ որ ծամեմ չոր հաց»

«հեղ մըն ալ խօսես յե՛, է՛յ արդար»

«աղբօրդ կանաչ արեւուն համար:»

Հարսը մըրմըրաց, իսկոյն հեռացաւ,

իր մեջ գարշելի միտք մը լղացաւ:

Հաւի տեղ մորթեց, եփեց շան լալոտ:

Բերաւ ու դրաւ կոյր կետրօր մօտ:

Ան ալ հաւի տեղ՝ կերաւ ու օրհնեց,

օրհնեց սերունդով, օրհնեց մանր ու մեծ:

— «Շատ ապրիս, որդի՛, ապրի՛ս, ծերանաս,

«գաւկի ու հարսի, բոռան տէր դառնա՛ս»

«ինչ պատիւ որ դուն ինձ քրիւ հիմա»

«շատ անցնի քե՛ քիչ, քու առջեւդ ալ գալ:»

4 յամօղար ամառ լըաց

Անցաւ ժամանակ... Եւ անա՛ մեկ օր

մեր հարսը՝ կեսուրդարձաւ պատուաւոր:

Հարսներն հրնազանդ, խոնարհ ու պարտակ,

իրենց կեսուրին հրամանին տակ...
Բայց մե՛նք մահուանն ենք ու մահն ալ մերը,
ո՞վ է աշխարհիս մշտական տէրը:
Ծերացաւ ինք ալ. հոգեւարք պառկած՝

«ա՛խ, անօրի եմ,» հարսներուն պոռաց.

դարձաւ մեծ հարսին. «վե՛ր եղի՛ր, որդի՛ չգը՛

«ձեռնովդ հաւ մը բե՛ր, մորթէ՛ ինձի:»

«Ականջս ձանրե՛, ուժս քուլացե՛ր,»

«չեմ տեսներ, կրտսէ՛ մահու՛ մօտեցեր»

«սիրտս միտքս ազնեց, անօրցայ յանկարծ:» —

«այսպէս անործով յղե՛ր բան չէր պիտցած:»

Իր գործը քոզուց, հարսը վեր բռաւ.

ախոռը վազեց, հաւ մը ձեռնն առաւ,

մորթեց ու փետտեց, դրաւ կրակին.

որ պատրաստ ըլլա՛յ իր ժամանակին:

Բայց երբ որ եփեց, կրակէն առաւ,

տեսնես, ինչ տեսնես շան լալոտ դարձաւ:

Զարմանէն խեղճին մնաց աչքը բաց.

շուտ հատ մ'ալ մորթեց հարսն իրար անցած,

որ մարդ չիմանայ եկած փորձանքը,

երեսին չի տայ իր սե՛ յանցանքը.

քե՛ չէ՛ կը դառնայ ինք բերնի առակ,

բաղի, դրացնի առջեւ խալտառակ:

Երկրորդն ալ եփեց՝ վար առաւ փութկոտ.

բայց անա՛ դարձեալ առջին շան լալոտ.

մեկ, երկու՛ երեք... չեղան ու չեղան:

— Ինչ եղար, ո՛րդի, գա՛ն դարձաւ մեկ հաւ.

քե՛ պիտի բերես, արտորա՛, շուտ բեր,

հեղի կրպասեմ պառկած անհամբեր:

— Ի՞նչ բնեմ, մայրիկ, ի՞նչ գրուիս լամ, փորձանք է կուգայ այս էանի անգամ.

ես հաւ կը դնեմ կրակին վրայ,

հաւը, վա՛յ ինձի, լակոտ կը դառնայ:

— Բե՛ր, որդեա՛կս, բե՛ր, իմ քրածս անսօ
այսպէս անխափան առջես կուգայ:

տեսե՛ք ու առե՛ք ինձմէ դուք խրատ,

կը բաշեմ ինչ որ մեծիս բրի վատ.

հրնուց մնացած խօսք է ասիկա

«ինչ որ բերես, առջիդ պիտի գայ:»

ԻՇԽԱՆԻՆ ՆՈՐ ԼԱԹԵՐԸ

1

Ատենօք իշխան մը կար. այս մարդը աշխարհի նոր լաթ

հագուել կը սիրէր, որ իր ամբողջ գրամը արդուզարդի կը պատկեցնէր: Իր զինուորները աչքէ անցուցած ատեն, թառ-
րոնի մէջ թէ պտոյտի ելած միջոցին՝ մէկ մոմտուք ունէր մի-
այն. ցոյց տալ իր նոր լաթերը: Ժամն անգամ մը զգեստ կը փոխէր. ինչպէս որ թագաւորի մը համար կըսեն թէ՝ «Ժողովի
մէջ է իր վէզիրներուն հետ», այսպէս ալ սովորութիւն էր
կզեր՝ այդ իշխանին համար ըսելու, — «Իր լաթերը կը փոխէ
սենեակին մէջ...»:

Օր մը, իշխանին մայրաքաղաքին մէջ երեցան երկու
նշանաւոր խաբէրաներ, և յայտնեցին թէ իրենք այնպիսի
խումաշ մը կը գործեն՝ որուն նմանը ո՛չ տեսնուած է և ո՛չ

ալ պիտի տեսնուի: Գո՛չն կրեսս մի, նախ իշխան մի...
Բայց գոչն ու նախը ձգէ, այդ խումաշէն շինուած լաթը
դեռ ուրիշ հրաշալի յատկութիւն մըն ալ ունի, — ով որ հազ-
նի զայն, անտեսանելի կը դառնայ՝ անկարող պաշտօնեաներու
և կարճամիտ մարդոց աչքէն:

— «Ճիշտ իմ փնտուած լաթս, մտածեց իշխանը. ես ալ
այդպէս բան մը կուղէի՝ որ հասկնամ իմ կառավարութեանս
անկարող պաշտօնեաները. զապեմ խնկացիները անխելքներէն:
Չէ՛, շատ պէտքի բան է այդ զգեստը ինձի համար:

Ուստի, կանչեց խաբէրաները և անոնց ափով ոսկի
տուաւ՝ որ անմիջապէս գործի սկսին:

Մարդիկը զացին, երկու հոր շինեցին, ու սկսան իրը
թէ խումաշ գործիկ. մինչդեռ, ո՛չ մաքրքներուն, ոչ ալ ճա-
խարակներուն վրայ կտոր մը թել կար: Շախ-շուխ, շախ-
շուխ, կը գործէին պարապ հորը մինչև կէս գիշեր, ու ամէն
օր հօխաներով ապրշու մի համար ոսկի կը քաշէին իշխանէն:

— «Հեղ մը երթալ տեսնելու է թէ բանը ո՛ւր հասաւ»,
խնքնիրեն ըսաւ իշխանը:

Բայց, անմիջապէս խորհեցաւ թէ՛ անխելք ու իրենց
պաշտօնին մէջ անկարող մարդիկը չեն կրնար շինուած խումաշը
տեսնել. ու սիրտը նեղուեցաւ: Նեղուեցաւ, ոչ թէ անոր
համար որ ինք իր վրայ կը տարակուսէր. չէ՛, բայց աւելի
լաւ սեպեց որ ուրիշ մը խրկէ իր տեղը՝ երթալ տեսնելու և
յուր մը բերելու:

Արդէն ամբողջ քաղաքը լսիւ էր հրաշագործ խումաշին
անունը, և ամէնքն ալ անհամբեր, անոր գործուելուն կրո-
պասէին՝ որպէսզի իմանան թէ իրենց զրացիներէն ո՛րը կար-
ճամիտ և անկարող է:

— «Ծերունի նախարարս խրկեմ այդ վարպետ ոստայ-
նանկներուն քով, — մտածեց իշխանը. — ամէնէն խելացին ու
կարողը ան է. իրմէ զատ ուրիշ մը չի կրնար պէտք եղած
զաղամբարը կազմել խումաշին վրայ և լուր բերել»:

2

Ծերունի, պարկեշտ նախարարը մտաւ այն սրահը, ուր
երկու վարպետորդները կը գործէին պարսպ հորերը:

— Տէր Աստուած, մտածեց նախարար՝ խոշոր-խոշոր բա-
նալով աչքերը. հապա բան չեմ տեսներ...»:

Բայց, ձայնը դուրս չի հանեց:
Երկու ոստայնանկները հրաւիրեցին ղինք՝ որ մօտ գայ.
սիրան հարցնել թէ ինչպէ՞ս կը գտնէ խումաշին ծաղիկները,
անոնց գոյնը, բանաւածքը:

Նախարարը աչքը ձգեց հորերուն վրայ, նայեցաւ. նա-
յեցաւ, բայց բան մը չի տեսաւ. ու ինչ անանէր՝ քանի որ
բան չի կար:

— Տէր Աստուած, մոմտաց նորէն նախարարը ինքնիրեն.
իրա՞ւ կարծամիտ մարդ եմ եղեր
ես: Ձէ՛, ձայն հանելու չի գար
որ ուրիշներն ալ լսեն: Իրա՞ւ
անկարող եմ եղեր. հապա
ինչպէ՞ս բան թէ խումաշը
աչքիս չերևար:

— Է՛, ինչպէ՞ս կը գտնէք
մեր խումաշը, տէր նախարար,
— ըսաւ ոստայնանկներէն մէկը:

— Պատուակա՛ն, իրա՞ւ
պատուակա՛ն ապրանք է, —
պատասխանեց նախարարը՝ ակնոցները դնելով: Ինչ գոյն

ինչ նախ... այո՛, այո՛, չատ գո՛հ եմ և գոհունակութիւնս
պիտի յայտնեմ իշխանին:

— Պատի՛ւ կը համարենք ձեր գնահատութիւնը, — ըսին
երկու ոստայնանկները, և սկսան դարձեալ ցուցնել երեւակա-
յական նախշեր ու անգոյ ծաղիկներ, տալով անոնց մէկ մէկ
անուն:

Ծերունի նախարարը մեծ ուշադրութեամբ կը լսէր ա-
նոնց ըսածները, որպէսզի երթայ պատմէ իշխանին:

Խարերանկերը անգաղար դրամ, բարակ ապրշում և ոս-
կեթեկ կը պահանջէին: Դիւրութեամբ կը յինուէր հրաշա-
ղործ խումաշ բաւժը: Կը գրպանէին դրամները, լակ իրենք
պարսպ հորերուն վրայ կաշխատէին ու կաշխատէին:

Ատեն մը անցնելէ ետք, իշխանը կոտավարական ուրիշ
պարկեշտ պաշտօնեայ մըն ալ խրկեց՝ որ երթայ քննէ խումաշը
ու տեսնէ թէ վերջնապէս վրայ չէ՞:

Այս պաշտօնեային ալ պատահեցաւ այն բանը՝ ինչ որ
պատահած էր նախարարին: Մարդը ներս մտաւ, չորս կողմը
նայեցաւ, աչքերը խոշոր-խոշոր բացաւ, բայց խումաշ-մումաշ
չի տեսաւ:

— Զմայրիկի բանաւածք չունի՞, — հարցուցին խարերա-
ները՝ ցոյց տալով չքեղ գոյներ ու անիման ծաղիկներ, որոնք
գոյութիւն չունէին սակայն:

— «Բայց և այնպէս ես տգէտ մարդ չեմ, — կը մտածէր
պաշտօնեան: Ըսել է թէ անկարող եմ իմ պաշտօնիս մէջ.
զարմանայի՛ր բան. չէ՛, ո՞վ ըսաւ որ գիւրութեամբ ձեռքէ կը
հանեմ իմ պաշտօնս»:

Ուստի, սկսաւ գովել խումաշը. յայտնեց թէ ասկէ ա-
ւելի դեղեղինի գոյն ու ծաղիկ կարելի չէր բանիլ:

— Աննաման, աննաման բան է, — գնաց, յայտնեց իշխանին։

Եւ քաղաք մը քաղաքով կը խօսէին այս պատուական խումբային վրայ։

3

Վերջապէս, իշխանը ուզեց որ հեղ մը լինէ իր աչքով երթայ տեսնէ խումբաշէնը՝ դեռ հորէն չքաշուած։

Իր հետ առաւ բազմաթիւ ընտրեալ պալատականներ, որոնց մէջ էին նաեւ իր երկու միւս պարկեշտ պաշտօնեաներն ալ, և գնաց ոստայնաներուն բանած տեղը։ Մարդիկը նըստեր՝ կը նետէին ու կը բռնէին պարապ կկողը. անոնց վրայ մէջ ապրդում, ո՛չ շտկիթել, ոչ ալ բրդուճ մը հասարակ թե՛լ...

— Զմայլելի խումբաշէն՝ ըսին երկու պարկեշտ պաշտօնեաները՝ իրենց տիրոջ։ Այս ծաղիկները, այս նախն ու այս գոյները իրաւ որ արժանի են Զեր Վեհափառութեան։

Եւ մատով ցոյց կուտային պարապ հորերը, իբր թէ անոնց մէջ բան մը տեսնէին։

— Եւ ի՞նչ աս ի՛նչ բան է, մտածեց իշխանը. հապա իմ աչքերս ի՛նչու չեն տեսներ. սարսափելի է ասիկա։ Ըսել է ես տգէտ մարդ եմ. ըսել է ես անկարող եմ իմ երկիրն կառավարելու։ Ի՛նչ փորձանք պիտի գայ գլխուս՝ եթէ բանը մէջտեղ կ'ընէ։

Յետոյ, յանկարծ բացագանչեց.

— Զմայլելի, զմայլելի է, — կը յայտնեմ իմ խորին գոհունակութիւնս։

Եւ գլուխը շարժեց՝ իբրեւ գոհունակութեան նշան, նա յելով պարապ հորերուն առանց համարձակելու ճամարտութիւնն ըսել։

Իր բոլոր հետեւորդներն ալ, մէկը միւսին ետեւէն, եկան նայեցան, տեսան նոյն բանը, բայց չի համարձակեցան ձայներնին հանել. անոնք ալ կրկնեցին իշխանին պէս թէ՛ «զմայլելի», զմայլելի է»։ Մինչև անգամ խորհուրդ տուին իշխանին՝ որ այդ նոր խումբաշէն հագնի իր գահակալութեան մեծ տարեգարձին օրը։ «Զմայլելի, հոյակաւ պ, աննաման բան է» կը բացագանչէին բոլոր չրթուսքները, և գոհունակութիւնը ընդհանուր էր։

Իշխանը չուտով մէկ մէկ պատուանշան շարժեց իր երկու ոստայնաներուն և գանոնք կոչեց իր ջուլֆապալիները։

4

Գահակալութեան օրուան լուսնալու գիշերը՝ երկու ոստայնաները մինչև լոյս բանեցան իրենց հորերը, տաանը վեց մօմի լոյսով։ Ամէն մարդ կը տեսնէր թէ ինչպէ՛ս չարաչար կաշխատէին՝ որ առտուան հասցենն իրենց բանածը։

Վերջապէս, իբր թէ լմնեցան և քակեցին խումբաշէն հորերուն վրայէն. խոշոր մկրատներով՝ ձեւը ձեւեցին օղին մէջ, կարեկին անթիւ ասեղներով, յետոյ յայտնեցին թէ՛ արդէն ղգեստը կաղմ ու պատրաստ է։

Իշխանը՝ հետն առնելով իր թիկնապահները, գնաց որ անդամ մը տեսնէ պատրաստ հագուստը։ Երկու խաբեբայ վարպետօրդիները՝ ձեռքերնին վեր առած օղին մէջ, բան մը բռնելու պէս, ըսին.

— Ահա ասիկ տափատը, ահա ասիկ բաճկոնը, ահա ասիկ վերարկուն. թեթեւ են՝ սարդի ոստայնի մը չափ. այս խումբաշէն առաւելութիւնն ան է որ, Վեհափառ Տէր, ձեր մարմինին վրայ բնաւ ծանրութիւն չէք ղգար, իբր թէ երբեք բան մը հագած չըլլայիք։

— Ճի՛շտ է, ճի՛շտ է, — պատասխանեցին թիկնապահները, բայց բան մը չէին տեսներ, որովհետև մէջտեղը բան չի կար արդէն:

— Եթէ Ձեր Վեհափառութիւնը կը հաճի հանել իր վրայի լաթերը, ըսին սատանորդի ոստայնանկները, անգամ մը հագցընենք նոր հագուստը՝ այս հայելիին առջև, տեսնենք ինչպէս եղած է:

Իշխանը հանեց իր բոլոր լաթերը և մերկացաւ ամբողջովին. ոստայնանկները բան մը տալու ձեւով՝ մէկիկ մէկիկ անոր երկնցուցին տափառը, բաձկոնը և վերարկուն, որպէսզի հագնի: Եւ իշխանը հագաւ զանոնք, ինչպէս որ լաթ մը կը հաղնին, ոտքերը անցնելով տափառի մը մէջ՝ որ չի կար, թեւերն անցնելով բաձկոնի մը ու վերարկուի մը մէջ՝ որ նոյնպէս գոյութիւն չունէին: Իսկ խարերաները ձեռքով կը շիտկէին, կը հարթէին, կողորդէին անոր մարմինին այս ու այն կողմերը իբրեւ թէ իրաւ նոր զգեստ մը գտնուած ըլլար իշխանին վրայ:

Իշխանը ետ դարձաւ, առաջ դարձաւ հայելիին դիմաց՝ նայելով թէ անգոյ զգեստները որքան կը վայելին իրեն:

— Տէ՛ր Աստուած, ի՛նչ լաւ կը վայելէ, ի՛նչ չքեղ ձեւ, — գոչեցին դրանիկները. ի՛նչ նախ, ի՛նչ գոյն, ի՛նչ անմասն զգեստ:

Ներս մտաւ առաջին արարողապետը և ըսաւ.

— Ամպշովանին, որուն տակ Ձեր Վեհափառութիւնը ներկայ պիտի գտնուի թափօրին, պատրաստ կը սպասէ զուսն առջև:

— Շատ լաւ, — պատասխանեց իշխանը. և ալ պատրաստ եմ արդէն: Կարծեմ թէ հագուստներս աղէկ են այսպէս, չէ՞:

Եւ անգամ մըն ալ դարձաւ, նայեցաւ հայելիին մէջ՝ լաւ մը քննելու համար իր չքեղ հագուստին ընկելք տալաւորութիւնը:

Սենեկապանները՝ որ պէտք է բռնէին իր վերարկուն տտունէն՝ այնպէս մը ձեւացուցին որ իբր թէ բան մը վեր կառնեն գետնէն: Յետոյ, վեր վերցուցին ձեռքերնին, չզիջելով ցոյց տալ որ բան չեն տեսներ:

Մինչ իշխանը հպարտօրէն ճամբայ կիշնար՝ իր սքանչելի ամպշովանիին տակ, մարդիկ փողոցներուն ու պատուհաններուն մէջէն կաղաղակէին.

— Ի՛նչ չքեղ հագուստ. որքա՛ն վայելչագեղ է հապատտունը. և մանաւանդ ի՛նչ անթերի ձեւ ունի:

Ոչ ոք չէր ուզեր ցոյց տալ որ բան մը չի տեսներ. ո՞վ յանձն կառնէր որ իրեն համար տգէտ կամ իր պաշտօնին մէջ անկարող է ըսել տայ: Այս պատճառով ալ՝ ամէնքը ղմայելէ չէին կշտանար իշխանին հագուստներուն վրայ:

— Բայց, զարմանալի՛ բան, ինծի այնպէս կուգայ թէ իշխանը այսօր բնաւ լաթ չէ հագնել վրան, — դիտել տուաւ փոքր մանուկ մը:

— Ո՞վ Տէր, լսէ՛ անմեղին ձայնը, — ըսաւ մանկան հայրը:

եւ ահա իսկոյն, ամբոխին մէջ սկսան բերնէ բերան փսփսալ մանկան խօսքերը:

«Փոքր մանուկ մը կայ՝ որ կրտէ թէ իշխանը այսօր քնաւ լաթ չէ հագնէր:»

— Իրաւ մերկ է, — աղաղակեց վերջապէս ամբողջ ժողովուրդը:

Իշխանը ողջ-մեռել կարեցաւ այս աղաղակներէն, որովհետեւ իրեն ալ այնպէս կուգար թէ ժողովուրդը ճշմարիտ կրտէր: Բայց և այնպէս խորհեցաւ ու վճռեց.

— Ինչ ալ ըլլայ, պէտք է որ կենամ մինչև վերջը:

Յետոյ, նորէն ինքզինք հաւաքեց և սկսաւ քայիլ աւելի սիգապանձ. իսկ սենեկապանները շարունակ կերթային ետեւէն, վեր բռնած զգեատին անգոյ պտուէր:

ԾՆՈՒՆԴԻ ՏՕՆԸ

I

Ծննդեան նաւակատիկն էր:

Հեշտ բան չէ նաւակատիկ ըսելը: Գեղին մեծն ու պրզտիկը, հարսն ու փեսան, անհամբեր կը սպասէին իրկուայ կոչնակին:

Ութ օր ծոմ ու պահք էին կեցեր, և կը սպասէին որ ժամ ու պատարագ տեսնեն, տուն գան՝ մեղր ու կարագով «պահքերնին աւրեն»:

— Նաա՛՛, աղջիկ եղբա՛, թախտերը մաքուր աւելցէ՛ք, կապերտը փռեցէ՛ք, ասօր առն օր է, ս՛վ գիտէ, կեկայ մէկը կուգայ, «ամօթ է» — կը պատուիրէր Սառիկնց Մարիամ մամն, և կը պատրաստուէր եկեղեցի երթալ:

Հարսները գլխով կընէին, և տանտիկնը պատուէրին համաձայն գործի կը մտնէին:

Հազիւ իրկուէն է, բայց ահա գեղին եկեղեցին բերնէ բերան լեցուն է ժամուորներով: Մեծ ու փոքր, հարուստ ու աղքատ, քէնա ու գզլը, ամէնքն ալ եկեր, կեցեր ևս իրենց տեղը և կը սպասեն ճրագալոյցի պատարագին:

Հասաւ ատ ժամն ալ. բացուեցաւ Սեղանին վարագոյրը և սկսաւ պատարագը: Ինչ խունկ ու մոմ, ինչ աղօթք ու շարական. ժամուրը ինք ալ կը ձայնակցի դպիրներուն ու կերգէ աղօթիկով, խաչակնքելով:

Ժամը վերջացաւ ու ժողովուրդը կը ցրուի մէկիկ մէկիկ: Կը ցրուի, որ ուտէ խթման սեղանը, չուս պառկի և առտուն, արշալոյսին, ժամ երթայ չրօրհնէփի:

2

Լուսցաւ. եկեղեցին վաղուց սիսեր է և ահա արեր չի ծագած՝ պատարագը աւարտեր է:

Գեղին դպիրները «աւետիս»ի կը պտտին: Անոնցմէ մէկը շալկեր է տոպրակ մը, որուն մէջ կը լեցնէ դուռ դուռ արրուած նուէրը՝ հաւկիթ, պանիր, գուլապ, թաշկինակ, մկ խօսքով, ինչ որ տան տանտիկնները:

Եւ խումբը կը ծեծէ ամէն դուռ, ներս կը մտնէ ու կերգէ «աւետիսը»:

— Սատուած պանէ՛ ձեզ, ընդունէ՛ր իլիկ ձեր աղօթքը, — կըսեն իրենց ու կուտան նուէրը:

— Եէն կենա՛ք, չէն և պայծառ մնա՛ք, տանտիկին, — կը պատասխանէ խումբը և կը շարունակէ իր չրջանը: Բարեկամ ու ազգական՝ «չորհաւոր Ծնունդ», ըսելու կերթան մէկ մէկու տուն:

Մեր տունն ալ աւեր, սրբեր են: Թուճէ կրակարանը վառ-վա՛ռ կը փայլի և զրուած է հիւրանոցին մէջտեղը՝ կրակով լեցուն:

Մեծ հայրս սև չուխայէ վերարկուն հագած, նոր եաղմա մը կապած ֆէսին, ծալապատիկ նստեր է սենեակին վերի կողմը: Նստեր է որ ընդունի հիւրերուն շնորհաւորութիւնը:

Պինգ առաջ կուգայ փեսայ Դիրգորը, մեր սանարը՝ համաքուրելու մեծ-հօրս ու մեծ-մօրս ձեռքը:

— Շնորհաւոր ծնունդ և Յայտնութիւն, — կըսէ խոնարհութիւն ընելով:

— Օրհնեալ է Յայտնութիւն Քրիստոսի, կը կրկնէ մեծ-հայրս, ոտքի ելլելով ու ընդունելով հիւրը:

Դեռ «ինչպէս էք», «աղէկ էք»ը չաւարտած՝ կը հասնի Տէրաւէրն ալ, մեր տունն օրհնելու:

— Ախ, ցո՛ւրտ է, ցո՛ւրտ, քէհեա Սամուէլ, — կըսէ քահանան՝ ներս մտնելով ու ձեռքերը չփելով:

— Աղջիկ տանտիկին, չո՛ւտ, տէր-պապային արազ բե՛ր, մսեր է, թող տաքնայ, — կը կանչէ մեծ-հայրս:

Ես կը ծռիմ, տէրտէրին աջը կառնեմ. կուգայ մեծ-մայրս՝ բերելով սեղանը, որուն վրայ զրուած է շիշ մը օղի, չամիչ, պաստիզ և աղնձուած ձմերուկի կուտ. կարգով կուգան տան հարսներն ու աղջիկներն ալ, և նոյնպէս կառնեն տէր-հօր աջը:

Կը բերեն խնկամանք և աղ ու հացի սեղանը՝ ձերմակ լաթով ծածկուած: Տէր հայրը կօրհնէ մեր տունը, մեր մուսկները և անոնց յիշատակին հոգւոց կըսէ:

Դուրսը ձիւն ձմեռ է, բայց ներսը ինչքան ուրախ է. ծնունդը կըսես արևով լեցուցեր է մեր տան մութ պատերն ու մութ պուճախները:

Մեր տունն ալ աւեր, սրբեր են: Թուճէ կրակարանը վառ-վա՛ռ կը փայլի և զրուած է հիւրանոցին մէջտեղը՝ կրակով լեցուն:

Մեծ հայրս սև չուխայէ վերարկուն հագած, նոր եաղմա մը կապած ֆէսին, ծալապատիկ նստեր է սենեակին վերի կողմը: Նստեր է որ ընդունի հիւրերուն շնորհաւորութիւնը:

Պինգ առաջ կուգայ փեսայ Դիրգորը, մեր սանարը՝ համաքուրելու մեծ-հօրս ու մեծ-մօրս ձեռքը:

— Շնորհաւոր ծնունդ և Յայտնութիւն, — կըսէ խոնարհութիւն ընելով:

— Օրհնեալ է Յայտնութիւն Քրիստոսի, կը կրկնէ մեծ-հայրս, ոտքի ելլելով ու ընդունելով հիւրը:

Դեռ «ինչպէս էք», «աղէկ էք»ը չաւարտած՝ կը հասնի Տէրաւէրն ալ, մեր տունն օրհնելու:

— Ախ, ցո՛ւրտ է, ցո՛ւրտ, քէհեա Սամուէլ, — կըսէ քահանան՝ ներս մտնելով ու ձեռքերը չփելով:

— Աղջիկ տանտիկին, չո՛ւտ, տէր-պապային արազ բե՛ր, մսեր է, թող տաքնայ, — կը կանչէ մեծ-հայրս:

Ես կը ծռիմ, տէրտէրին աջը կառնեմ. կուգայ մեծ-մայրս՝ բերելով սեղանը, որուն վրայ զրուած է շիշ մը օղի, չամիչ, պաստիզ և աղնձուած ձմերուկի կուտ. կարգով կուգան տան հարսներն ու աղջիկներն ալ, և նոյնպէս կառնեն տէր-հօր աջը:

Կը բերեն խնկամանք և աղ ու հացի սեղանը՝ ձերմակ լաթով ծածկուած: Տէր հայրը կօրհնէ մեր տունը, մեր մուսկները և անոնց յիշատակին հոգւոց կըսէ:

Դուրսը ձիւն ձմեռ է, բայց ներսը ինչքան ուրախ է. ծնունդը կըսես արևով լեցուցեր է մեր տան մութ պատերն ու մութ պուճախները:

ՊԶՏԻԿ ԸՆԴՕՐԻՆԱԿԻԶԸ

1

Ձորրորդ կարգէն էր. տաներկու տարեկան, սե մազերով, ածգոյն գէմքով պատանի մը: Հայրը երկաթուղային պաշտօնեայ էր և իր առած համեստ ամսականով՝ հազիւ կրնար ծայրը ծայրին բերել, և իր բազմաթիւ ընտանիքին պէտքերուն հասնիլ:

Հօրը աչքը այդ մեծ տղուն վրան էր. կը սպասէր որ շուտ մը աւարտէ դպրոցը և պաշտօնի մը հասնի, որպէս զի ամսական մըն ալ ինք առնէ և թեւընկեր ըլլայ իրեն:

Ստեփանիկ խելացի էր ու ջանասէր. բայց հայրը նորէն կաշխատոյնէր զինք և միշտ կը խրատէր որ դասերուն հոգ տանի: Խեղճ մարդը այնքան հոգ չալկած էր, այնքան դատած լանա՞ծ՝ որ ժամանակէն առաջ ծերացեր էր արդէն: Առած ամսականը անբաւական էր, ուստի դուրսէն ալ ընդօրինակութեան գործեր կը գտնէր և գիշերները մինչև ուշ ատեն անոնցմով կը զբաղէր:

Վերջերս, ապագրիչէ մը հասցէներու ընդօրինակութիւն գտած էր, որոնց 500 հատէն պիտի ստանար 15 դրուշ: Բայց չարաչար կը յոգնէր այս գիշերային աշխատութենէն, և շատ անգամ, ճաշի ատեն, գանգատուով կըսէր.

— Աչքերս չեն դիմանար. գիշերային այս աշխատանքը կը լմնցնէ՞ զիս:

— Հայրի՛կ, — ըսաւ տղան՝ օր մը. թող որ ե՛ս ընդօրինակեմ քու տեղդ. գիտես որ իմ գիրս շատ կը նմանի քու կի՛նիդ:

— Ձէ՛, զաւա՛կս, դուն քու դասերուդ աշխատի՛ր քու դպրոցդ շատ աւելի կարեւոր է իմ հասցէներու ընդօրինակութենէն. ապրի՛ս, որ ինծի օգնել կուզես. բայց, պէտք է որ դուն միայն քու դասերուդ հոգ տանիս:

Տղան գիտէր որ պնդելը աւելորդ է, անոր համար ա՛ր բան մը չըսաւ: Բայց, տեսէք թէ ի՛նչ ըրաւ:

2

Գիշեր մը, երբ հայրը պառկեցաւ, կամացուկ մը ելաւ անկողնէն, հագաւ իր լաթերը, և խորխափելով գնաց հօրը աշխատութեան սենեակը: Վառեց կազին լամպը և նստեցաւ գրասեղանին առջև, որուն վրայ գտաւ փաթթոցի ճերմակ թղթերը և հասցէներու ցանկը. սկսաւ գրել: Թէև գիշերային խոր լռութիւնը քիչ մը կը խռովէր զինք, բայց գրիչը զուարթօրէն կը վազէր թուղթին վրայ, ու ինք կը ժպտէր. «Շատ բարի՛. քեզի 160 հատ ալ ահա. հայրս հինգ գրուշ աւելի պիտի վաստկի:»

Եւ երբ լմնացոյց սյգքանք, մարեց ճրագը և վերադարձաւ իր անկողինը՝ ամէնափոքր աղմուկ մը անգամ չհանկով:

Միւս օր, ճաշին վրայ, հայրը ուրախ տրամադրութիւնք մը ունէր. տեղեակ չէր անշաժ-դարձածին, որովհետեւ բնօրինակութիւնը կը կատարէր մեքենայաբար և առտունները միայն կը համրէր գիշերուան գրածները: Զեռքովը ծեծեց աղուն ուսը և ըսաւ.

— Է՛յ, Ստեփանի՛կ, դեռ քու հայրդ բաւական կարիճ մարդ է. երէկ գիշեր, երկու ժամուան մէջ, ամէն առուր վրայ մէկ երրորդ աւելի բան եմ գրեր. չէ՛, դեռ աչքերս ու մատներս գործի կը զիմանան:

Եւ Ստեփանիկ, որովն ծագիլը պատուած, բերնէն բառ

մը անգամ չի փախցուց. մտքէն կըսէր. «սիրելի՛ հայր, իրեն միայն 4-5 դրուշի վատաւ մը չէ որ կը բերեմ, այլ գոհունակութեան մէկ քանի վայրկեաններ ալ կը պարգեւեմ. ինքզինքը երկտասարդացած կը կարծէ: Քե՛ղ տեսնեմ, Ստեփանի՛կ:»

Եւ այսպէս շարունակուեցաւ շատ մը գիշերներ: Տղան կաշխատէր և հայրը բան մը չէր նշմարեր բնաւ: Անգամ մը միայն Ստեփանիկին սիրտը դող ելաւ՝ երբ հայրը զարմանքով ըսաւ. «Տարօրինակ բան, այս որքա՛ն կազ կը վառի առնէ մը ի վեր:» Բայց, խնդիրը այսքանով ալ վերջացաւ, և սղան շարունակ կաշխատէր ամէն գիշեր՝ միևնոյն եռանդով:

Եւ սակայն, պատահեցաւ բան մը՝ որ Ստեփանիկ մտքէն չէր անցուցած: Խեղճ աղան, քնատ մնալով-մնալով, իր կուռիկը չէր կրնար ալեւս նստիլ և իր դպրոցական դասերը պատրաստել:

Իր կեանքին մէջ առաջին անգամն ըլլալով, իրկուն մը, երբ դաս կը պատրաստէր՝ քունը տարաւ և զլուխը դրաւ իր տետրակին վրայ, քնացաւ:

— Է՛, Ստեփանիկ, — պոռաց հայրը. լա՛ց աչքդ ու դասդ պատրաստէ՛:

Ստեփանիկ, աչքերը փնջխելով, սկսաւ բռնի աշխատիլ: Բայց նոյն բանը պատահեցաւ նաև հետեւեալ օրերուն ալ. կը քնանար դաս պատրաստած միջոցին, առտունները դժուարութեամբ կեղէր անկողնէն և հազիւ կը հասնէր դպրոցի ժամուն:

Հայրը սկաւ դիտողութիւններ ընել, մտահոգ ըլլալ, և վերջը վերջը յանդիմանել զինքը: Առաջին անգամ էր բը յանդիմանութիւն կառնէր:

— Ստեփանիկ, — ըսաւ հայրը օր մը. ընթացքդ ալէկիս չերթար, դուն առաջուանը չես հիմա. ասի այսպէս չի կրնար

չարունակուիլ: Մտածէ՛ անգամ մը որ մեր ամբողջ յոյսը քու վրադ է. չէ՛, այս ընթացքիդ չեմ հաւանիր:

Այս խիստ յանդիմանութիւնը տալին ու վրայ բրաւ տըղան. «Ճշմարիտ է, մտածեց ինքնիրեն. սաի այսպէս չի կրնար շարունակուիլ. պէտք է որ դադար տամ գաղտնի աշխատանքին»: Բայց, այդ իրկունն իսկ, հայրը սեղանին վրայ ուրախութեամբ ըսաւ.

— Գիտէ՞ք որ այս ամիս հարիւր յիսուէն ղրուշ աւելի եմ վաճառելիք՝ միւս ամսուան վրայ. պէտք է որ քէֆ մը ընենք:

Եւ աս ըսելով, զրպանէն հանեց փոքր ծրար մը շաքար. ամէնքը միաբերան «օյ, օյ» սկսան պտուղ ուրախութեամբ: Ստեփանիկ ինք ալ առաւ իր բաժինը և ուտելով՝ կը մտածէր ինքնիրեն. «Սիրելի՛ հայր. նորէն պիտի խաբեմ քեզ. ցորեկները հոգիս հանելով պիտի պատրաստեմ դասերս և գիշերները պիտի աշխատիմ քեզի համար ու քոյրերուս համար»:

— Հարիւր յիսուն ղուրճէշ, — կրկնեց հայրը, ուրախ եմ. բայց շատ աւելի ուրախ պիտի ըլլայի՝ եթէ սըւր — ու մատով ցոյց տուաւ. Ստեփանիկը — աւելի հոգ տանէր իր դասերուն:

Տղան առաւ այս յանդիմանութիւնն ալ՝ առանց բերնէն բառ մը հանելու, և գտակեց իր արցունքները՝ որ աչքերէն դուրս ցատկելու վրայ էին:

3

Այսպէս, շարունակուեցաւ երկու ամիս: Հայրը, հետզհետէ աւելի զայրանալով, ելաւ գնաց դպրոց, տեսնուելու վարժապետին հետ:

— Է՛հ, այո՛, — ըսաւ ուսուցիչը. Ստեփանիկ խելացի տղայ է, բայց առաջնուան եռանդը չունի. կը քնանայ, կը յո-

րանջէ, միտքը վրան չէ: Գրաւոր դասերը հապճեպով ու գէշ կը գրէ, չեմ հասկնար թէ պատճառը ի՞նչ է: Եթէ ուզէ, անշուշտ որ շատ լաւ կրնայ ընել ամէն բան:

Այդ իրկուն, հայրը մէկ կողմ տարաւ տղան և շատ աւելի խիստ կերպով յանդիմանեց զայն.

— Ձե՞ս տեսներ որ հոգիս կը հանեմ ձեր բոլորին համար. իսկ դուն՝ հոգդ չես ըներ. կերուի թէ մե՛ղքդ անգամ չեմ գար:

— Ա՛խ, հայրի՛կ, այդպէս մի՛ ըսեր, — կրկնեց Ստեփանիկ, և ամէն բան խոստովանելու վրայ էր՝ երբ հայրը ընդմիջեց զինք:

— Դուն չա՛տ լաւ գիտես մեր վիճակը. գիտես թէ ի՞նչ պէս ամէն մէկերնիս պէտք է որ չարաչար աշխատինք և իրարու օգնենք. կը տեսնե՞ս, այս տարիքիս մէջ՝ դեռ հիմակուան աշխատածիս երկու անգամն աւելի պիտի աշխատիմ. գիտես թէ պաշտօնատունէս խոստացիր էին որ հինգ ոսկիի բացառիկ նուէր մը պիտի ընեն ինծի. ըսեր էի ձեզի ու դուն ալ իմացիր էիր. բայց ի՞նչ լսեմ այս առտու... թէ՛ այլեւ յոյս չի կայ այդ նուէրէն...:

Այս բոլորն որ իմացաւ, տղան զսպեց ինքզինք և դարձեալ որոշեց չխոստովանիլ ամէն բան. ինքնիրեն ըսաւ. «Ո՛հ, ո՛հ, չպիտի յայտնեմ. իրա՛ւ, սիրելի՛ հայր, քեզի վիշտ կը պատճառեմ, բայց իմ օգտակար աշխատանքս ալ միտիթարուծիւն կուտայ քեզի և կը փոխարինէ այդ վիշտը: Դպրոցի դասերուս պակասը ուշ կամ կանուխ կրնամ լեցնել. կարեւորը ան է որ՝ հիմա քիչ մը թեթեւեմ քու ծանր բեռը»:

Այսպէս անցաւ երկու ամիս ալ. այս դժուար աշխատանքին հետեւանքով՝ տղան աւելի ու աւելի իր աշխուժու-

թիւնը կը կորսնցնէր դասերուն մէջ, և որքան չափ կաշխատէր, այնքան աւելի դառն յանդիմանութիւններ կը լսէր հօրմէն: Ամէն իրկուն կըսէր ինքնիրեն. «Ձէ՛, այս գիշեր պիտի չեկլեմ աշխատիմ»: Բայց, կէս գիշերին, երբ հօրը դրաստենակը դատարկ կը մնար, իրեն այնպէս կու գար թէ՛ երբ ինք անկողնին մէջ պառկի, բնասնիքէն հինգ դրուշի գողութիւն մը կընէ: Ուստի, կեկլէր և կը սկսէր գործի:

Ատեն ատեն, փափաք մը կուսնար որ յանկարծ հայրը վրայ գայ և տեսնէ ամէն բան. տեսնէ, և առանց իր խոստովանութեան, հասկնայ իր լրածը:

Բայց, որ մը, ա՛յնպիսի խօսք մը լսեց՝ որ այդ փափաքն ալ հանկը իր սրտէն: Մայրը, երկարօրէն նայելով իր երեսին, դարձաւ, սրապողովով ըսաւ հօրը.

— Ստեփանիկը հիւանդ է. տե՛ս, ինչքան երեսին գոյնը նետար է:

Հայրը, առանց աչքերը վեր վերցնելու, պատասխանեց պաղ ձայնով.

— Ինծի՛ ինչ. հարկա՛ւ, հանգիստ խիզճ չունցողը հիւանդ ալ կրկայ:

Կարծես դանակ մը իջեցուցին խեղճ աղուն սրտին: «Ըսե՛կ է՝ հայրս ա՛լ զիս չի սիրե՛ր: Քանի որ այդպէս է, ի՛նչ կուզէ՛ ան թող ըլլայ. ալ պիտի չընդօրինակեմ հասցէները և պիտի սկսիմ աշխատիլ իմ դասերուս: Հօրս սէ՛րը պէ՛տք է ինծի ամէն բանէ առաջ»:

4

Այդ իրկուն, հաստատ որոշումով պատկեցաւ որ անկողնէն չեկլէ... Բայց, կէս գիշերին չի կըցաւ իր փափաքին դիմանալ. երթամ, անգամ մըն ալ, գիշերուան այս լուսութեան

մէջ, տեսնեմ այն սենեակը, ուր այնքան ուրախութիւն մը աշխատանք թափած եմ, — ըսաւ ինքնիրեն:

Ելաւ, խարխափելով գնաց սեղանին քով, վառեց լամպը և սկսաւ նայիլ ձերմակ թղթերու ծրարին, ու հասցէներու այն ցանկին վրայ՝ որ գոյ գիտէր: Գրիչը հոն էր. մեկան ալ. ու պարապ աթոռը կարծես մէկուն կը սպասէր... «Ձէ՛, այսօր ալ աշխատիմ ու թող վերջինն լլայ» ըսաւ ինքնիրեն. և չուտով առաւ գրիչը. բայց, թեւ երկնցուցած ատեն՝ վար ձգեց գիրք մը: Բռնեց շուշը՝ չըլլա՛յ թէ հայրը արթննայ. եթէ յանկարծ վրայ գար այս ուշ ժամուն, թերեւ պիտի ամչնար որ այնքան յանդիմանութիւններ ըրած էր իր դասկին...

Եւ Ստեփանիկ չէր ուզեր որ իր հայրը այդպիսի ամօթ մը զգար. ուստի, վախէն քար կարած՝ սպասեց, ականջ դրաւ... չէ՛, աղմուկ չէր լսուեր: Ամբողջ տունը քունի մէջ էր:

Հանգստացաւ և սկսաւ գրել: Լսեց գիշերուան պահակներուն համաչափ ոռնաձայնը՝ վարը, ամայի փողոցին մէջ. յետոյ վայրկեան մը ետքը, շարքով կառքեր՝ որ կամաց կամաց կանցնէին տանը առջևէն. ապա, դարձեալ խոր լուսութիւն՝ որ ատեն ատեն կընդհատուէր շան մը հեռաւոր հաջիւնովը: Կաշխատէր անընդհատ, ու գրուած հասցէները կը գիզէր սեղանին վրայ: Չէր լմացիր որ հայրը եկեր, կանգներ էր իր ետեւ:

Գրքին վար իյնալու աղմուկէն՝ արթնցեր էր հայրը. ու այն միջոցին որ փողոցէն կառքերը կանցնէին, ներս մտած էր և դռան ձայնը չէր լսուեր. եկած ու կեցած էր աղուն ետեւ անշուշտ:

Կանգնած էր հոն, ալիոր գլուխը ծռած իր Ստեփանիկին պատիկ սև զլխուն վրայ. տեսնելով գրիչին արագ-արագ

շարժիլը ճերմակ թուզթերուն վրայ, հասկցած էր ամէն բան հասկցած էր թէ ինչո՞ւ աղան դժուար կը հետեւէր իր դասերուն, թէ ինչո՞ւ անոր երեսին գոյնը դեղին էր, թէ ինչէն էր որ ամէն ամիս հարիւր յիսուն զուրուշ աւելի վաստակ մը կուսնանար՝ հասցէներու ընդօրինակութենէն . . . :

Յանկարծ, Ստեփանիկ սուր ճիչ մը արձակեց. երկու թևեր գրկեր էին գլուխը :

— Ախ, հայրի՛կ, ներէ՛ ինձի, ներէ՛ ինձի :

— Ե՛ս քեզի ներեմ, — պատասխանեց ծերունին՝ հեծկըլտալով. ե՛ս եմ որ ներողութեան պէտք ունիմ, ի՛մ պատուական զաւակս. հիմա, հասկցայ ամէ՛ն բան :

Եւ համբոյր համբոյրի ետեւ տալով, գրկեց զայն ու տաքաւ մօրը քով :

— Համբուրէ՛ այս հրեշտակը, կնի՛կ. երեք ամիսէ ի վեր քունը ծախած է՝ մեզի վաստակ լնելու : Իսկ ես . . . կը չարչարէի զինք, երբ ինք մեր հացին համար կաշխատի եզեր :

Մայրը երկա՛ր, երկա՛ր սեղմեց զայն իր կուրծքին վրայ և ապա ըսաւ .

— Ի՛մ անո՛ւշ զաւակս, գնա քնացի՛ր հիմա, գնա հանգչիր : Ի՛ր անկողինը տա՛ր զինք :

Եւ հայրը տարաւ զայն իր փոքր ննջասենեակը, պառկեցուց անկողինին մէջ, չիտիկեց բարձը և քաշեց վերմակը վրան, դգուելով ու փայփայելով :

— Շնորհակալ եմ, հայր, շնորհակալ եմ. գնա՛ ալիւս պառկիր անկողինդ :

Բայց հայրը չէր ուզեր երթալ, մինչև որ ինք չքնանար :

— Քնացի՛ր, զաւա՛կս, քնացի՛ր. դուն ինձմէ աւելի պէտք ունիս քնանալու :

Եւ Ստեփանիկ, ուժասպառ, անմիջապէս քնացաւ խորունկ քունով ու խաղաղօրէն . կարծես երկար ատենէ ի վեր կարօտն ունենար ատոր : Աւտուն, աչքերը բանալով, տեսաւ իր քով հօրը ճերմակ գլուխը՝ որ կոթնած էր իր մահճակալի եզերքին : Ծերունին հոն անցուցեր էր գիշերը և կը քնանար տակաւին :

ԱՄՊԵՐՈՒ ՔԱՐԻԱՆԸ

Տեսե՛ք, հեռուէն շարան ու շարան,
կուգայ, հա՛ կուգայ փառանց ամպերուն.

Եւ լեռ ու փառան դեմ դեմի եկան.

— Բարեւ՝ ձեզ, լեռնե՛ր, խուրպան ձեր նամբուն,

«հա՛յ բարով, բարով,

աւ ո՞ր ծովերով :»

— Կուգանք Պոնտոսէն մենք շարոց-շարոց,
կերթանք լողալով աշխարհիւր Հայոց :

*
*
*

Այսպէս կարն կարն իջեւան,

կուգայ մեզ նիւր ամեն օր

ամպերու մեկ կարանան,

նամբայ կիյնայ օրը նոր :

Կերթայ ան միշտ լողալով

հորիզոններն հեռաւոր,

արեւելեան աստղերուն

որպէս կարօտ ուխտաւոր :

ԳԻՇԵՐԱՊԷ ՄԿՈՒՆ ԵՐԱԶԸ

1

Դաժան ձմեռուայ ցուրտ գիշեր էր։ Մայրաքաղաքի մեծ փողոցներէն մէկուն մէջ, շքեղ տան մը կառատան առջեւ, մաշած քուրք մը ուտելուն՝ պըպզեր էր փաղանին վրայ, մէկը գիշերապահ Մկոն։ Աչքերը ձրկած գետինը, կը մտածէր արխուր-ախո՛ւր...

Լուսթիւն էր չորս կողմը, կտրեր էր անձուգարձը. միայն, երբեմն երբեմն, գիշերը տուն դարձող սղաններուն կառքը, անցնելով իր մօտէն՝ կը զրուէր ուշադրութիւնը, և Մկոն դարձեալ կը ծռէր գլուխը։

Հնչեր էր վաղուց կէս գիշերը. և ահա մէկ կողմէն ցուրտը, միւս կողմէն յոգնութիւնն ու նշնջը, կամայ կամայ յաղթեցին Մկոն. գլուխը թաղեց քուրքին մէջ, կռնակը տուաւ պատին և մնաց անշարժ։ Հէնց ա՛ն է՝ անուշ քունի մէջ նոր էր մտեր, որ մէկը ոտքով մշտեց կողին, արթնցուց։

— Ծ՛օ՛ ախմախ, այսպէ՞ս հոգ կը տանին տանը... քեզի քանի հեղ ըսեր եմ, ու նորէն կըսեմ. անգամ մըն ալ որ այսպէս քնանաս, դո՛ւն գիտես...

Խեղճ Մկոն վեր թռաւ քունէն. տեսաւ տանտէր աղան՝

որ սամուր քուրքին մէջ փաթթուած, փո՛ւն-փո՛ւն ընկելով, բերնէն կըակ կը թափէր...

— Աղա՛, ոտացդ մեռնիմ, բաշխի՛. ցուրտ կէնէր, չգիմացայ ու աչքս նոր խուփ էրի...

— Հապա փարան ի՞նչպէս կը վատակին. երկինքէն ոսկի չի՛ թափիր, օղլո՛ւմ... հեղ մըն ալ որ քունդ տեսնեմ, զործ չունիս այս տեղ...

Աղան քաշեց տան զանգը. բացուեցաւ դուռը և զնաց քնանալու իր տաք անկողնին մէջ։

Մկոն ա՛խ-վա՛խ ընկելով, քանի մը ըսպէ գնաց եկաւ դռն առջեւ, սառած ոտքերը թափահարեց գետինը՝ որ քիչ մը տաքնայ, յետոյ նորէն քաշուեցաւ կառատան անկիւնը և ինչ կաւ առաջուան մտածումներուն մէջ։

2

Մկոն մտքով փոխադրուեր էր վասպուրական, իր հայրենի գիւղը. կը յիշէր իր մանկութեան քաղցրիկ օրերը՝ երբ դաշտին մէջ ծաղիկներ կը փնջէր կամ գառնուկները առջեւ ձգած՝ արծկու կը տանէր։ Կը յիշէր իր պատանեկութիւնը՝ երբ առփր վարած ատեն, հայրը գութանին մաճը բռնած, իսկ ինք եղներու լուծին վրայ՝ հօտաղներու հետ լա՛յ-լա՛յ կանչելով, կերգէր, աշխուժ կուտար եզ ու գոմշուկին, և ահօր բանալով, ահագին դաշտը կը հերկէր, կը պատրաստէր մէկ քանի օրուայ մէջ... Կը յիշէր երիտասարդութիւնը, ուրախ և երջանիկ օրերը, երբ հայրական տունը լի էր ամէն բարիքով։

Բայց, չուտով յիշեց այն սոսկալի օրերը, երբ հինգ տարի առաջ Քրդերը մտան իրենց գիւղը, սուգ ու չիւփան ձգե-

ցին ամէն տուն, թալեցին իրենց խրճիթն ալ և սպաննեցին իր հայրը...:

Յիշեց հարկահանէն քաշած իրենց տանջանքները և այն պարտքը՝ որ ըրեր էին, ընտանիքը պահելու համար, և որ տարուէ տարի կը դիզուէր ու իր ձեռքէն կը խլէր արիւնքրտինքի վաստակը: Եկաւ և այն դառն բողբոջ, երբ պարկն ուսին, վիզը ծռու, մնաս բարով ըսաւ իր մօրը, քոյրերուն և իր կնիկան. համարուեց օրօրօցին մէջ պառկած փոքր զաւակը, և արցունքն աչքերուն մէջ՝ հեռացաւ հայրենական օճախէն՝ դէպի զարիւզ-զուրպէթութիւն...:

Եւ հիմա Պոլիս է. ցորեկը՝ փալանը կռնակին, քար ու ցեխ կը կրէ՝ աղաներուն տունը չլինելու համար. աղբ կը թափէ, փողոցները կաւլէ, բեռ կը կրէ. իսկ գիշերներն ալ անքուն կը մնայ, գիշերապահութիւն կընէ ցեխ ու ձիւնի մէջ, որ դարձեալ աղան հանգիստ քնանայ իր տաք անկողինը, և ինք կարող ըլլայ մէկ քանի զուրուշ խնայել՝ իր աղքատ ընտանիքին համար...:

3

Այս և ասոր պէս մտամուքներ էին պաշարեր Մկօին միտքը, որ յանկարծ քունը կրկին թառաւ աչքերուն վրայ. շատ աշխատեցաւ արթուն մնալ՝ աղային վախէն, բայց չի կրցաւ...: Նինջը յաղթեց իրեն, գլուխը ծանրացաւ և ծռեցաւ կուրծքին վրայ:

Քնացաւ Մկօն: Եւ երազին մէջ տեսաւ զինքը՝ որ վերադարձեր է հայրենի տունը, լաթերը նոր, քեսան դրամով լեցուն, խուրճինը ուսը՝ չիթեղէններով բեռնաւորուած:

Դիմաւորելու կուգան պառաւ մայրը, կինը, քոյրերը. իրարու վիզ կը փաթթուին. և ինք աչունց կը պատմէ իր քա-

շած պանդխտութիւնը: Բայց հիմա երջանիկ է. խուրճինէն կը հանէ, կը բաժնէ իր բերած ընծաները. ամէնքն ուրախ են ու գոհ...:

Կը տեսնէ իր փոքրիկ Սագօն, որ տոտիկ-տոտիկ ներս կուգայ, չի ճանչնար զինքը. և մայրը կըսէ. «քու պապօդ է»... «խմ պապօ՛ւ» կը հարցնէ մանուկը և երեսը կը դարձնէ... «Սագօ՛, լաօ՛»... կըսէ ինք և կը քաշէ իր գիրկը...:

Եւ այդ հայրական գգուանքի մէջ էր Մկօն, որ կրկին թեթեւ աքաղի մը դպաւ իր կողքին:

Սարսափած վեր թռաւ տեղէն. «ա՛խ, բաշխէ՛, աղա՛, ոտացդ մեռնի՛մ.» և կը սպասէր աղային նոր բարկու-թիւններուն: Բայց ահա իր դիմաց կանգնած է ընկերը՝ Խեչօն:

— Է՛, Մկօ՛, հերի՛ք քնանաս էս ցրտուն, էթանք բանտեղ, լուսը բացուեր է...:

Մկօն դառն ա՛խ մը քաշեց, փալանը ձգեց ուսին և ցուրտէն սրտխափոյ, գլուխը կախ, հետեւեցաւ ընկերոջը...:

ԿԵՏԱԴՐՈՒԹԻՒՆ

1

Օր մը, մեր դպրոցն եկաւ շատ հասակաւոր աշակերտ մը: Ետքէն իմացանք որ զիւղական վարժապետ է եղեր: Պ. Դրիգորը — այսպէս կըսէինք իրեն — եկած էր վերի դասարանին դասերուն հետեւելու, և տարի մը կենալէ ետք՝ վերադառնալու նորէն իր գեղը, իր հին պաշտօնին:

Մեր հայերէնի ուսուցիչը հարցուց անոր.

— Արտասանութեան դասին ալ պիտի հետեւի՞ս:

— Ո՛հ, պարո՞ն, — ըսաւ նորեկը :

— Ըսե՛կ է՝ կրնաս գրուածք մը արտասանել լաւ կերպով :

— Այո՛, պարո՞ն :

— Շա՛տ աղէկ. եթէ այդպէս է, արտասանէ՛ Կաղնին ու Եղեգը առակը :

Նոր աշակերտը քիչ մը կարմրեցաւ, կոկորդը մաքրեց, և սկսաւ .

Հաստ կաղնին օր մը, ըսաւ Եղեգին...

— Բաւական է, բաւական է, — ըսաւ անմիջապէս ուսուցիչս. կը տեսնեմ որ, աղա՛ս, արտասանութիւնն ընել չես գիտեր :

— Բայց ես սխալ մը չըրի, — պատասխանեց խռչոր աշակերտը, կատկարմիր կարած...

— Շա՛տ լաւ, եթէ կը հաճիս, անգամ մըն ալ կրկնէ այդ ոտանաւորը...

Սկսաւ.

Հաստ կաղնին օր մը, ըսաւ Եղեգին...

— Կը տեսնե՞ս, երբեք կասկած չի կայ որ ընթերցում չես գիտեր :

— Բայց...

— Բայցը ա՛ն է որ, — յարեց ուսուցիչը, մակրայր չի միանար գոյականին հետ, այլ՝ բային : Աշխարհքիս մէջ կաղնի տեսե՞ր ես՝ որուն անունը օր մը բլայ. չէ՛. ալ ի՞նչու ուրեմն հաստ կաղնին օր մը, ըսաւ Եղեգին... կը կարդաս : Պէտք է կարդա՞նք հաստ կաղնին, ստորակէտ, օր մը ըսաւ Եղեգին...

— Ծի՛շտ է, — վրայ բերաւ գեղի վարժապետը՝ ամօթահար :

— Այնքան ճիշտ է որ, — շարունակեց հայերէնի ուսու-

ցիչս, հիմակուան այս լսածը առէնէն կարեւոր կանոններէն մէկն է՝ լարձրաձայն ընթերցանութեան համար. ասոր կըսեն՝ կէտադրութեան արուեստ :

— Բայց, կարդալու ատեն ինչպէ՞ս կարելի է կէտադրութիւն ընել, պարո՞ն :

— Հարկա՛ւ կարելի է ընել. օրինակի համար, երբ ձայնը սա՛ չափ հանգչեցնես՝ կը նշանակէ վերջակէտ. երբ անոր կիսուն չափ հանգչեցնես՝ կը նշանակէ միջակէտ, երբ ձայնը կերկնցնես՝ փոքր դադարով մը, կը նշանակէ ստորակէտ. և այլն, և այլն : Բարձր ձայնով կարդացած ատենը, մօրիկ ընողները մինչև որ լաւ կերպով քու շեշտերէդ չիմանան բոլոր տեսակի կէտերս, բան մը չեն հասկնար. և կամ, կարդացածիդ իմաստը պարզ, յստակ ու որոշ չըլլար անոնց համար : Գնա՛ հիմա դասարանը, և քիչ մը հոտքը, ներկայ եղիր հայերէնի դասին. այսօր արդէն նիւթերնիս ալ կէտադրութիւնն է :

Պ. Գրիգոր, նորեկ աշակերտը, զրքերն առաւ և լսին գնաց իր տեղը :

2

Հասաւ դասաժամը և մեր ուսուցիչը ներս մտաւ :

— Այսօր դասերնիս կէտադրութիւնն է, այնպէս չէ՛ :

— Այո՛, պարո՞ն :

— Շա՛տ լաւ, սխմե՛ք : Շատեր կը կարծեն որ կարդալն ու խօսիլը տարբեր տարբեր բաներ են. ասոր համար ալ, երբ գրուածք մը կը կարդան լարձրաձայն, եղանակ կը դնեն իրենց ձայնին մէջ, տարօրինակ շեշտեր ու ելեէջներ կը դորժածեն, ու կը դառնան անբնական, այսինքն ծիծաղելի : Այդպիսիները չեն գիտեր որ կարճալն ու խօսիլը միևնոյն բաներն են. ինչպէս որ կը խօսինք, այնպէս ալ պէտք է կարդանք :

«Տեսէ՛ք, երբ կը խօսինք զուարթ նիւթի մը վրայ՝ մեր ձայնին ու մեր շնչերուն մէջ զուարթութիւն կը դնենք. երբ կը խօսինք տխուր բանի մը վրայ, այն ատեն մեր ձայնին ու մեր շնչերուն կուտանք ծանրութիւն, տխրութիւն: Հարսնետան մէջ մարդիկ տարրեր ձայնով, տարրեր շնչերով կը խօսին, իսկ սուգի տան մէջ՝ տաքեր. այնպէս չէ՞: Հետեւաբար, երբ դուք կը կարդաք զուարթ, ծիծաղաշարժ գրուածք մը՝ ձեր շնչերն ալ պէտք է բլլան թեթեւ ու զուարթ, և ոչ թէ ծանր ու տխուր: Եւ ընդհակառակը, երբ կը կարդաք տխուր գրուած մը, անոր համեմատ ալ՝ պէտք է որ ձեր ձայնը բլլայ ծանր, մեղմ և ցաւաւուն: Այսպէս նաեւ՝ երբ բարկութիւն, զարմանք, ափսոսանք ու հիացում յայտնենք:

«Գանք կէտադրութեան: Կէտերը եղած են՝ որպէսզի չնշառութիւն, շունչի դադարներ ունենանք, և մեր ձայնը կառավարելով՝ գրուածքին իմաստը լաւ արտայայտենք: մինչդեռ, ես գիտեմ, դարձեալ, շատ մը տղաք՝ որ կը կարդան արագ-արագ, չնշառաւու բլլալու ստիճան, առանց կէտերուն ուշադրութիւն դարձնելու. իբր թէ անոնք գրքերուն մէջ կը դրուն միմիայն զարդի համար: Օրինակ...»

Ամէնքս ալ դարձանք, նայեցանք Մկրտիչ Գառաբարեանին երեսը, որուն արագ-արագ կարդալուն համար՝ մեր ուսուցիչը քանի քանի հեղ զիտողութիւն ըրած էր: Մենք կը խնդայինք, իսկ Մկրտիչ կարմրած էր ու գլուխը վար կախած: Ուսուցիչը ինք ալ ժպտեցաւ վայրկեան մը, և շարունակեց.

— Ո՛հ, կէտերը գրքի մը կամ գրուածքի մը մէջ՝ զարդի համար չէ որ կը գործածուին:

«Վերջակէտը ցոյց կու տայ թէ խօսք մը լմնցաւ. պէտք է հոն քիչ մը կենանք, ձայներնիս հանգչեցնենք և շունչ մը ատնենք:

«Միջակէտը ցոյց կու տայ թէ խօսքին մէկը լմնցած է, քայց պարբերութիւնը դեռ չէ վերջացած. ուստի, պէտք է կէս դադար մը ընենք, և նորէն շունչ ատնելով շարունակենք:

«Ստորակէտը գիտէք թէ ի՞նչ բառերու մէջտեղ կը դրուի. մանրամասնութիւնները բաժնի մէջ ձեզի Գերակառութեան դասին մէջ. անիկա միշտ շարունակութիւն մը ցոյց կու տայ, ուստի պէտք է զայն կարգանք՝ մեր ձայնին մէջ դնելով շարունակութեան շնչով:

«Հարցանիչը և զարմացական նշանը յայտնի են. զանոնք բացատրել անգամ հարկ չեմ տեսներ:

«Անոնցմէ զատ, կայ նաեւ շնչով, որ նոյնպէս նշան մըն է և կարեւոր նշան մը. ի՞նչ բառի վրայ որ դրուի՝ պէտք է շնչունք զայն, իսկ շնչելով՝ խօսքին իմաստը ահագին փոփոխութիւն կը կրէ: Ահա ձեզի օրինակ մը.

Մե՛ր դրացին երէկ հասաւ գեղէն:

Մեր դրացին երէկ հասաւ գեղէն:

Մեր դրացին երէկ հասաւ գեղէն:

Մեր դրացին երէկ հասաւ գեղէն:

Մեր դրացին երէկ հասաւ գեղէն:

«Հինգ բառէ կազմուած խօսք մըն է աս. քայց, տեսաք թէ՛ շնչափն տեղը փոխելով, իմաստի ի՞նչ զգալի փոփոխութիւն առաջ եկաւ. շնչով հինգ անգամ փոխելով, իմաստի հինգ որոշ տարբերութիւններ ստացանք:

«Ահա այն հիմնական կանոնները, որոնք անհրաժեշտ են՝ չիտակ կարդալու և լաւ կարդալու համար:

«Ընթերցանութեան պահուն՝ մեր նպատակը պիտի բլլայ իրարմէ լաւ բաժնել նախադասութիւնները, արտայայտել իւ-

բաքանչիւր բառի արժէքը, խմանալի և պայծառ դարձնել
զրուածքի մը իմաստը: Իսկ ասոր համար ալ, հարկ է միայն
ուշադրութիւն դարձնել այն կանոններուն, որոնց վրայ խօ-
սեցայ ահա ձեզի:»

Ջ Ի Ր Ի Դ

«Ջիրի՛դ ե, ջիրի՛դ», — ամբոխը նշաց:
Յանկարծ Աւագին ջիրիդը նօնաց,
տաւուլը քմբաց, հեծուորներն անցան
եւ ձեւացուցին հակառակ շրջան:
Զինուած ձողերու սուր նիզակներով՝
շուտ բաժնուեցան երկու բանակի.
փոշի բարձրացուց ձին ամբակներով
եւ գլուխ պատռեց զարկը նիզակի:
Կեռայ հանդեսը անեղ ջիրիդի,
դեմ դեմի կուգան իկիթ-իկիթի:
Ձեռները բրնձած կարմիր քաշկինակ,
կը դիտեն հեռուն քե՛ հարս, քե՛ աղջիկ.
Եւ իսկոյն կուտան անո՛ր մրցանակ՝
որ նշան կառնէ աւելի նարպիկ:

Շատերն յաղթուած՝ մեկ-մեկ հեռացան.
մինակ, Յւագը ջիրիդը ձեռքին՝
որպէս յաղթութեան վիթխարի արձան,
կեցած, կը զարներ փախչողի մեջքին:

ՆԵՐԿԱՏՈՒ ԿԵՆԴԱՆԻՆԵՐ

1

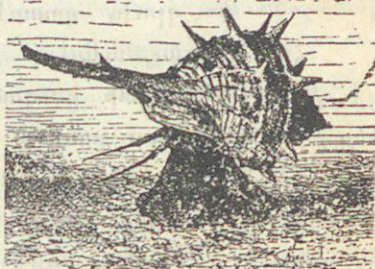
ԾԻՐԱՆԱԲԵՐ ԽԽՈՒՆՋ

Հազարաւոր տարիներ առաջ, պարզ գիշեր մը, երկու
Փիւնիկեցիներ Նստած էին Միջերկրական ծովուն ափը, և իրա-
րու հետ անուշ անո՛ւշ կը խօսէին:

Յանկարծ տեսան որ կը մօտենայ իրենց շունը, դունչը
ներկած ծիրանի հրաշալի գոյնով մը: Շատ զարմացան այս
բանէն և ուղեցին հասկնալ պատճառը:

Գացին այն կողմը՝ ուրկէ եկեր էր շունը, և մեծ զգու-
շութեամբ սկսան դիտել իրենց շուրջը: Շատ չանցած, իրենց
աչրին հանդիպեցաւ խխունջի նման փոքրիկ կենդանի մը,
որուն շուրջը գետինն ևս ներկուած էր ծիրանի գոյնով:

Առին այդ փոքրիկ զար-
մանալի կենդանին իրենց ձեռ-
ք^ը և սկսան զննել. տեսան որ
իրենց ձեռքերն ալ ծիրանի
ներկուած են:

Այլևս կասկած չի մնաց
որ շանը դունչը ծիրանի ներ-
կուած էր ադ կենդանիէն:

Այդ օրէն ահա, նշանաւոր կը դառնայ այդ խխունջը և
կը կոչուի ծիրանաբեր խխունջ: Մարդիկ կը սկսին ծովէն որ-
սող դաշն և անկէ ներկ պատրաստել:

Ծիրանի գոյնը, որ հին Հայերուն ամէնէն սիրելի գոյնն
էր, մեծ յարգ ու պատիւ ունէր նաև հին ատենուայ նշանա-
ւոր ազգերուն մէջ:

Եղեր են ժամանակներ, երբ թագաւորները հրաման են արձակեր՝ որ այդ հիւանալի գոյնով իրենց հանգերձները կրնան ներկել միայն իշխանները, զօրավարները և բարձրաստիճան մարդիկ. եթէ անոնցմէ դուրս, հասարակ մարդիկ ալ համարձակին նոյն գոյնով լաթեր հագնիլ՝ պիտի ենթարկուին խիստ պատիժներու:

Ինչքան թշուառ մարդիկ մահուան են դատապարտուած՝ լոկ անոր համար որ համարձակութիւն են ունեցեր ծիրանագոյն գգեստներ հագնելու:

Ծիրանի գոյնը այսքան պատիւ ստանալով, ընականաբար պիտի սղէր անպատմելի կերպով. այսպէս, օրինակ, եղեր են ժամանակներ՝ ուր կէս հօխա բուրդը այդ գոյնով ներկուած րլլալուն համար, ծախուած է 30 ոսկիի:

Ի դուր չէ ուրեմն որ այդ ստենները՝ իշխանները, զօրավարները և բարձրաստիճան անձեր, հասարակ մարդոցմէ զանազանուելու համար՝ ինքզինքնին ծիրանաւոր կը կոչէին:

Հիմա, սակայն, երբ գտնուել են աւելի աժան ու աւելի դիւրին միջոցներ՝ զանազան ներկեր պատրաստելու, ծիրանաբեր խիտունջն ալ շատ բաներու հետ, կորսնցուցեր է իր փառքը: Հիմա, Միջերկրականի ափը գտնուող շատ երկիրներու մէջ՝ ծիրանաբեր խիտունջի ներկը կը գործածեն միայն աղքատ ձկնորսները: Եւ իրենց մտքէն անգամ չանցնիր որ՝ ժամանակ մը, իրենց նախահայրերը ինչպիսի՜ պատիժներու կրնային ենթարկուիլ՝ եթէ այդ գոյնով լաթ հագնէին:

Բայց, խնդիր է թէ, ծիրանաբեր խիտունջը ի՞նչ բանի համար ունի այդ գոյնը:

Պէտք է գիտնալ որ անիկա չափազանց տկար ու դանդաղաբեր կենդանի մըն է, և ունի բազմաթիւ թշնամիներ:

Այդ թշնամիներուն դէմ ինքզինք պաշտպանելու համար՝ ո՛չ զօրաւոր ականներ ունի, ո՛չ սուր ճիրաններ և ո՛չ ալ ամուր եղջիւրներ: Ընչա՞ն է որ կռնակին վրայ կը կրէ չափազանց ամուր խեցի մը, բայց ան ալ ամէն առէն չի կրնար պաշտպանել զինք:

Ահա իր այդ թշնամիներուն դէմ պաշտպանուելու համար է որ ձեռք է բերեր այդ գոյնը:

— Գոյնը ինչպէ՞ս կրնայ պաշտպանել զայն, — պիտի հարցնէք դուք:

— Տեսէք թէ ի՞նչպէս. երբ թշնամի մը մօտենայ իրեն, իսկոյն դուրս կը հանէ կաթի պէս հեղուկ մը, անով կը պղտորէ իր շուրջի ջուրը և ինք անոր մէջ աննկատելի կը դառնայ: Այդ միջոցին, կաշխատի տեղ մը պահուելու և ազատիլ իր թշնամիներէն:

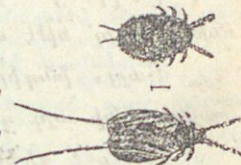
Այդ կաթի նման հեղուկն է որ առաջ կը բերէ ծիրանի ներկը: Երբ այդ հեղուկը քսուի առարկայի մը, առաջ դեղին կը ներկէ, դեղինը կը փոխուի կանաչի, կանաչը մանրակագոյնի, աս ալ ծիրանի գոյնի, որ վերջնական գոյնն է ու ալ չի փոխուիր:

2

ՈՐԳԱՆ ԿԱՐԽԻՐԸ

Սակայն, միայն ծիրանաբեր խիտունջը չէ որ ունի այդ ինքնապաշտպանութեան միջոցը. ուրիշ շատ կենդանիներ ալ ունին նոյն միջոցը:

Ամէնէն առաջ, յիշենք կարմրաբեր միջատը: Փոքրիկ, շատ փոքրիկ միջատ մ'ն է աս, որ կապրի զանազան բոյսերու վրայ և կը անանի անոնց տերեւներովն ու այլ մասերովը:

Այս միջատն կը պատրաստեն գեղեցիկ կարմիր ներկ:

Հին ժամանակները, Հայաստանի մէջ շատ տարածուած էր այդ միջատը և անկէ պատրաստուած ներկը կը կոչուէր որդան կարմիր: Հայաստանէն կը տարուէր որդան կարմիրը և կը ծախուէր գրացի երկիրներուն մէջ:

Որդան կարմիրը շատ վնասեց ծիրանի ներկին. որովհետեւ թէ՛ դիւրին կը պատրաստուէր և թէ՛ ածան կը ծախուէր:

Հիմա կարմրաբեր ներկը Ամերիկայի մէջ է որ շատ կը պատրաստուի և առատութեամբ կը ծախուի. հոն յատուկ խորհրդով տարած են՝ որ կարմրաբեր միջատները տարին մէկ քանի անգամ սերունդ տան. մինչդեռ, Հայաստանի մէջ միայն մէկ սերունդ կուտան՝ ամառուան ընթացքին:

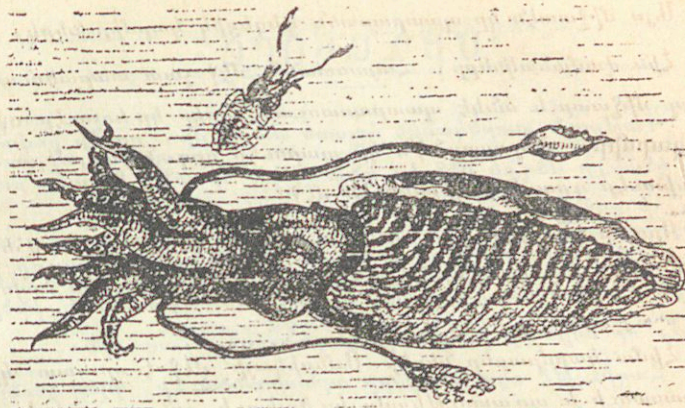
Ներկ պատրաստելու համար, կառնեն այդ միջատները և կը չորցնեն յատուկ վառարաններու մէջ: Չորցնելէ վերջ, մազէ կանցնեն՝ մաքրելու համար փոշիէն: Չորցուած միջատները այնքան թեթեւ են, որ կէս հօխա ներկ ստանալու համար՝ պէտք է մէկ քանի հարիւր հազար միջատ գործածել:

3

ՍԷՊԻ ԶՐԱՅԻՆ ԿԵՆԳԱՆԻՆ

Ներկատու կենդանիներուն մէջ նշանաւոր տեղ կը բռնէ նաեւ ջրային կենդանի մը. որ սէպի կը կոչուի:

Զարմանալի կենդանի մըն է ասիկա. գլխուն վրայ ունի տասը հատ երկայն ճիւղեր. այս ճիւղերով թէ՛ կը շարժի, թէ՛ կերակուրը բռնելով՝ բերանը կը տանէ: Ուրիշ խօսքով, իր ոտքերը կը գտնուին գլխուն վրայ, այս պատճառով կը կոչուի նաեւ գլխոտնեայ կենդանի:

Ուրիշ աւելի հետաքրքիր բան մը. սէպին ո՛չ թէ դէպի առաջ կը շարժի, այլ դէպի ետ: Իր մարմինը որոշ գոյն մը չունի, շուտ շուտ կը փոխէ իր գոյնը:

Իր ետեւի կողմը պարկ մը ունի, որ լեցուած է թանաքով. երբ տեսնէ որ թշնամի մը իր վրայ կը յարձակի, անմիջապէս իր պարկէն կը վազցնէ այդ թանաքը և ջուրը սեւ կը ներկէ իր շուրջը. օգտուելով նոյն միջոցներէն, կը փութայ ապահով տեղ մը և կը պահուի: Չի մոռնանք ըսելու որ այդ թանաքին մէկ կաթիլն անգամ՝ կրնայ սեցնել ահագին քանակութեամբ ջուր:

Մարդիկ այդ թանաքէն կը պատրաստեն ներկ մը, որ յայտնի է սէպի անուանով: Այս ներկը շատ կը գործածուի նրկարչութեան մէջ:

Ահա թէ ի՞նչպէս մէկ քանի թոյլ ու անպաշտպան կենդանիներ՝ մարդոց մեծ օգուտ են տուել, իրենց ներկերով: Եւ մենք գիտենք թէ այդ ներկերը, ամէնէն առաջ, անհրաժեշտ են նոյնինքն այդ կենդանիներուն, իրենց միջոց ինքնապաշտպանութեան:

ՄԵՂԱԽՈՐԸ

Վաթնուն տարեկանին հասած մարդ մը, որ իր բովանդակ կեանքը մեղքի մէջ էր անցուցեր, հիւանդ ինկաւ, բայց բնաւ չի զղջաց:

Վերջապէս, մահը վրայ հասաւ: Մարդը հասկցաւ որ իր վերջին ժամը եկած է, լացաւ ու ըսաւ. — Տէ՛ր, ներէ՛ ինձի, ինչպէս որ ներեցիր խաչին վրայ գտնուող աւազակին:

Հազիւ թէ այս խօսքերը արտասանած էր, փչեց շունչը: Մեղաւորին հոգին սլացաւ դէպի արքայութեան դռները, և երկար ատեն պաղատեցաւ որ ներս ընդունին:

I

— Ո՞վ է այս մարդը՝ որ արքայութեան դուռը կը ծեծէ, — ըսաւ ձայն մը դռան ետեւէն: Ինչ գործ տեսած է երկրին վրայ:

Ամբաստանողին ձայնը թուեց անոր չար գործերը:

— Ո՛հ, մեղաւորները չեն կրնար մտնել արքայութիւնը, կորսուի՛ր ասկէ:

Այն ատեն, մարդը ըսաւ.

— Տէ՛ր, քու ձայնդ կը լսեմ, բայց երեսդ չեմ տեսներ և անունդ չեմ գիտեր:

— Ես Պետրոս առաքեալն եմ, պատասխանեց ձայնը:

— Պետրոս առաքեալ, ողորմէ՛ ինձի, յիշէ՛ մարդկային տկարութիւնը: Դուն Քրիստոսի աշակերտը չե՞ս: Անոր բերնէն չլսեցի՞ր թէ ինչ վարդապետութիւն կը քարոզէր. չտեսա՞ր անոր կեանքի օրինակը: Յիշէ՛ որ երբ անկապ անձկուած թեան մէջ էր ու կը տառապէր, երեք անգամ խնդրեց քեզմէ

որ չքնանաս ու աղօթք ընես. խի՞ դուն քնացար, որովհետեւ աչքերդ ծանրացեր էին: Երեք անգամ քունի մէջ գտաւ քեզ՝ Ե՛ս ալ այդպէս ըրի: Յիշէ՛ նաև որ դուն անոր խոստացար բնաւ չուրանալ զինք՝ մինչև մահ, և ուրացար երեք անգամ: Ե՛ս ալ այդպէս ըրի: Յիշէ՛ դարձեալ որ երբ աքաղաղը խօսեցաւ, դառնապէս լացիր: Ե՛ս ալ այդպէս ըրի: Չես կրնար ուրեմն արքայութեան դուռը փակել առջևս:

Ձայնը, արքայութեան դռան ետեւէն, պատասխան չի տուաւ:

2

Մեղաւորը լուռ մնաց քանի մը վայրկեան, յետոյ սկսաւ նորէն դուռը բաղխել. արտօնութիւն խնդրեց՝ ներս մտնելու:

Ուրիշ ձայն մը, այս անգամ Դաւիթ մարզաբէլին ձայնը՝ պոռաց.

— Կորսուի՛ր... քեզի պէս մեղաւորները չեն կրնար մեզի հետ ապրիլ՝ արքայութեան մէջ:

Բայց մեղաւորը չի հեռացաւ արքայութեան դռան առջևէն, և պատասխանեց.

— Դիժա՛ ինձի, Դաւիթ արքայ, և յիշէ՛ մարդկային տկարութիւնը: Տէրը սիրեց քեզ ու մարդոց առջև մեծ բրաւ: Դուն ունէիր՝ ինչ որ մարդ կը բազմար ունենալ, — դօրութիւն, փառք, հարստութիւն: Դուն կիներ ու զաւակներ ունէիր. ու դուն որ հարուստ էիր, աղքատի մը յետին ոչխարը ձեռքէն առնել տուիր: Ե՛ս ալ այդպէս ըրի. կը խոստովանիմ մեղքս ու կը զղջամ: Չես կրնար ուրեմն արքայութեան դուռը փակել առջևս:

Դաւիթ թագաւորը ձայն չի հանեց:

3

Բայց մեղաւորը չի յուսահատեցաւ։ Սկսաւ դուռը ծեծել և պահանջել որ արդարներուն մէջ ընդունուի։

Այս անգամ, Յովնաննէս աստուածաբանն էր որ պոռաց։

— Կորսուի՛ր. մեղաւորները չեն կրնար արքայութիւն մտնել։

Մեղաւորը ճանչցաւ Յովնաննէսին ձայնը, ուրախացաւ, յուսաց և ըսաւ.

— Հիմա պիտի կրնամ ներս մտնել։ Պետրոս ու Դաւիթ չթողուցին որ ներս մտնեմ, որովհետեւ չուղեցին գիտնալ մարդկային տկարութիւնը և Աստուծոյ գթասրտութիւնը։ Բայց դուն, պիտի թողուս որ ներս մտնեմ, որովհետեւ, դուն չէ՞իր որ, Յովնաննէս աստուածաբան, գրեցիր քու գրքիդ մէջ թէ «Աստուած՝ սէր է»։ Դուն չէ՞իր որ քու ծերութեանդ մէջ միակ սկզբունք մը քարոզեցիր մարդոց. «եղբայրներ, պաշտեցէ՛ք զիրար»։ Կա՛մ ուրացիր քու խել խօսքերդ, և կամ թող որ արքայութենէն ներս մտնեմ։

Արքայութեան դռները բացուեցան լայնօրէն, և մարդը մտաւ ներս։

Ա Պ ՈՒ Ք Ա Թ Ը

Այգեպան մը լուրջ ու փորձառու ծեր՝
որ շատ մարդոց հետ գործ ունեցած էր,
եւ տարիներով, անվերջ, անընդհատ
ասոր ու անոր դէմ վարած էր դատ,
ու այդ պատճառով ինքն, երբեմն հարուստ,
այժմ հագիւ ունէր համեստ մէկ ապրուստ... |
օր մ'Յուլիսի, տա՛մ օր մը լուսաներ,

մօտիկ օրերուն վրայ կը խորհէր՝
ուր պիտի փաղէր խաղողն անուշակ։

— Յանկարծ, հեռուէն տեսաւ մէկ մըշակ,
իւր մարդիկներէն, պատանի կայտառ՝
որ այսահարի պէս, լեղապատառ,
սրընթաց՝ իբրեւ պարսպատիկի փար,
արտերուն ճամբէն դէպի տուն կուգար։
Այգեպանն յուզուած հարցուց.— «Հէ՞, Գասբա՛ր,
«ի՛նչ է, ի՛նչ եղաւ, խե՛ր է, ի՛նչ խապար...»

Շնչասպառ մըշակն յարեց.— «Է՛հ, աղա՛,
«սա չօպան մը կար, պուլկարի տըղայ,
«որ էս մօտն ոչխար ու այծ կարածէր.
«մեր պաղն եմ մըտեր իւր բոլոր այծեր...
«քե դուրս չի հանենք՝ խաղող, տալ, Ֆիտան,
«խարապ տի անեն, Եաղմայի տի տան...
«հա՛, մոռցայ, պաղը, եղածին վրկայ,
«սա, ընտո՞ր կըսեն... ապուֆաք մ'ալ կայ...»
— «Պաղն ապուֆաք կա՛յ— գոչեց ծերունին—,
«անոր փովն այծերն հիշ գարար չունին.
«անոնք պաղն աւրող, խաղողն ուտող եմ,
«ամմա՛, քօֆերը չեն հաներ հողէն...
«Ֆախաք, ապուֆաքն, Աստուած ողորմի,
«մէկ մարդուն պաղը, պաղջան մըտա՞ւ մի,—
«պատի՛ժ, պատուհաս նշմարիտ— անի
«պրտո՛ւղն ալ կուտէ, ծառն ալ կը տանի...
«Մեր տըղոցն ըսէ, շո՛ւտ, չանցնի ատեն,
«բըռնեն ապուֆաքն առաջ, դո՛ւրս նետեն...»

ՓՈՔՐԻԿ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐ

Ես ծեր մարդ մըն եմ, սիրելի՛ մանուկներ, պատեր եմ շատ գիւղ ու քաղաքներ, անցեր գետեր ու ծովեր, շատ բաներ տեսեր ու շատ բաներ լսեր, երբեմն ուրախացեր, երբեմն տրտմեր, հիմա կուզեմ տեսածներս փոքրիկ պատկերներով ձեզի ալ ցոյց տալ։

Կը սկսիմ։ Ահա պատկեր մը։

Մեծ քաղաք մըն է, մեծ-մեծ տուններով, լայն-լայն փողոցներով, ուր կը պատին մարդիկ ոտքով ու կառքով, ուսերնին ձգած տաք մուշտակներ և բերաննին դրած մէկ մէկ սիկար, ու կը ծծեն-կը փչեն թանձրացած մուխը։

Թող ծըծեն, փչեն, փորերնին տընկեն։

Ի՞նչ ունին պակաս, ներսերնին է չէն։

Ահա պատկեր մը՝ դարձեալ նոյն տեղէն։ Խուլ փողոց մըն է, ցեխոտ ու կեղտոտ, խարխուլ տնակներ՝ աջ ու ձախ չի-նուած, երկու դրկիցներ, դռան առջև, կը խօսին տաք-տաք, քիթ քիթ տուած։ Եւ հեռուն կանգնած աղքատ կնիկ մը, ցնցոտի մէջ, ոտքերը բոպիկ, հիւանդ մանուկ մը բռնած իր գիրկը, եկող-գացողին ձեռք կերկնցնէ...

Հիմա ձեզ ցոյց տամ ուրիշ տեսարան։

Դարձեալ նոյն քաղքին մէկ լայն փողոցն է։

Եղևնու ճիւղեր յաղթ, լայնատարած։

Մեծ քաղմութիւն մը առաջ կը քայլէ՝

գիւղացիներ մը չորս կողմը լեցուած։

Առջեւն կերթան քահանաները՝ ծաղկեայ փրփրներ ուսերնուն ձգած, և անոնց հետ ալ շատ տիրացուներ, մոմ ու խաչվառներ ձեռքերնին բռնած։ ու ապա, տեսէ՛ք, ետեւէն ո՛րքան, ո՛րքան կառքեր կան՝ որոնց մէջ մարդիկ, տխուր ու տրտում, նստած լուռ ու մունջ, կը հետեւին այն անշուշտ մեռելին։

Դարձեալ պատկեր մը։ Քաղաքին ծայրը՝ հինգ վեց մշակներ, ուսերնուն վրայ, կը տանին անբախտ իրենց մէկ դարիւ մնուած ընկերը, որ քաշի տարի իր երկրէն հեռու՝ ծանր բեռի տակ մաշեր է կեանքը... չի կան յուզարկաւորներ — ո՛չ քոյր, ո՛չ եղբայր։ չեն երեւնար նաեւ ո՛չ հայր և ոչ մայր, լուռ է փողոցը, լուռ են և մարդիկ...

Ահա ձեզի ուրիշ պատկեր մը։ Բարեկենդան է. մեծ ու գեղազարդ սենեակ մը ձեր առջև. լապտեր ու մոմեր վառուած աջ ու ձախ, մեծ հայելիներ կախուած պատերէն. աթոռ, բազկաթոռ ամէն կողմ շարուած, իսկ մէջտեղն երկայն սեղանը ահա՝ որուն շուրջ տաննակ մարդ, կին ու մանուկ՝ նստած կը ճաշեն. ի՞նչեր անոնց առջև, ա՛խ, ինչե՛ր չի կան։

Օղի ու գինի քաղցր, ախորժաբեր,

խաչած ու տապկած լաւ ձկնկէշներ,

հաւե՛ր կուզես մի, պանիր ու կա՛րագ,

կը բերեն առատ, կը բերեն արագ,

կուտեն, կը խմեն ուրախ, անտրտում...

Ես ալ կը մաղթեմ բա՛րի վայելում։

Ահա նոյն տան կից՝ խեղճուկ տան մը մէջ, տկար ու աղօտ ճրագի լոյսով, չոր խոնի վրայ մայր ու դաւաններ՝ բարե-

կենդանի ընթրիքը կրնան: Ձի կայ ոչ սեղան, ոչ հաւ ու կա-
քաւ, չի կան գինիներ ու քաղցրաւենի, — այլ հին ու մաշած
սփռոց մը քաշած իրենց ծունգերուն վրայ, նստեր ու կուտեն
չոր հաց ու պանիր, կուտեն անշուկ, գլուխին կախած...

Տխուր է խրճիթը. խոնաւ ու անշուք. տխուր են դէմ-
քերը մօրն ու իր տղոց միայն կատուն է պղզած հանդարտ
անոնց դէմ, և իր պոչը կը չարժէ՝ մօայլ, թախծադէմ...

Հ մա ծերու կիս թողէք որ երթամ,

ձեզ ուրիշ բաներ պատմեմ գալ անգամ:

Տէ՛հ, մնաք բարով, դո՛ւք. ժիր մանուկներ,

մեծ ու պղտիկներ, խելօք ու չարեր:

ՀՕՐ ՍՈՒԳԸ

Աղքատ դարբին մը երեք զաւակ ունէր, երեքն ալ
աղջիկ:

Հոգեւարքի ժամանակ, կանչեց զանոնք իր սնարին
քով, ու ըսաւ.

— Եկէ՛ք, զաւա՛կներս, քանի չունչս դեռ վրաս է,
սուգ բրէք ողորացէ՛ք մահս, լսեմ ու մխիթարուած հեռա-
նամ աս աշխարհէս:

Մեծ աղջիկը թաշկինակը ձեռքն առաւ, ու սգաց բարձ-
րաձայն.

— Իմ տէօվլէթու՛ր հայրս. իմ տաւարի՛ տէր հայրս,
մեծ անուշիկ մեռնի՛մ, ա՛խ, հայրի՛կ, ա՛խ...

Հիւանդը վեր բարձրացուց ձեռքը և ըսաւ.

— Լո՛ւէ՛, աղջի՛կ, ատ տեսակ խօսքերը ինձի յարմար
չեն գար, ես ո՛չ տէօվլէթ եմ ունեցեր, ոչ ալ մեծ անուն:

Սպասէ՛, միջնեկ աղջիկս թող բանայ բերանը, տեսնեմ ա՞ն-
ի՛նչպէս պիտի սգայ:

Միջնեկը թաշկինակը ձեռքն առաւ ու բարակ ձայնով
այսպէս ողբաց.

— Իմաստուն խօսք ու խօսուածքիդ մատա՛ղ, ի՛մ
հայրս. երկար ու սիրուն հասակի՛դ մատաղ, ի՛մ հայրս, ան-
նման աչքերուդ ու գեղեցիկ պատկերիդ մատա՛ղ, իմ հա՛յ-
րս...

Դարբինը դարձեալ ձեռքը շարժեց ու դժգոհ դէմքով
ըսաւ.

— Ատ սուգը ին՛ի չի յարմարիր. մէկը չի կայ որ ըսա-
ծիդ հաւատայ, որովհետեւ ես ո՛չ իմաստուն եմ եղեր, ոչ գե-
ղեցիկ: Կարգը փոքր աղջկանս է, թող մօտիկ գայ, տեսնեմ
ա՛ն ինչ պիտի ըսէ:

Կրտսեր աղջիկը մօտեցաւ հօրը, ծռեցաւ, համբուրեց
ձեռքը ու անոր կուրծքին վրայ խնայով՝ սգաց մորմօքիչ
ձայնով.

— Վա՛յ իմ հայրս, վա՛խ իմ հայրս. խեղճ օրերուդ
մատաղ ըլլամ, ի՛մ հայրս, չարքաշ կեանքիդ մատա՛ղ, ի՛մ
հայրս... ժամանակ կրկար անձողը կը գտնայիր՝ երկաթը
չէիր գտնար. ժամանակ կրկար երկաթը կը ճարէիր՝ անձողը
ձեռքդ չէր անցնիր... վա՛յ իմ լաւ հայրս, վա՛յ իմ աշխա-
տակը հայրս...

Հիւանդը հանգիստ չունչ մը քաշեց և ըսաւ.

— Հա՛, խօսք չունիմ այդպէս լացին. ինձի պէս խեղճ
ու աղքատ մարդուն՝ չիտակ սուգը ա՛ս է ահա: Ապրի՛ս, աղ-
ջիկս, կեանքով կշտանաս, հօրդ սրտէն ջուր խմեցիր:

Օրհնեց դարբինը և աչքերը գոցեց մխիթարուած հոգիով:

ՎԵՐՋԻՆ ԱՊԱԻԷՆ

[ՕՐՕՐ]

Ալետանջ հոգւոյս միակ մխիթար,
ծաղկի՛ր վարդի պէս, փքքի՛ր անդադար,
օրօ՛ր, ի՛մ հոգեակ, բանկագին զաւակ,
դուն՝ կեանքիս միակ հզօր աշտարակ:

Կուգայ նոր գարուն, կը ծաղկին դաշտեր,
այրի մայրիկիդ կը շատնան վշտեր.
օրօ՛ր, ի՛մ հոգեակ, բանկագին զաւակ,
դուն՝ սիրուս միակ անցին յիշատակ:

Արցունքէն խաւար աչքերս կուլան,
էրբ անցած օրերս իմ միտքս կուգան.
օրօ՛ր, ի՛մ որդեա՛կ, բանկագին զաւակ,
դուն՝ աչքիս միակ լոյսի աշտանակ:

Մահուան բաժակէն կը քամեմ մրուր,
կեանքովդ կե՛անք տուր մայրիկիդ տխուր.
օրօ՛ր, ի՛մ հոգեակ, բանկագին զաւակ,
դուն՝ հոգուս միակ բարի հրեշտակ:

Կեցի՛ր, սիկարս վառեմ՝

ԻՇԽԱՆՆՆ ՈՒ ԾԻԾԵՌՆԱԿԸ

1

Շատ դարեր առաջ, Անգլիոյ կայսրը գեղեցիկ աղայ մը
աւնէր, որուն ամէնքը «Երջանիկ Իշխան» կըսէին:

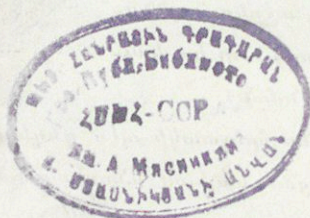
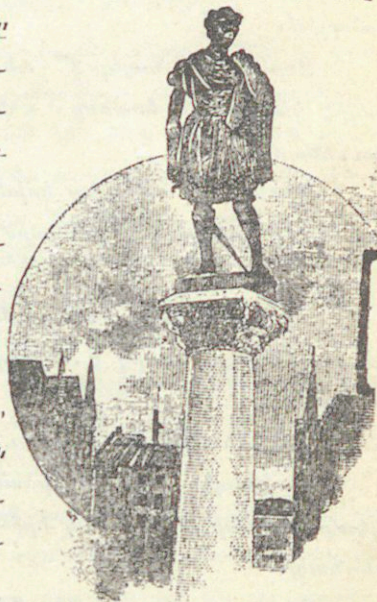
Եւ իրա՛ւ, իշխանը երջանիկ էր, որովհետեւ ամէնքը կը
սիրէին զինք, ու անիկա կտարէր անհոգ և անվիշտ:

Բայց, երջանկութիւնը երկար չի տևեց, կայսեր սիրա-
սուն որդին, «Երջանիկ Իշխանը», մեռաւ: Անոր մահը ցաւ-
ցուց բոլորին սիրտը:

Քաղաքապետութիւնը և ժողովրդային ներկայացուցիչ-
ները որոշեցին արձան մը
չինել «Երջանիկ Իշխանի» յի-
շատակին, արձան մը՝ որ դար-
գարուած ըլլար սակիտ ու
թանկագին քարերով:

Տարի մը չանցած՝ քաղա-
քի հրապարակին վրայ կանդ-
նած էր Երջանիկ Իշխանին ար-
ձանը, որուն թիկնացը զարդա-
քուած էր ոսկիէ տերեւներով,
սուրին երախակալը՝ թանկագին
յակինթով, իսկ աչքերը՝ աննը-
ման սուտակներով, որ կը փայ-
լէին աստղերու նման:

— Իշխանը հրեշտակի պէս գեղեցիկ է, — կըսէին մա-
նուկները, հիացած նայելով անոր արձանին:

Անցա՞ն շատ տարիներ :

Անգամ մը , աչնան , այդ քաղաքին վրայէն կը թռչէր ի կանցնէր ծիծեռնակ մը : Անոր ընկերները վաղուց արդէն գացեր էին Եգիպտոս . իսկ ինք ուշացիր էր . անոր համար՝ կաճապարէր որ հասնի անոնց ետեւէն :

Թռչեր էր ամբողջ օրը . իրկուան՝ մտածեց քնանալ . հանգստանալ : Քաղաքին հրապարակին վրայ տեսնելով Երջանիկ Իշխանին արձանը , իջաւ և կանգ առաւ անոր ոտքերուն առջեւ :

— Ի՞նչ հրաշալի տեղ , — բացականչեց ծիծեռնակը . — սրբան ազատ և արձակ է շուրջս . կը մնամ ես այստեղ ու կը հանգչիմ :

Չորս կողմը նայելով՝ տեսաւ իշխանին ոտքերուն վրայի ոսկիէ կապերը և մտածեց . « հիանալի է , ես ոսկիէ ննջարան կունենամ » :

Ծիծեռնակը գլուխը կոխեց թևերուն տակ և կը պատարասուէր քնանալու . յանկարծ , զլխուն վրայ կաթիլ մը ինկաւ :

— Զարմանալի՛ բան , — մտածեց ծիծեռնակը՝ շուրջը դիտելով . երկինքը պարզ է , աստղերը կը փայլին , բայց ա՛նձրիւ կուգայ :

Ծիծեռնակին վրայ ինկաւ երկրորդ կաթիլը :

— Ինչպէս կերևի , արձանը անձրեւէն պատսպարուած չէ՝ պէտք է տանիքի մը տակ երթալ՝ տեղ դնել , — ըսաւ ծիծեռնակը :

Թևերը բացաւ և կուգէր թռչիլ , բայց այդ բոլորէն իր զլխուն վրայ ինկաւ երրորդ կաթիլը : Գլուխը վեր վերցուց և

տեսաւ Երջանիկ Իշխանը : Անոր աչքերէն կը հոսէին արցունքի կաթիլներ և այսերուն վրայէն կը գլորէին գետին : Լուսնի ճառագայթները կը լուսաւորէին անոր երեսը : Այնքա՛ն տխուր էր անիկա և այնքա՛ն գեղեցիկ՝ որ ծիծեռնակին սիրտը թընդաց կարկեցութեւնէն :

— Ո՞վ ես դուն , — հարցուց ծիծեռնակը :

— Ես « Երջանիկ Իշխանն » եմ :

— Երջանի՞կ , բայց այնպէ՛ս դառն կարտասուես՝ որ թրջեցիր զիս քու արցունքներովդ . . . պատմէ՛ , խնդրե՛մ , ի՞նչ է լացիդ պատճառը :

3

Եւ երջանիկ իշխանը այսպէս պատմեց .

— « Երբ ես դեռ մարդկային սիրտ ունէի և կապրէի արքայական պալատի մէջ , գաղափար չունէի արցունքի մասին . հոգն ու վիշաք անժանօթ էին ինձի , որովհետեւ այդպիսի զգացումներ մուտք չեն դնէր պալատները : Յորեկը կը խաղայի պարտէզը , իրկունները կը պարէի շքեղ դահլիճներու մէջ : Բարձր պատը կը բաժնէր հօրս պալատը քաղաքէն , և ես չէի գիտեր թէ ի՞նչ կանցնի կը դառնայ պատին այն կողմը : Ես զիս շատ բախտաւոր կը զգայի , և կը կարծէի թէ՛ բոլորն ալ շատ բախտաւոր են , բոլորն ալ ինձի պէս գո՛հ են իրենց կեանքէն : Զիս կանուանէին « Երջանիկ Իշխան » , և իրա՛ւ , ես երջանիկ էի . . . »

« Եւ ահա , առանց գիտնալու թէ ի՞նչ է վիշտն ու տանջանքը , ես մեռայ : Հիմա , այս տեղ , բարձունքէն կը նայիմ շուրջս և կը տեսնեմ մարդոց չքաւորութիւնն ու տանջանքները : Իմ սիրտս , որ հիմա պողպատէ է չլինուած , այս պող-

պատէ սիրտս անգամ՝ չի կրնար չարտասուել, տեսնելով այդ տանջանքները:

«Ահա, նայի՛ր այնտեղ, այն փոքր ու նեղ փողոցին, ուր շինուած է աղքատիկ անակ մը: Լուսամուտին քով նըստած է կին մը. անկառ ոսկեթելով կասկզնագործէ պալատական տիկնոջ զգեստը: Նայի՛ր անոր դուռնաւ և յոգնած դէմքին. նայի՛ր անոր ծակծկուած մատներուն. նայի՛ր վերջապէս անոր մանկան՝ որ հիւանդ պառկած է աղքատիկ անկողնին մէջ: Անոր շրթունքները կայրին տաքութենէն. նարինջ մը կուղէ մօրմէն. իսկ խելճ մայրը, ջրէն դատ, ուրիշ բան չի կրնար տալ տանջուող մանկան:

«Սիրելի՛ ծիծեռնակ, կը խնդրեմ, բարի՛ եղիր, կտուցովդ դո՛ւրս քաշէ իմ սուրիս վրայէն թանկազին քարը և տա՛ր այդ թշուառ ընտանիքին: Ես ինքս կը տանէի, եթէ չարժիլ կարողանայի»:

— Ո՛հ, ես ժամանակ չունիմ,— պատասխանեց ծիծեռնակը. իմ ընկերներս ինձի կը սպասեն Եգիպտոսի մէջ. անոնք հիմա կը թռչին Նեղոսի ափերը և կը վայելէն գեղեցիկ ծաղիկներուն բուրումը. հոս ցուրտ է, ես չեմ կրնար մնալ:

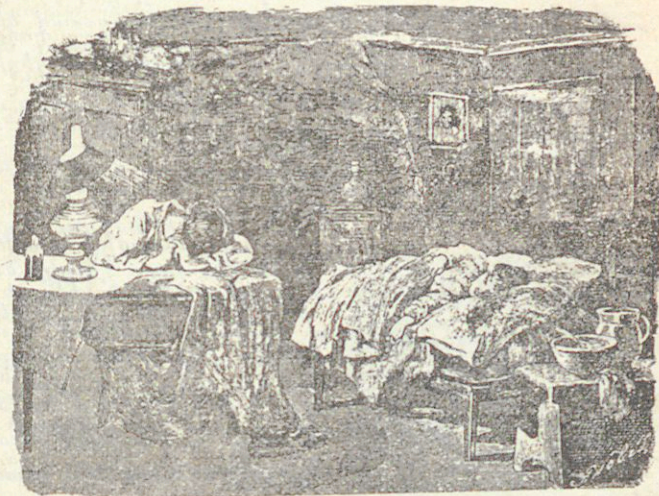
— Ծիծեռնակ, սիրելի՛ ծիծեռնակ, կը խնդրեմ, միայն գիշեր մը, մէկ գիշեր մը կեցիր իմ քով: Ախ, եթէ դուն զգայիր թէ ինչպէս կը տանջուի այն փոքրիկը և որքան տըխուր է անոր մայրը...

Ծիծեռնակը նայեցաւ Երջանիկ Իշխանին երեսը, և տեսնելով անոր տխուր նայուածքը՝ խզճաց ու ըսաւ. — Թէև հոս շատ ցուրտ է և ես մանուկները այնքան ալ չեմ սիրեր, որովհետև ի՞նչ քար կը նետեն, բայց գիշեր մը մնամ և կատարեմ քու փափաքդ:

4

Ծիծեռնակը կտցահարեց թանկազին յակինթը և թռաւ դէպի աղքատիկ տունը: Հասնելով հան, ներս թռաւ բաց օդանցքէն և նայեցաւ չորջր:

Մանուկը, ջերմի մէջ, կը աքար, այս ու այն կողմ կիյ-

նար տանջանքէն. իսկ մայրը, կարը ձեռքին մէջ, յոգնածու-թինէն յաղթարուած՝ քնացեր էր նստած տեղը:

Ծիծեռնակը դրաւ թանկազին քարը անոր առջև, սեղանին վրայ, և սկսաւ պտոյտներ ընել մանկան սնարին վերև: Պտոյտներ կընէր և իր թևերով կը հովահարէր մանկան հրատուջոր մարմինը:

— Օ՛խ, ինչ հով է, ինչ լաւ է,— շնչեց փոքրիկը և քնացաւ քաղցր:

Վերադարձաւ ծիծեռնակը, պատմեց իր բոլոր Երջանիկ Իշխանին, և ինք ալ անուշ քնացաւ անոր ոտքերուն տակ:

Միւս օրը, ծիծեռնակը ամբողջ ցօրեկը անունդ կը վնասէր. և իրկունը եկաւ Իշխանին քով:

— Ահա ես ճամբայ կիյնամ դէպի Եգիպտոս. մնաս բարձր:

— Այո, սիրելի ծիծեռնակ, ես կուզէի խնդրել քեզմէ՝ որ գիշեր մըն ալ իմ քովս մնաս:

— Ո՛հ, ո՛հ. չեմ կրնար մնալ. ընկերներս չուտով կերթան Նեղոսի կղզիները, ուր տաք է, հիւանալի ու գեղեցիկ: Անապատն կուգան առիւծները ջուր խմելու, և անոնց աչքերը կը շողան կանաչ դմուստի սէտս...

— Ծիծեռնակ, ծիծեռնակ, տե՛ս, հո՛ն, պարտէզին մէջ

կանգնած է աղքատ աղջիկ մը և կու լայ: Լուցկի ծախող է ան. իր սառած ձեռքերէն վար ինկաւ արկղը և բոլոր լուցկիները թափեցան առուն: Հիմա, եթէ առանց լուցկիի և առանց զրամի՝ տո՛ւն երթայ, հայրը պիտի ծեծէ զինք: Անոր կիսամերկ մարմինը կը դողայ ցուրտէն, բայց կը վախնայ տուն երթալ: Հանէ՛, խնդրե՛մ, աչքերս, և տա՛ր անոր տո՛ւր:

— Թո՛ղ քու ըսածդ ըլ-

լայ, ես գիշեր մըն ալ կը մնամ, բայց լինչպէս հանեմ աչքերդ: չէ՞ որ կը կուրնաս բոլորովին:

— Փոքրիկ ծիծեռնակ, կը խնդրեմ, մի՛ մերժեր խընդիրս. աղատէ՛ փոքրիկ աղջիկը ծեծէ:

Ծիծեռնակը ցաւելով կատարեց Իշխանին աղաչանքը, հանեց անոր երկու աչքերը, և թռաւ, հասաւ աղջկան, ճարտարութեամբ ձգեց անոր ափին մէջ թանկագին քարը, ու դարձաւ ետ:

— Ի՜նչ լաւ ուրունք է. ի՜նչ գեղեցիկ, ի՜նչ փայլուն է,— բացականչեց փոքրիկը, և մոռնալով իր վիշտը՝ ուրախ ուրախ վազեց սուն:

Ծիծեռնակը վերադառնալով Իշխանին քով, ըսաւ.

— Հիմա, ուղեմ՝ չուզեմ՝ պէտք է մնամ քու քովդ, որովհետեւ դուն բոլորովին կոյր ես:

— Ո՛հ, ո՛հ, բա՛րի թռչնակ, շտապէ՛, թռի՛ր Եգիպտոս, դուն կը սառիս հոս:

— Ո՛հ, ես միշտ քու քովդ պիտի մնամ,— ըսաւ ծիծեռնակը, և փարեցաւ Իշխանին ոտքերուն, ու քնացաւ:

Այնուհետեւ, ծիծեռնակը շարունակ նստած Իշխանին ուսին վրայ, կը պատմէր այն բոլոր բաները՝ որ տեսեր էր օտար երկիրներու մէջ:

Կը պատմէր եգիպտական վարդապետին արագիւնները, որոնք Նեղոսի մէջէն ոսկիէ ձկնիկներ կորսան, ուղտերու քարաւանները, որոնք շարոց-շարոց կանցնին անապատն՝ իրենց տերերուն հետ. զարհուրելի օձերը, որոնք կը փաթթուին ամենաբարձր արմաւենիներուն և իրենց գոյնով չեն զանազանուիր անոնց տերերէն:

Կը պատմէր նոյնպէս որ՝ Եգիպտոսի հին թագաւորները

կամ փարաւոնները, իրենց համար, հսկայական բարձրութեամբ գերեզմանատուններ են չինել տուեր, որոնք բուրգ կը կոչուին. այդ բուրգերուն մէջ դրուած են փարաւոններուն դիակները, որոնք լեցուած են զանազան անուշահոտ խտտերով ու փաթթուած մետաքսէ լաթերով. անոնց դիակները հազարաւոր տարիներ անեղծ մնացել են այդ բուրգերուն մէջ:

— Բարի, սիրելի թռչնիկս, — ըսաւ Իշխանը, քու պատմութիւններդ շատ հետաքրքիր են. բայց, ինծի համար աւելի հետաքրքիր է իմանալ մարդոց ցաւերն ու չքաւորութիւնը: Թո՛ւր, սիրելի՛ս, անցի՛ր ամբողջ քաղաքին վրայէն, նայի՛ր ուշադրութեամբ չորս կողմից և ինչ որ տեսնես, եկո՛ւր, պատմէ՛ ինծի:

8

Ծիծեռնակը ուրախութեամբ կատարեց իշխանին խնդիրքը, և թռաւ: Մնացաւ քաղաքին վրայէն:

Տեսաւ փառաւոր, չքեղ տուներ՝ որոնց մէջ ուրախ ու անհոգ կապրէին հարուստները. տեսաւ անոնց սեղաններուն

վրայ դրուած զանազան համեղ կերակուրներն ու ըմպելիները, մինչդեռ անոնց դռներուն առջև կանգնած էին անօթի ու մերկ չքաւորներ, և կը սպասէին փշրանքներուն:

Ծիծեռնակը թռաւ, անցաւ նեղ ու կեղտոտ փողոցներէն, և հնոտի խրճիթներու ապակիներուն ետեւ տեսաւ գունատ ու նիհար դէմքով, անօթի ու հիւանդ մանկիկներ: Տեսաւ շահ չառ տխուր բաներ:

Ետ դարձաւ և պատմեց բոլորը:

Երջանիկ Իշխանը ինկաւ մամուռքի մէջ, և ըսաւ.

— Զիս ծածկել են ոսկիէ թերթիկներով. ես շատ ուրախ կըլլամ, եթէ դուն փրցնես այդ թերթիկները և բաժնես բոլորը ազգասիրուն ու թշուառներուն:

Ծիծեռնակը կը փրցնէր թերթիկներէն ու կը տանէր, կը բաժնէր դժբախտներուն: Հետեւելով անոնց, տեսաւ որ նիհար ու գունատ մանուկները հետզհետէ կը լեցուէին ու կը կարմրէին. կը փայլէին անոնց տխուր երեսները ուրախութեամբ: Տեսաւ որ առողջացել են հիւանդները և կշտացել են անօթիները:

9

Զիւնը ծածկեց գետինը: Սկսաւ սաստիկ ցուրտը: Սառույցէ լիւլէները կախուէր էին տանիքներէն:

Ծիծեռնակը շատ կը մտէր, բայց չէր ուզեր թողուլ իր սիրելի Իշխանը: Սրագ-արագ կը թափահարէր իր թևերը՝ որ տաքնայ, բայց իզո՛ւր. զգաց որ այլևս չի կրնար ապրիլ և պիտի մեռնի:

Հաւաքեց վերջին ուժը, թափահարեց թևերը, թռաւ Երջանիկ Իշխանին ուսին վրայ, նստաւ և շնչեց.— Կեցիր բարձ՛ւ. . .

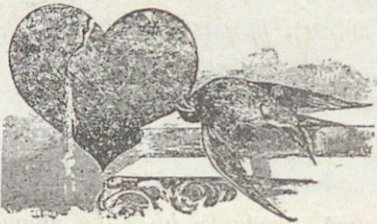
— Երթաս բարձ՛ւ, սիրելի՛ս, դուն ըրիր ամէն բան ին-

ծի համար, հիմա կրնաս երթալ Եգիպտոս: Համբուրէ՛ զիս
վերջին անգամ. ես քեզ շատ սիրեցի:

— Ես չեմ երթար Եգիպտոս, ես կերթամ Մահուան աշ-
խարհը, — մրմնջեց ծիծեռնակը. բայց դուն մի՛ տխրիր, ես
այլեւ չեմ մտիւր. քուհս կուգայ, ես քնանալ կուզեմ:

Հոսա թռչնիկը, և համ-
բուրելով Իշխանը՝ մեռած ին-
կաւ անոր ոտքերուն առջև:

Այդ միջոցին, արձանին
հերքէն ձայն մը լսուեցաւ. եր-
ջանիկ Իշխանին պողպատէ սիր-
տըն էր որ փչուեցաւ վիշտէն:

ԱՇԽԱՏԱՆՔԻ ԵՐԳԸ

Մեր վարժապետը շատ բարձրահասակ ու չափազանց նի-
հար մարդ էր, եռեսուն-եռեսունը ութը տարեկան:

Վաղաժամ ծերացած դէմքը գրեթէ անմաղ էր. միայն
խիստ նուրբ պեխերը քիչ մը կը ծածկէին վերի չրթունքը:

Յաւոտ և ներս ինկած կուրծք ունէր անիկա, և կը քա-
լէր՝ միշտ թեթեակի առջեօք ծռած ու թիկունքին թիակները
դուրս ցցած: Յաճախ կը հաղար՝ չոր ու անախորժ, և ամէն
անգամ թաշկինակը չրթունքին կը տանէր:

Շարունակ կը ժպտէր մեզի. բնաւ չէր խոփուեր, չէր
յուզուեր, չէր բարկանար՝ մինչև անգամ երբ դասարանին
աղմուկն ու իրարանցումը կը հասնէին ծայր աստիճանի: Այդ
ժամանակ — և միայն այդ ժամանակ — քիչ մը կը բարձրացնէր
իր ձայնը:

— Հանդա՛րտ, տղա՛ք, հանդա՛րտ. լսեցէ՛ք...

Սակայն, անմիջապէս անոր ձայնը կընդհատուէր. կը
բռնէր անիրաւ հազը, ու վարժապետը կը հազար երկա՛ր,
երկա՛ր...

Եւ այդ հազը կը դնէր մեզ. երբ կը նայէինք անոր
մեղրամոմի պէս դեղին, վտիտ ձեռքին՝ որով կը բռնէր ու
կը սեղմէր իր խեղճուկ կուրծքը, կը քարանայինք յանցաւորի
պէս և կը լռէինք:

2

Հազը կը դադրէր. վարժապետը, թաշկինակով բերանը
սեղմած, արմուկը կը դնէր սեղանին վրայ և գլուխը ձեռքին
մէջ՝ կը մնար ատեն մը լուռ. կը հանգստանար, ապա կամայ
բարձրացնելով գլուխը, կը նայէր մեզի և կը շարունակէր դասը:

— Գրիգոր, դո՛ւն կարդա...

Ա՛խ, սքանչելի վարժապետ, ինչպէ՛ս չարչարեցինք քեզ:

Մեր դասարանը կիշխէր գլուղին ու դաշտերուն վրայ:
Վարժապետը՝ աչքերը ձգած լայնարձակ հորիզոնին, կու տար
մեզի աշխատանքի դասը:

— «Տեսէ՛ք այն գլուղացին — կըսէր մեզի —, որ ահա
գին խոտը չալկած՝ կու գայ դաշտէն. ինքնին երգ մըն է ան.
քաղցե՛ք ետե՛ն ու տեսէք թէ ինչպէ՛ս անուշ կը աքայ ան:

«Տեսէ՛ք, տեսէ՛ք հնձուորներուն գերանդինները՝ որ կը
փայլին արեւուն ցոլքերուն տակ. ատ ալ երգ մըն է, մեղմա-
նուշ երգ է գերանդիններուն կայծկատումը, անոնց քաղցր զընդ-
շնգոցը:

«Նայեցէ՛ք այն ծուխի ոլորին՝ որ կը բարձրանայ բոլոր
խրճիթներուն վրայէն, իրրե յաւիտենական երգ, ան ալ թո-
նիրին, կրակին երգն է, ձեր մայրերուն աշխատանքի երգը:

«Դիտեցէ՛ք, ահա սալ մը կերթա՛յ դաշտերու մեծ ճամբէն՝ վրան խոտ բարձուած, ու գեղացի մըն ալ հանդարտ կը քշէ զայն...»

— Ատի մեր սա՛յրն է, բացագանչեցի ես, ան ալ իմ հայրս է. ես կը ճանչնամ միւր եղները:

— «Ձեր սա՛յրն է, ան ալ քու հայր՞դ... շա՛տ լաւ դուն նայե՛ր ես երբեք ձեր եղներուն աչքերուն. ինչպէ՛ս բարի են անո՛նք, որքա՛ն անուշ. աշխատանքը միշտ բարի է, միայն յափշտակիչները, ուրիշներուն վատապաշտ լափողները չար են. ու անո՛նք են միայն որ երգ չունին: Յետոյ, հօրդ դէմքը... դիտե՛ր ես երբեք հօրդ դէմքը. հողագոյն է անշուշտ, և աչքերը արեւի գոյն ունին: Աշխատանքի մայրն են՝ հողն ու արեւը. սիրեցէ՛ք հողն ու արեւը...»

«Երբ դուք ամառնային գիշերները պառկիք խոտերու մէջ, կանաչ, թաւ խոտերու և ծաղիկներու մէջ, կը լսէք թեթեւ չշնչիւն մը. ա՛ն ալ աշխատանքի երգն է. մայր երկիրն է որ այդպէս կ'երգէ՝ երբ խոտ ու ծաղիկ, ծառ ու մացառ մեղմիկ կը բարձրանան իր ծոցէն...»

«Մեծցէ՛ք, զաւակնե՛րս, մեծցէ՛ք. հող ու արեւ, դաշտ ու լեռ ձեզի կը սպասեն. մեծցէ՛ք, ու երբե՛ք, երբե՛ք չի մոռնաք աշխատանքի Մեծ Երգը...»

Այսպէս կը խօսէր մեր բարի, մեր աննման վարժապետը. մէջ ընդ մէջ կը հազար, կուրծքը կը բռնէր. ապա նորէն կը ժպտէր ու կը պատմէր մեզի Աշխատանքի Երգը: Եւ այդ Երգը կը բարձրանար հազար հնչիւններով՝ լայնածաւալ, բերրի դաշտերէն, ուր կը գործէր արօրն ու գութանը, բահն ու գերանդին, և հողի գոյնով ու արեւ աչքերով գեղացին...

Ք Ո Ջ

1

Կը ծագի մանուկ արեւը գարնան
Կովկաս լեռներու ձիւնի պատնէշէն.
Կարքննան մեկ-մեկ լեռներն անման՝
ձմրան անվրդով փունի մըշուշէն:

Ահա Լաւարի վիթխարի ուսին
Կը բազմի արփին բարմացած ուժով,
սար, ձոր իրարու յառած երեսին՝
Կը ժպտին ուրախ ամպի մշուշով...
Վերջին ձիւներն ալ արդէն հալք ինկան,
արտասուեց իսկոյն լեռներու հսկան.
ամեն մեկ ձորէ աղբիւր կը հոսի,
ամեն մեկ բուսիէ պիւլպիւլ կը խօսի.
քե՛ դալար հովիտ, քե՛ ժայռի կուրծքեր
արծագանգ կուտան նոր գարնան կոչին.
ձմրան փոխարէն հովուական երգեր
գեփիւռի բեռով լեռը կը բռնին:

2

Ահա գարնան հետ եւ շարոց-շարոց՝
դաշտավայրերէն դեպի գով սարեր
կուգայ սայլերու, ուղտերու նրռոց,
կը փախչին շոգէն քե՛ Թուրք քե՛ Հայեր:
Կը բնդան ձորէն զանգի հնչիւններ,
ձիերու խրխինջ, պայտերու դոփիւն.

մեկ մեկու կցուած անվերջ փարաններ
կերթան հա՛ կերթան, կերթա՛ն զով առտուն.
որը կը տանէ սեւ, ներմակ քեշան,
կուծն ու խնոցին, եւ քան ու քացան.
որն ալ զարդարուած գիր ու փունջերով՝
կօրօրուի, կանցնի լեռան լանջերով.
բայց նառն ինքնագո՛հ կը փալէ հանդարտ,
բոժոժ ու զանգեր վրգին ու կրծքին,
եւ օրօրելով կապերտներ ու զարդ,
գեղեցիկ հարսը կը տանէ մեջքին:
Բռներ է նամբան մեծ իրարանցում,
ժխո՛ր ու աղմուկ, եւ նի՛շ անդադրում:

3

Գիշերը հասաւ. մթին է նամբան.
շուտով կը դադրի աղմուկը ահա.
առուակի ափը փարաններն իշան.
կը կանչեն՝ «Տըղա՛հ, ապրանք վար չիյնա՛յ:»
Ձիերու ջովիր, ուղտերու փարան,
սայլերը խումբ խումբ, տաւար ու տօլուղ՝
գըտնելով ձորը գիշերն օրեւան,
կը հանգստանան միւս օրուան համար:
Կրրակի վրայ, առուակի ափին՝
տեղ մ'ահա քնքրի՛ք շուտ կը պատրաստեն,
տեղ մ'ալ կորսուած գառան ու հորթին
անունը կուտան հովիւներն ամեն.
ուրիշ տեղ մ'ուրախ շրջան բոլսրած՝
շատեր նաչ կրնեն կաթ ու խորոված:

Գիշերն ալ սուս-փուս կը լրո՛ւ ահա,
յոգնած փոշորին հանգիստ փուն կուտայ.
միայն կով մըն է որ կը բառաջէ
եւ փունը մոռցած, հորթը կը կանչէ:

4

Քարանին ծայրը լեռները հասաւ,
հասաւ, ձուլուեցաւ քուխ ամպերու հետ.
վրան-վրանի ետեւէ բուսաւ
ծաղիկներուն մեջ լեռան խոտաւետ:
Եկած ու շարուած անվերջ վրաններ,
շրջան կազմելով պաղ ակի ափին՝
ինչպէս ծեր արծուի կարկտնած բոյներ,
յենուած են մեկ-մեկ բարձր դարափին:
Գուգարք լեռներու սիգաւետ լանջին
բազմեր են Հայու, Թուրքի վրաններ,
բայց դարձեալ խառն փոշ-փոշի մեջէ՝
անց ու դարձ կրնեն ուղտի փարաններ.
ձին կը խրխնջէ, զամբոք կը հաջէ,
բոլորն ալ իրենց եուրտը կը նանչնան.
կը մայի անուշ ամիկն ոչխարին.
սարեր ու ձորեր նորէն կեանք առին:

ԿԱՐԿՈՒՏԸ

1

Անիկն կը վերադառնայի և կանցնէի հայ գիւղի մը մէջէն:

Գիշերը սաստիկ անձրև էր եկեր, այնքան սաստիկ՝ որ շատ պատեր ու խրճիթներ էր փլցուցեր: Փողոցներէն հեղեղներ կը վազէին շառաչելով: Երկինքը ծածկուած էր միաձուլ կապարագոյն ամպերով. դարձեալ ատեն-ատեն կանձրեւէր:

Հասեր էի գիւղի վերջին խրճիթին, երբ ճանչաց անոր դուռը, ականջիս հոսան մէկ քանի մանուկներու ճիչերը և դուրս ելաւ առջիս ակզարդ ծերունի մը՝ բահն ուսին: Վայր կեան մը նայեցաւ ինձի, յետոյ պատերուն տակէն անցք փնտռեց քալելու: Անոր հնամաշ արեխներէն ջուրը կը հոսէր գուլպաներուն մէջ: Խոնաւութիւնը կը թափանցէր բաց կուրծքէն ներս:

Գիւղէն դուրս էինք եկեր: Մէկիկ մէկիկ աչքէ կանցնէի երկու կողմիս արտերը: Շատերուն միայն մէկ քանի ակօսներն էին արուեր և մէջտեղերը լճակներ գոյացեր: Մէկ քանին ողողուեր էին ամբողջովին: Զրի հոսանքները արմատախիլ էին բրեր, քչեր, տա՛րեր ցորենի դալար ծիւրերը և հաւաքեր ակօսներուն մէջ:

Յեկ էր գոյացեր խրաքանչիւր փոքր շաւիղի վրայ. սղտոր, կարմրագոյն ջուրը լեցուեր էր ամէն մէկ փոսի մէջ, և շատ հասկեր կը լողային անոնց երեսը՝ խեղդուածներու պէս:

— «Վա՛խ, վա՛խ», — ըսաւ ծերունին:

Բայց վնասը ընդհանրապէս շատ ալ մեծ չէր երևնար: Հողը զիմացի էր, կը տեսնուէին բոլորովին չվնասուած ար-

տեր անգամ. ծիւրերը զիմացի էին և հիմա կը սկսէին դուարթ կերպով ցցիկ իրենց գլուխները:

— «Է՛, փա՛ւք Աստու, — ըսաւ ծերունին՝ տեսնելով ատոնք, շատ ալ վնաս չէ եղեր»:

— Քու արող ալ այսպէս ըլլալու է, ծերո՛ւկ, — սրտապնդեցի զինք:

Գլուխն երկրցուց անխօս: Կը կասկածէր և նայուածքը միշտ հեռուններն էր:

2

Այսպէս, քալելով, մենք հեռացանք գիւղէն և յետոյ ծռեցանք դէպի լիւնները: Ծռեցանք թէ չէ՝ ծերունին վայրկեան մը կանգ առաւ և կաշխատէր հեռուն նշմարել իր արտին վիճակը:

— Ո՞րն է արող:

— Է՛ն բարձրինը:

Զրի հեղեղն'ը կը հոսէին անկէ և կը փայլէին ջրակոյտեր:

Ծերունին գունատեցաւ :

— Տունս քանդուեր է...

— Վնասուե՞ր է արտը...

— Չեմ գիտեր դեռ, — ըսաւ խեղդուած ձայնով. գուցէ աչքերս չեն դատեր... ծերացեր եմ...

Առաջ գացինք : Կը մօտենայինք : Քալելը աւելի կը դժուարանար. վերէն գրէթէ հեղեղ էր որ կիջնէր՝ խառն ծիրուռ և ցօղուններու հետ... Կը հեար ծերունին, կտրեր էր շունչը : Քիչ մէն ալ քալեցինք : Ա՛լ կանաչ չէր երևնար. ցիւխ հեղեղ և ջուր էր որ կը տեսնէինք. աւերիչ, ապականիչ հեղեղ...

Մէկ քանի քայլ յետոյ՝ կանգ առաւ գեղացին և բահը ուսէն վար իջեցուց : Իր արտին քով էր : Թշուա՛ռ արտ...

Վերը, փոսերուն մէջ գոյացած ջուրերը պատուեր էին իրենց թումբերը, ուժգնութեամբ վար հոսեր և գրէթէ սրբեր էին արտը : Տեղ-տեղ, ուլասիաներու պէս մնացեր էին ցորենի ծիլի կղզեակներ, և ցոյց կուտային իրենց մերկ արմատները : Երկար, կանաչ շերտեր իրարու վրայ, արմատախիլ, ջարդուած և հոգեվարք, սահեր էին ամէն ուղղութեամբ և թաթխուեր ցիւխով : Հողն ամբողջ կանչեր էր անոնց դիակներովը...

Ինչպէս բահը ծերունիին ձեռքէն, մթնեցին աչքերը. կթոսեցան ծունկերը և նստեցաւ կեցած տեղը, ու գլուխը թաղեց ձեռքերուն մէջ...

Քչեցի ձիս : Սիրտ չունեցայ մխիթարական բառ մը անգամ ըսելու : Աւելորդ էր :

Եւ երբ հեռուէն ետ նայեցայ, տեսայ թշուառ ծերունին, միշտ նոյն դիրքին մէջ, նստած իր աւեր արտին քով, գլուխը ձեռքերուն մէջ, և արկւորդ մագերը տեղացող անձրեւին տակ...

Ի ՆՁՈՒ ԿՈՒԼԱՅ...

1

Կառքին մէջ նստած էին փոքրիկ աղջիկ մը և տղայ մը : Աղջիկը հինգ տարեկան էր, իսկ տղան վեց : Անոնք քոյր ու եղբայր չէին, այլ մօրքորդիներ : Իրենց մայրերը մնացեր էին գիւղը, ուր հիւր էին գացեր, իսկ մանուկները տուն կը խրկէին դայեակին հետ :

Ճամբան, ուրիշ գիւղի մը մօտ, կառքին անիւը կոտորեցաւ և կառապանն ըսաւ թէ՝ անկարելի է առաջ երթալ, պէտք է անիւը նորոգել և ինք շուտով կը նորոգէ :

— Աղէ՛կ յարմար ատենին պատահեցաւ, — ըսաւ դայեակը. բաւական ժամանակ է որ ճամբան եմք, պզտիկներս անօթեցած կըլլան, ես ալ անոնց կաթ կը խմցնեմ ու հաց կու տամ. լա՛ւ է որ հետեւնիս պաշար ալ եմ դրեր :

Աշուն էր. դուրսը ցուրտ էր ու անձրեւ կու դար : Դայեակը մանուկներուն հետ մտաւ առաջին պատահած խրճիթը :

Խրճիթը մուխն սեցած էր, որովհետեւ տունը ծխնելոյղ չունէր. ձմեռը որ թոնիր վառէին, պէտք է դուռը բանային՝ որպէսզի մուխը դուրս ելէր :

Խեղճ խրճիթ էր. կեղտոտ ու հին :

Անհաւկին մէջ մանուկները ամէնէն առաջ ուշադրութիւն դարձուցին իրենց հասակակիցներուն, — բոպիկ աղջիկ մը՝ կեղտոտ չապիկ մը հագած, և հաստափոր, գիրուկ տղայ մը : Իսկ երրորդը՝ մէկ տարեկան աղջիկ մըն էր, որ պառկած մնացեր էր թոնիրին մէկ անկիւնը ու կուլար : Տանտիկները կը լռեցնէր զայն, բայց երբ ներս մտաւ դայեակը՝ մանուկներուն

հետ, թողուց երախան և սկսաւ հիւրերուն համար տեղ պատրաստել՝ պատուաւոր անկիւնը:

Դայեակը կառքին մէջէն ներս բերաւ փայլուն փական-քով պարկը: Գեղացի մանուկները զարմացած կը նայէին և իրարու ցոյց կուտային փականքը:

Դայեակը փռեց մաքուր անձեռոցը, հանեց տաք կաթով լեցուն չիչն ու հացը, և դրաւ սեղանին վրայ:

— Տէ՛, պղտի՛կներ, մօտեցէ՛ք, կերելի անօթի՛ք ըլլալու էք:

Բայց մանուկները չէին մօտենար: Սաթենիկ, աչքերը յառեր էր կիսամերկ մանուկներուն, նայուածքը չէր զտտեր անոնցմէ և ապշած՝ մերթ կը նայէր մէկուն, մերթ միւսին: Երբեք չէր տեսեր այսքան կեղտոտ չապիկներ և ալսպիսի մերկ մանուկներ. կը զարմանար:

Իսկ Պետրոս երբեմն կը նայէր Սաթենիկին, երբեմն զեղացի մանուկներուն, և չէր գիտեր ինչ ընելիքը:

Սաթենիկին ուշադրութիւնը դրաւ եր մանաւանդ փոքրիկ աղջիկը, որ պառկած՝ կը ճշար բարձրաձայն:

— Ինչո՞ւ կուլայ, — հարցուց Սաթենիկ:

— Ուտելիք կուզէ, — պատասխանեց մայրը:

— Տուէ՛ք, ինչո՞ւ չէք տար:

— Կուտայի, բայց որ չի կա՛յ:

— Տէ՛, չո՛ւտ ըրէք, — կըսէր դայեակը՝ շարելով հացի կտորները սեղանին վրայ. չո՛ւտ, չո՛ւտ:

Մանուկները լսեցին և մօտեցան սեղանին:

2

Դայեակը գաւաթներուն մէջ կաթ լեցուց և տուաւ մէկ մէկ կտոր հաց, բայց, Սաթենիկ չուզեց ուտել և դաւաթը անդին դրաւ առջեւէն:

Անոր հետեւելով՝ նոյնն ըրաւ նաև Պետրոս:

— Իրա՞ւ այդպէս է, — ըսաւ Սաթենիկ՝ ցոյց տալով մանուկներուն մայրը:

— Ինչո՞ւ իրաւ է:

— Որ կաթ չունի:

— Ո՞վ գիտէ. ատի մեր գիտնալիք բանը չէ, դուք կերէք ձեր նախաճաշը:

— Ձե՛մ ուտեր, — ըսաւ Սաթենիկ:

— Ե՛ս ալ չեմ ուտեր, — ըսաւ Պետրոս:

— Անո՛ր տուր, — կրկնեց Սաթենիկ, աչքը չհեռացնելով փոքր աղջկան վրայէն:

— Հերի՛ք է պարապ բաներ խօսիք, — ըսաւ դայեակը. խմեցէք որ չպաղի:

— Ձե՛մ խմեր, չէ՛, չեմ խմեր, — յանկարծ պռուց Սաթենիկ. տունն ալ չեմ խմեր՝ եթէ անոր չտաս:

— Ես ալ չեմ խմեր, Ե՛ս ալ, — կրկնեց Պետրոս:

— Պարապ բաներ կը խօսիք... — նորէն սաստեց դայեակը: Կարելի՞ բան է բոլոր մարդիկը հաւատարման, որու որ Աստուած տուեր է՝ տուեր է... ձեզի, ձեր հայրիկին՝ Աստուած տուեր է:

— Ինչո՞ւ Աստուած ասոնց չէ տուեր, — հարցուց Սաթենիկ:

— Ատի մեր խելքին բանը չէ, այդպէ՛ս է եղեր Աստծու կամքը, — ըսաւ դայեակը, և կաթ լեցնելով գաւաթին մէջ, տուաւ գեղացի կնոջը՝ որ խմցնէ մանկան:

Մանուկը խմեց և ձայնը կտրեց. բայց փոքրիկ հիւրերը չէին հանդարտեր. ու Սաթենիկ ոչ ուտել կուզէր, ոչ ալ խմել:

— Աստծու կա՛մքն է, — կը կրկնէր անիկա. բայց ինչո՞ւ համար այդպէս է անոր կամքը:

— Այդպէս չեն խօսիր, — ըսաւ դայեակը՝ գլուխը շարժելով. լաւ բան չէ, հայրիկին կըսեմ:

— Ըսէ՛, — կրկնեց Սաթնիկ. ես արդէն վճուեմ եմ, ամէն բան վճուեմ եմ. պէտք չէ ու պէտք չէ:

— Ի՞նչը պէտք չէ:

— Այն՝ որ մէկը շատ ունենայ, իսկ միւսը ոչինչ:

— Բայց՝ կարելի է դիտմամբ այդպէս է, — ըսաւ Պետրոս:

— Ո՛չ... ա՛յ ոչ կուտեմ, ոչ կը խմեմ...

Յանկարծ, մուխ անկիւնէն մէկը հազաց ե խռպոտ ձայնով ըսաւ.

— Ա՛յ, մանուկներ, լա՛ւ մանուկ էք, բայց լաւ չէք խօսիր:

Ու դարձեալ հազաց:

3

Մանուկներուն աչքերը դարձան ձայնին կողմը, ե տեսան որ հոն կերենայ արեւարդ գլուխ մը ու օրօրուելով կըսէ.

— Աստուած չար չէ, մանուկներ. Աստուած բարի է, մանուկներ. անիկա կը սիրէ ամէնքն ալ, իսկ եթէ մէկ քանին գաթայ կուտեն, ե ուրիշներ հաց ալ չունին. Աստուած ինք չէ որ այդպէս է կարգադրեր, այլ մարդիկ են այդպէս ըրեր:

— Հապա ի՞նչպէս պէտք է ընել, որ բոլորն ալ ամէն բան ունենան, — հարցուց Սաթնիկ:

— Ի՞նչպէս ընել, — չնճեց ծերուկը. պէտք է ընել այնպէս, ինչպէս պատուիրեր է Աստուած: Աստուած պատուիրեր է ամէն բան կէս ընել:

— Ի՞նչպէս, ինչպէ՞ս, — հարցուց Պետրոս:

— Աստուած պատուիրեր է կէս ընել:

— Պատուիրեր է կէ՞ս ընել, — հարցուց Պետրոս: Որ մեծնամ, այդպէս պիտի ընեմ:

— Ես ալ պիտի ընեմ, — հաստատապէս աւելցուց նաև Սաթնիկ:

— Հերի՛ք է, հերի՛ք է պարսպ բաներ խօսիք. խմեցէ՛ք, կաթերնիդ կը պաղի, — նորէն սաստեց դայեակը:

— Ձե՛նք խմեր, չէ՛նք խմեր. ու երբ մեծնանք՝ անպատճառ այդպէս պիտի ընենք, — միաձայն կրկնեցին մանուկները:

— Ապրի՛ք, ապրի՛ք, — ըսաւ ծերուկը ե այնպէս մը ժպտեցաւ՝ որ միայն վարի լինալին երկու ակռաները կերենային: Ես չեմ ապրիր որ տեսնեմ ձեր ըրածը, բայց լաւ էք մտածեր. թող Աստուած օրհնէ՛ ձեզ:

Կառապանը ներս եկաւ՝ յայտնելու որ անիւը չկնուած է. ու մանուկները զացին:

Իսկ թէ մանուկները պիտի բռնե՞ն իրենց խօսքը, կը տեսնենք:

Գ Ե Ղ Ջ ՈՒ Կ

Առտուանց կանուխ աղամայ մութին «ճը՛ռռ» կը ճրճըրուայ ձայն մը մեղմագիւն. երկրագործն է որ մրմուռը բերնին՝ կը բանայ դուռը իր խալխուլ գոմին:

Կը շոյէ եգնեբն իր կոշտ ձեռքերով, կը շոյէ անոնց աչքերը, այգուն, եւ մեղմ ու քնուշ ձայնով դողդոջուն՝ անոնց ականջին կըսէ երգելով.

— Հա՛ իմ սարտարներ, անխոնջ մշակներ,
դուք երկրագործին աջ ու ձախ ձեռներ.
դուք աշխատանքի ֆրոնտի բնկեր,
եղե՛ք, դաշտն երթանք, առտուն է ծագեր:

Վաղուց հասեր է գարունը կենսաբեր,
մեր առջեւ բանի, գործի դուռ բացեր.
գուքանը լծենք, հողը փորփորենք,
աջ ու ձախ փրփրենք մենք անքիւ սերմեր:

Ամառը կուգայ, կը հասնի շատ շուտ,
վարե՛նք արտերը ֆարուտ, ֆարֆարուտ.
պետք է որ հնձեմ, կապեմ ես խութներ,
որ դուք ալ առնեք առատ վարձք մեր:

Դե՛հ, ի՛մ եղներ, եղե՛ք շուտ,
արեւն եկաւ, անցաւ մութ:

Ամբան ետեւէն մեծ-մեծ ֆայլերով
աշունը կուգայ—տխու՛ր եղանակ.
կուգայ ամպ, անձրեւ, մրրիկ ու հով,
ցորենն աղալու յարմար ժամանակ:

Աչքդ որ քարքես՝ ձիւն ու փոքորիկ,
ֆամին ու փուրը կը փչեն սաստիկ.
«Երթանք անտառը, կը պողան մարդիկ.
հատեր է փայտը, չունինք վառելիք:»

Եղե՛ք, ի՛մ ֆաջեր, երթանք դատելու,
աշխատանքը մեծ օրէնքն է Աստու.
տարին շուտ կանցնի, կերթայ, կանգ չառներ,
կը բերէ մեզի դարձեալ նոյն հոգեր:

ՄԱՐԴԻԿ ԻՆԶՊԷՍ ԳԻՐ ՀՆԱՐԵՑԻՆ

1

ՆՇԱՆԱԳԻՐ ԵՒ ԳՍՂԱՓԱՐԱԳԻՐ

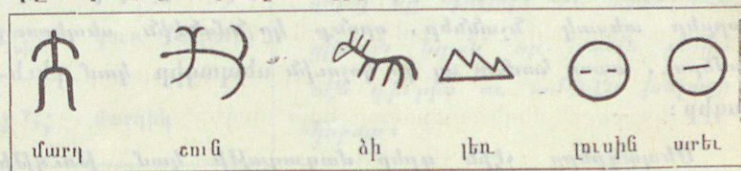
Դիտէ՛ք որ, աղա՛ք, ասկէ հազարաւոր, հազարաւոր
տարիներ առաջ՝ մարդիկ մեր հիմակուան գրերուն պէս գրեր
չունէին: Թերեւս երբեք մտածած չէք թէ ի՛նչպէս հնարուեցան
գրերը և ի՛նչ փոփոխութիւններ կրեցին, մինչև որ եկան,
մեզի հասան: Պատմեմ ձեզի:

Կար ասին մը, որ մարդիկ գիր չունէին, գրով իրարու
միտք հասկցնել չէին գիտեր: Որովհետեւ, այդ ասեմները ա-
նոնք շատ սոցէտ էին դեռ:

Բայց երբ քիչ քիչ իրենց խելքը բացուեցաւ, մտածեցին
որ նշաններով ալ կրնան իրարու բան հասկցնել և իրարու հետ
խօսիլ: Մինչև այն ատեն՝ մէկմէկու հետ կը խօսէին կա՛մ
չարժուամերով, ինչպէս կընեն համրերն ու մանուկները, կա՛մ
ձայնով՝ ինչպէս կը խօսինք մենք ամէնքս:

Ի՛նչ ըրին,— սկսան քարի կամ փայտի վրայ գծել
առարկաներու պատկերները: Երբ կը տեսնէին այդ պատկեր-
ները՝ կը յիշէին անոնց առարկաները. և այսպէս, մէկ քանի
առարկաներ իրարու քով չարուած տեսնելով, թէև դժուա-
րութեամբ, բայց վերջապէս կը մտնէին միտք մը:

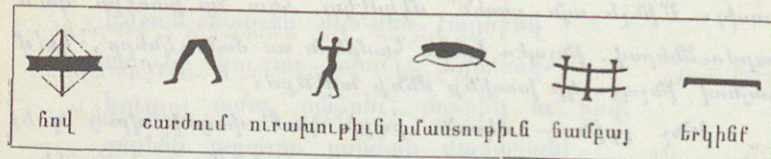
Այսպէս, հայեցէ՛ք ահա թէ ի՛նչպէս էին առաջին գը-
րերը, որոնց բռնք նշանագիր:

Տեսանելի և շոշափելի առարկաներու պատկերներ գծելը զիւրի՛ն, հապա ի՛նչպէս պէտք էր հասկցնել այնպիսի գաղափարներ՝ որ անտեսանելի են կամ վերացական. ի՛նչպէս պէտք էր գծել, օրինակի համար, իմաստութիւն, շարժում, վրշտ, հով, ուրախութիւն, և դեռ այս տեսակ հաղար ու մէկ գաղափարներ:

Ասոնք ալ հասկցնելու համար, սկսան այնպիսի պատկերներ գծել, որոնք մօտաւորապէս յիշեցնէին այդ գաղափարները:

Այսպէս, իմաստութիւնը հասկցնելու համար բաց աչք մը գծեցին, որ ըսել է՝ ամէն բան տեսնող, ամէն բան հասկող, այսինքն իմաստութիւն. հովը հասկցնելու համար՝ կը գծէին առագաստ մը. շարժումը իմացնելու համար՝ քալուածքի ձևը, և այլն և այլն:

Ասոնք ալ կը կոչուին գաղափարագիր:

2

ԲԵՒԵՌԱԳՐԻ ԿՍՄ ՍԵՊԱԳՐԻ

Ուրիշ ազգեր ալ, ինչպէս հին Հայերը, կը գործածէին տարբեր տեսակ նշաններ, որոնք կը նմանէին սեպերու, գամերու. ասոր համար ալ կը կոչուին սեպագիր կամ բեւեռագիր:

Սեպագրերը չէին գրեր մագաղաթի կամ թուղթի

վրայ, որովհետեւ այն ատենները դեռ ո՛չ մագաղաթ կար,

! մարդ

▲ աշխարհ

◀▶ քաղաւոր

≡ փայտ, ծառ

▶!▲ քոչուն

◀▶ կից

≡! քաղաք

≡!▶ եզ

≡!▶ մեծ

≡!||| տուն, տանար

≡!▶▶ ազգ, ժողովուրդ

≡!▶▶ դուռ (գաղափ)

≡!▶▶ մարդիկ

ոչ ալ թուղթ: Ձանտնք կը փորագրէին ապաւածներու վրայ, որոնցմէ շատերը դեռ մինչև այսօր ալ Հայաստանի զանազան մասերուն մէջ անեղծ մնացել են. օրինակի համար, Բալուխ մէջ, Վանի բերդին մէջ և Խարբերդէն քիչ մը հեռու՝ Իզօլի գիւղին մօտերը, Եփրատի ափին վրայ:

Բայց, յայտնի է ըր, թէ՛ նշանագրերը, թէ՛ գաղափարագրերը և թէ՛ սեպագրերը շատ դժուար էր գործածել. մարդիկ ի՛նչպէս միտք պիտի պահէին այդքան նշանները և այդքան գրերը: Հազարաւոր գաղափարներ կան, հետեւաբար ամէն մէկուն համար ալ մէկ մէկ նշան կամ գիր պէտք էր:

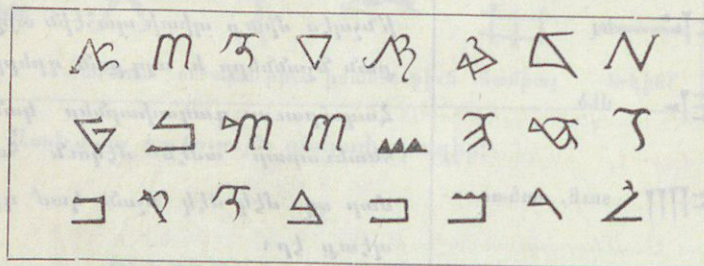
Պէտք էր գրելու ուրիշ կերպ մը գտնել: Եւ Փիւնիկեցիներն եղան՝ որ գտան ամէնէն գիւրիւն ու ամէնէն խելացի կերպը:

ՓԻՆԻԿԵԱՆ ԱՅԲՈՒԲՆԸ

Փինիկեցիները վաճառական ժողովուրդ էին, ուստի ամենն աւելի պէտքը կը զգային նամակագրութեան. գաղափարագրերով ու նշանագրերով չէին կրնար իրենց պահանջները դոճացնել: Անհրաժեշտ էր գտնել զրելու այնպիսի եղանակ մը՝ որ ամէն մարդ զիւրութեամբ սորվէր, զիւրութեամբ գործածէր և զիւրութեամբ ալ կարգար:

Փինիկեցիները խորհեցան որ լեզուին մէջ գտնուած ձայներուն համար մէկ մէկ նշան յօրինեն. և յօրինեցին: Ով որ այդ նշանները տեսնէր՝ անոնց ձայները պիտի հանէր, և ձայները հանելով՝ հեզած ու բառ մը ըսած պիտի ըլլար: Ընչոք այնպէս, ինչպէս որ կընենք հիմա մենք:

Փինիկեան այբուբենը կը բաղկանար 24 ձայնանշաններէ. ահա ասիկ.

Յետոյ, Փինիկեցիներուն այբուբենը ասին Յոյները և իրենց լեզուին յարմարեցին. Յոյներէն ալ հետզհետէ ուրիշ ազգեր ընդօրինակեցին, — և այսպէս, ստեղծուեցան հիմակուան այբուբենները:

ՀԱՅԵՐԷՆ ԳՐԵՐՈՒ ԳԻՒՏԸ

Երբ որ Յոյները, Ասորիները, Պարսիկները և Հրեաները Քրիստոսէ հարիւրաւոր տարիներ առաջ ալ արդէն իրենց այբուբենը ունէին, Հայերը դեռ զուրկ էին հայերէն այբուբենէ:

Իրաւ է, Հայերը մինչև 400 թուականները ունէին գրքեր, բայց անոնք գրուած էին Յոյներուն կամ Ասորիներուն լեզուով: Եկեղեցիին մէջ ալ Ս. Գիրքը կը կարդացուէր այդ լեզուներով, բայց ժողովուրդը բան չէր հասկնար: Անոր համար՝ թարգմանիչները կը սկսէին, կարդալէ ետք, անդամ մըն ալ անոնց խմատը հայերէնով բացատրել, որ հասկնայ ժողովուրդը:

Մէկ քանի վաճառու մէջ բացուած էին դպրոցներ. բայց հայ տղաքը ստիպուած էին չարչարուիլ՝ յոնարէն ու ասորերէն սորվելու համար, որովհետև ո՛չ հայերէն գրեր կային, ո՛չ ալ հայերէն գրքեր:

Մեր Ս. Մեսրոպ վարդապետը, որ շատ հմուտ էր յոյն, ասորի ու պարսիկ լեզուներուն՝ կը մտածէր ճար մը գտնել և հայերէն գրեր ստեղծել:

Ս. Մեսրոպ, առաջ, թագաւորին պալատին մէջ ատենագրի էր, բայց յետոյ հրաժարեցաւ պաշտօնէն, վարդապետ ձեռնադրուեցաւ և սկսաւ գեղէ գիշ, քաղաքէ քաղաք պտտելով՝ քարոզել ու լուսաւորել

Ժողովուրդին միտքը: Շատ մը տեղերէ հաւաքած էր աշակերտներ և անոնց ալ ուսում կուտար. բայց, կը տեսնէր թէ յոյն կամ ասորի լեզուներով ուսում առնելը ինչքա՞ն դժուար բան է՝ հայ աշակերտին համար: Սիրտը կը տանջուէր և գիշեր ցորեկ կը մտածէր հայերէն գրեր հնարելու:

Այն ատենուայ Հայոց թագաւորն էր Վառճապուհ, որ կըթատէր և բարի մարդ էր. իսկ կաթողիկոսն էր Ս. Սահակ, որ նոյնպէս գիտուն և շատ հմուտ էր:

Մեսրոպ գիմեց Սահակ կաթողիկոսին և խնդրեց որ ճարմը զանուի հայերէն գրերու համար. յայտնեց որ ինք շատունց կը մտամտայ այդ բանին վրայ և որոշած է անպատճառ հնարմը զանել:

Սահակ կաթողիկոս շատ ուրախացաւ և Վաղարշապատ քաղաքին մէջ Ժողովի հրաւիրեց մեր աշխարհի բոլոր գիտնականները: Այդ Ժողովին ներկայ էր նաև Վառճապուհ թագաւորը ինք ալ:

Ժողովականները երկար-բարակ խորհեցան, խորհրդակցեցան՝ թէ ի՞նչպէս հնարեն Հայոց լեզուին համար հայերէն գրեր: Ժո-

ղովին մէջ, Վառճապուհ թագաւորը յայտնեց թէ՝ դէպի Միջագետք իր ճամբորդութեանը միջոցին, Հարէլ անունով քահանայ մը տեսած էր. այս քահանան յայտնած էր որ Դանիէլ անունով ասորի եպիսկոպոսին քով հայերէն գրեր կան: Բայց,

որովհետեւ թագաւորը այն ատեն շատ զբաղած էր ուրիշ գործերով, չի կրցաւ անձամբ ստուգել:

Ժողովականները շատ ուրախացան այս լուրին վրայ, և անմիջապէս Վաճիճ անունով մարդ մը խրկեցին Դանիէլ եպիսկոպոսին քով՝ որ երթայ, բերէ այդ գրերը:

Վաճիճ գնաց և բերաւ զանոնք. բայց, տեսան որ շատ ձայներ պակաս են: Ուստի, Մեսրոպ ինք ելաւ գնաց Դանիէլ եպիսկոպոսին քով, որ անոր հետ խորհրդակցելով՝ լրացնէ պակասները: Գնաց, բայց մեծ օգուտ մը չի տեսաւ:

Սակայն Մեսրոպ չի յուսահատեցաւ. ճամբայ ինկաւ, գնաց շատ երեւելի յոյն լեզուագէտներու քով և անոնց աջակցութիւնը խնդրեց: Միտքը գրեր էր որ անպատճառ հասնի իր նպատակին. գիշեր-ցորեկ միմիայն այս բանին վրայ կը մտածէր, որովհետեւ, Հայաստանի մանուկներուն փրկութիւնը այդ գրերէն կախուած էր:

Վերջապէս, օր մը, երբ աղօթքի ժամանակ յափշտակուած էր, իրեն այնպէս երեցաւ թէ՝ ձեռք մը գրերու նշաններ կը գրէ քարի մը վրայ, որոնց ձեւերը խկոյն տպաւորուեցան իր մտքին մէջ: Շուտով գրի առաւ այդ ձեւերը, և Հռոմբանոս յոյն լեզուագէտին հետ կարգի դնելով, բերաւ Հայաստան:

Ի՞նչ ուրախութիւն, ի՞նչ ցնծութիւն Հայաստանի մէջ:

Սահակ ու Մեսրոպ, ձեռք ձեռքի տուած, շուտով բացին դպրոցներ, ուր սկսան հայ մանուկները հայերէն կարդալ ու գրել սորվիլ՝ հայ տառերով:

Այդ դպրոցներէն դուրս եկան շատ առաջադէմ աշակերտներ: Սահակ ու Մեսրոպ զանոնք խրկեցին Կ. Պոլիս, Աթէնք և Աղեքսանդրիա, որպէսզի այդ քաղաքներու նշա-

նաւոր վարժարաններուն մէջ կատարելագործեն իրենց ուսումը :

Աշակերտները վերադարձան մեծ ուսում տաւ , և իրենց երեւելի վարպետներուն՝ Ս. Սահակի ու Ս. Մեսրոպի հետ , սկսան յունարէնէ թարգմանել Աստուածաշունչը և ուրիշ գրքեր :

Ս. Մեսրոպի նաւրած գրերը կը կոչուին՝ իրենց ձեռքը , երկաթագիր :

ԱՐԳԴԵԶԷՆԹԻԼԻԾԿՏԶՂԾ ԱՅՆՇՈՉՊԶԴԻՍԱՄՐՅԻՓԲ

Հիմակուան մեր զխառատերը այդ երկաթագրերուն ձեռն ունին : Մեր շատ հին գրքերը այդ գրերով գրուած էին մագաղաթի վրայ . այն տօնն դեռ թուղթ չի կար : Յետոյ , ժամանակի ընթացքին , Ս. Մեսրոպի դստած գրերը հետզհետէ կոկուկեցան , փոփոխութիւններ կրեցին և ստացան հիմակուան մէկէ աւելի տեսակ ձեւերը :

Մեր ազգին ամենամեծ բարերարներն են Ս. Սահակ և Ս. Մեսրոպ , որոնք հայ գրերը նախելով՝ կորուստէ ազատեցին մեր լեզուն , հիմը դրին մեր գրականութեան և Հայու թիւնը լուսաւորեցին գիտութեան սրբազանքով :

ԳԱՐՈՒՆՆ ԵԿԱԻ

Դարնան շողով,
անուշ տաղով՝
ծիծառն եկաւ կարապետ.
ցօղաշաղախ վարդի չննայ ,
տե՛ս, կը ժպտի անոր հետ:

Դաշտ ու արօտ
վաղուց կարօտ
ջերմ արեւին կենսատու,
ալ ու ալւան,
կանաչ հագան,
բարեւ տուին իրաբու :

Չոր ու անտառ ,
հովիտ ու սար
գոյն-գոյն ծաղկով զարդարուն՝
կերպեն ուրախ
երգեր ու տաղ.
«ա՛խ, ի՛նչ սիրուն է գարուն:»

ՎՌՆՏՈՒԱԾԸ

1

Որոշուած էր, պիտի վաճառէին զինքը: Շատուց էր որ դպրոցին մէջ այս տեսակ դէպք չէր պատահած. բայց, տեսուչ Պ. Կոպերնիկոսը սա՛ համոզման էր եկեր, որ դպրոցը այն ատեն կրնայ ծաղկիլ ու բարգաւաճիլ միայն՝ երբ Եդուարդ Արթինեանը ալեւս աշակերտ չլլայ:

Եդուարդ Արթինեան տարօրինակ տղայ էր. պատմութեան նկատմամբ անպատկառ կարծիքներ կը յայտնէր, ըսելով որ՝ մեծ մասով մտացածին է. եթէ նոյնիսկ բոլորն ալ ճիշտ լլլայ, մարդ բան չի կորանցներ՝ եթէ չգիտնայ թէ ո՛ր տարին ո՛ր թագաւորը գահը բարձրացաւ, և ո՛րու հետ ի՛նչ պատերազմներ ըրաւ:

Բայց ուսուցիչներն տեսիլ կը սիրէին՝ քան թէ կատէին զայն. մանաւանդ Բնագիտութեան դասատուն աչքի լոյսն էր. և չարիքին արմատն ալ արդէն ճիշտ հոս էր:

Եդուարդ յաճախ անուշադիր կը թողուր դասերը, բայց խաղի համար չէր: Ո՛չ, անիկա իր բոլոր ազատ ժամանակը և գրէթէ իր ձեռքն անցած ամէն դրամ՝ կը յատկացնէր այն բանին, որուն ինք «գիտական հետազոտութիւն» կըսէր:

Դպրոցին մէջ «քիմիկոս» էին դերեր իր անունը: Իր գրասեղանին և գիշերուայ պահարանին արկղները չարունակ լեցուն էին զանազան փոշիներով, բիւրեղներով, հեղուկով լի սրուակներով և ապակիէ գործիքներով, որոնց պիտակներուն վրայ անհասկնալի անուններ գրուած էին:

«Քիմիկոսի»ն փորձերը շատ էին, բայց ամէնքն ալ մի-

ևնոյն արդիւնքն ունէին, — անախորժ, գարշելի հոտ մը: Վեցերորդէնիւր չարունակ կը ծաղրէին զինք, ըսելով թէ՛ Եդուարդ ամէնէն երեսկի գարշահոտութիւնը կը պահէ ընդունելութեան օրերուն՝ երբ տեսուչը հիւր ունենայ:

2

Տեսուչը շատ անգամ ուշադրութիւն չտալու կը զարնէր, բայց վերջապէս իր համբերութեան բաժակն ալ լեցուեցաւ:

Եդուարդ ուղեց նոր, դեռ նմանը չտեսնուած ուժով պայթուցիկ նիւթ մը հնարել, և զայն իր անունով հաշակել:

Երեք օր չարունակ փակուեցաւ դպրոցին ետեւի փոքրիկ քիմիական աշխատանոցին մէջ: Ներսէն գոցեր էր դուռը և կաշխատէր միս մինակ: Ուսուցիչները չէին գիտեր թէ ի՛նչ կը չինէ, բայց աշակերտներուն մէջ զանազան լուրեր կը պտտէին:

Երրորդ օրը, բոլորն ալ մէկ անգամէն հասկցան թէ ինչով էր զբաղած «քիմիկոս»ը, որովհետեւ հետեանքը յայտնի էր:

Նախաճաշի զանգակը նոր էր հնչեր, երբ յանկարծ լսելի եղաւ լալացուցիչ որոտում մը: Դպրոցը գանուողները՝ բոլորն ալ բակը թափեցան: Փոքրիկ աշխատանոցը բոլորովին քար ու քանդ էր եղեր, իսկ մօտակայ շէնքին ապակիները՝ փշուր փշուր:

Տարօրինակ բան, մինակ ինքը՝ գունատ ու զարհուրած «քիմիկոս»ը բան չէր եղեր. մինչդեռ, հետաքրքիր Սեդոն, որ ուղեր էր պայթումէն առաջ՝ աշխատանոցին կեղտոտ պատահանէն ներս նայիլ, վնասեր էր գլուխն ու ձեռքերը:

Շուտով, բարկութենէն ու արագ քայլէն չնչակտուր՝ պայթումին տեղն հասաւ տեսուչը, և հրամայեց հիւանդանոց

փոխադրել վիրաւորը, իսկ Եղուարդն ալ՝ դնել պատժարանը, մինչև որ իր մասին որոշում տրուի: Տեսուչը չէր ուզեր իր բոլորը քան միջոցին անմիջապէս վճիռ տալ:

3

Հետեւեալ օրը առաւօտուն՝ Եղուարդը դեռ պատժարանն էր. իսկ իր կուսան դէմ, ճաշէն յետոյ, աշակերտները հաւաքուեցան մեծ սրահը: Փոքրերը ներս կը մտնէին՝ իրենց ոտքի ծայրերուն վրայ կոխելով և կը խօսէին չնչնելով: Գիտէին թէ ի՞նչ պիտի ըլլար և ամէնքն ալ տխուր էին:

Տեսուչը կանգնած էր ամպիոնին վրայ. տնտեսը հանդիսաւոր կերպով ներս բերաւ «քիմիկոս»ը:

Պ. Կոպկերնիկ, կարճ բայց զգածուած ճառով մը ըսաւ աշակերտներուն, թէ քսան տարի է՝ կը կառավարէ այս դըպրոցը, և առաջին անգամն է որ ստիպուած է այսքան ծանր պարտականութիւն մը կատարել:

Յետոյ, դարձաւ Եղուարդին: Եղուարդը գունատ էր, աչքերուն մէջ արցունք չի կար և իրեն այնպէս կու գար թէ այս տեսածները երազ են: Տեսուչը յիշեցուց որ՝ շատ անգամ զգուշացուցած է զինք, բայց ո՛չ խրատի և ո՛չ ալ յորդորի ականջ զրած է ինք. հետեւաբար, հիմա վտանգաւոր է զինք դպրոցին մէջ պահելը, — որովհետեւ իր ներկայութիւնը կը սպառնայ ո՛չ միայն դպրոցին կարգապահութեան, այլ նոյնիսկ իր ընկերներու կեանքին:

Պ. Կոպկերնիկ հրամայեց տնտեսին՝ որ առաջնորդէ Եղուարդը նորէն պատժարան, մինչև որ հետեւեալ օրը ուսուցիչներէն մէկը անձամբ տանի իր ծնողքին տունը: Մօրն ալ նամակով իմաց պիտի տրուէր վնասուելուն պատճառը:

4

Պատժարանին սենեակը անշարժ նստած էր Եղուարդ. անարցունք ու լռնարաց աչքերով կը նայէր փոքրիկ պատուհանէն դէպի երկինքը, ուր կը խառնային ամպեր: Իրեն համար բերուած գտաւթ մը թէյը մնաց այնպէս՝ առանց ձեռք զպած ըլլալու. նոյնիսկ մատուցարանը ակնոյն սեղանին վրայ չի դրուեցաւ:

Գարոցին մէջ կը տիրապետէր անսովոր խաղաղութիւն: Քնանալու ժամը կը մօտենար, բայց կենդանութիւն չէր նկատուեր. թէ՛ ուսուցիչները և թէ՛ աշակերտները համակուած էին տեսակ մը ճնշիչ զգացումով, և չէին կրնար այդ զգացումէն ազատիլ:

Եթէ երկու օր առաջ մէկը հարցնէր թէ՛ ո՞վ կը սիրէ «Քիմիկոս»ը, նոյնիսկ անոր զատնէր հինգերորդայնները ձայն պիտի չհանէին. բայց հիմա, երբ պիտի բաժնուէին անկէ, բոլորն ալ կը զգային որ անոր բացակայութիւնը նկատելի է: Կր յիշէին անոր լաւ արարքները, փոքրիկ ծառայութիւնները: Անիկա իր ժամանակին մեծ մասը մինակ կանցնէր, բայց լաւ բնիկ էր, միշտ պատրաստ իր ձեռքէն եկած օգնութիւնը չինայելու իր բնկերներուն: Շատ բարեհոգի էր ու երբեք չէր բարկանար, թէ և միւս աշակերտները յաճախ կը ծաղրէին զինք:

Բոլորն ալ անկեղծօրէն կը ցաւէին որ կը վաճառեն զայն:

Եղուարդը մէկ քանի տոմսակ ստացաւ, որ բնկերները զինք մխիթարելու և ուրախացնելու բարի նպատակով՝ զրեր և զուսն տակէն ձգեր էին անոր սենեակը:

Մէկուն մէջ զրուած էր որ աշակերտները, ամբողջ դա-

սարանով, կուպեն երթալ, բարեխօսել տեսուչին: Բայց, բանտարկուած Եղուարդ կարծես կորսնցուցեր էր յուսալու ընդունակութիւնը:

5

Վերջացաւ ամէն ինչ: Յաջողութեան ու փառքի մասին իր փայփայած երազները ցնդեցան ծուխի պէս:

Ինչպէս պիտի նայէր մօրը աչքերուն: Լաւ գիտէր որ իր հօրը մա՛նէն յետոյ, մայրը չնային կենսաթոշակ մը կը ստանար միան, և ի՜նչ զրկանքով էր որ իր դպրոցին թոշակը կը վճարէր. և ահա հիմա ի՜նչպէս կը փոխարինէր ինք մօրը այդ սէրն ու անձնազոհութիւնը:

Փամանակը շատ դանդաղ կանցնէր: Հետզհետեւ բոլոր ձայները լռեցին, շարժումները դադարեցան, աշակերտները, ուսուցիչներն ու ծառաները՝ մէկը միւսին ետեւէն, պառկեցան քնանալու:

Միայն Եղուարդ չէր մօտձեր պառկիլ. շարունակ նստեր էր պատուհանին առջեւ, ջախջախուած և հոգեպէս խորտակուած: Ի՜նչպէս կրնար քնանալ, երբ «վռնտուած» սոսկալի բառը՝ անարկու ուրուականի մը պէս, կանգնած էր իր աչքերուն դիմաց և կը սեղմէր, կարիւնտէր իր սիրտը:

Վերջապէս, ուժգին հեկեկոց մը ցնցեց՝ իր ամբողջ մարմինը. կարծես օդը քիչ էր, կը խեղդուէր: Բացաւ պատուհանը. դուրսը խաղաղ էր, բայց թեթեւութիւն չզգաց: Երկու քայլ առաւ դէպի դուռը, սակայն յիշելով որ փակ է, թուցած ինկաւ մահճակալին վրայ:

Պառկիլ չի կրցաւ, — սաստիկ յուզուած էր: Քանի մը վայրկեան նստք, ոտքի ելաւ և ակաւ պոտիլ սենեակին մէջ, մտածելով թէ ինչպէս հանգստացնէ քունքերուն բարա-

խումը և զովայնէ այրող ճակատը: Նորէն դուրս նայեցաւ պատուհանէն և նորէն վազեց դէպի դուռը. գրեթէ անգիտակցաբար երերցուց զայն, և յանկարծ, տեսաւ որ փակ է:

Ելաւ երկա՛ր ու լուռ միջանցքին մէջ:

6

Հոս աւելի զով էր: Եղուարդ առաջ գնաց: Ծանօթ պատերը իրեն կերենային մօտայ ու թախծոտ: Շուտով հասաւ միջանցքին միւս ծայրը, ներքնայարկը տանող սանդուխին քով, ուր կապրէին ծառաները:

Այս տեղ օդը ծանր թուեցաւ իրեն: Զգաց որ մուխի հոտ մը կուգայ և զարմացաւ: Իր անզգայութիւնը կամաց կամաց անցաւ, և բոպէսպէս հասկեցաւ թէ տունը բռնկեր է:

«Հրդեհ»:

Այս սոսկալի բառը ուշաբերեց զինք: Վհատութիւնը, թմրութիւնը և քունը անհետացան: Սթափեցաւ հոգիով ու մարմնով:

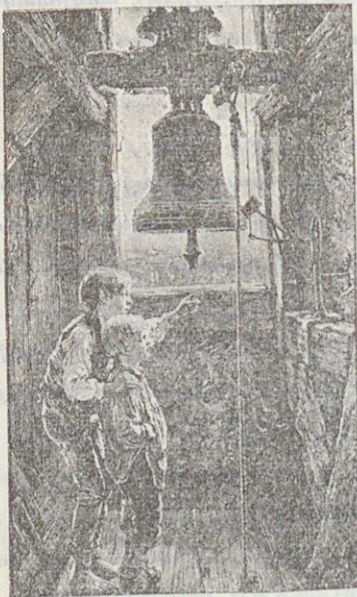
Մոռնալով իր վիշտը, արագօրէն վար վազեց՝ տեսնելու թէ ո՛ւրիշ կուգար մուխը:

Ծառաներու սենեակէն դուրս կը ժայթքէր քուլայ-քուլայ տաք ծուխ և խուրձերով կայծ:

— «Ի՜նչպէս ընեմ որ ամէնքն արթննան և դուրս ելլեն», մտածեց սարսափահար՝ յիշելով որ այդ պահուն ահա՛ զին շէնքին զանազան մասերուն մէջ, մէկ քանի հարիւր հոգի՝ աշակերտ, ուսուցիչ ու ծառայ, հանգիստ քնացեր են:

Մէկ ննջարանէն միւսն անցնիլն ու մէկիկ մէկիկ արթննցնելը՝ սպարդիւն էր: Յանկարծ, յիշեց մեծ զանգը՝ որ առտունները աշակերտներն իրենց անկողնէն կը հանէր: Զանգակին աշտարակը կը գտնուէր ահագին հին շէնքին աջ մասին

մէջ: Եթէ հնչեցնէր զայն, ամենքն ալ կը լսէին և կ'արթննային իրենց քունէն:

Մուխի ու բոցի ահուկի լիզուներուն մէջէն անցնելով, սկսաւ վազել զէպի աշտարակը տանող միջանցքէն: Դուռը փակ էր, բայց աղէկ որ խախուտ էր. յուսահատ պատանին ամբողջ ուժով դարձաւ ու բացաւ զայն: Ահա վերջապէս աշտարակը:

Եղուարդ, հովի պէս, վեր վազեց հին, փատած աստիճաններէն, բռնեց պարանը և հնչեցուց ահազանգը:

7

Չանգակին առաջին ձայնէն՝ մանուկները զլուխնին վեր վերցուցին իրենց անկողնէն. յետոյ, անանկով որ դեռ չէ լուսեր՝ աչքերնին չփակով, սկսանք իրարու հարցնել թէ ի՞նչ է պատահեր:

Բայց, չուտով խելայեղ ծառաներն ու շուարած ուսուցիչները լուր բերին թէ ամբողջ չէնքը կը վառի:

Տղաքը, ոմանք հաղուած, ոմանք չապիկով, դուրս թափեցան և հաւաքուեցան խաղարանը. անկէ սոսկումով կը դիտէին չէնքին սյրիլը: Ուսուցիչները կը համբէլէին աշակերտները՝ որ համոզուին թէ պակաս մէկը չի կոյ:

Դպրոցական հին զանգակին ձայնը կը խաղցնէր ամբողջ

աղմուկը: Յանկարծ, լսեց զանգակը: Այն ատեն բոլորը սկսան հարցնել.

— Հապա ո՞վ է այս զանգակը զարնողը:

Իսկ տեսուչը՝ ամբողջ մարմնովը դողալով, կը նայէր աշակերտներուն երեսը և կը կրկնէր.

— Իսկ ո՞ր է եղուարդը:

Այն մէկ քանի րոպէն, երբ Եղուարդ կը քաշէր զանգակը, իրեն թուեցան ժամիւր: Վերջապէս, ուղեց ստուգել թէ ի՞նչ արդիւնք ունեցաւ զանգակին ձայնը. լսեցին արդեօք զայն, արթնցան: Կերևի, անպատճառ մէկ քանի հոգի արթնցած կրկան և կուգին լմանալ այս անսպասելի իրարանցման պատճառը:

Եղուարդ սկսաւ վար իջնել պատուտակած և սանդուխէն. բայց, հանելով վերջին աստիճանին՝ տեսաւ որ բոցը եկեր, մօեւ է աշտարակը տանող նեղ միջանցքը, և կրակի լիզուները արդէն ազահօրէն կը լզեն հին սանդղամասերը: Ուրիշ ելք չի կար: Վայրկեան մը, լուռ ու քարացած՝ նայեցաւ կրակէ պատին, որ կը կտրէր իր փրկութեան միակ ճամբան. յետոյ նորէն ետ դարձաւ... և ազատուածներուն զլխուն վերև դարձեալ հնչեց հին զանգակին հզօր զօղանջը...

Հին աշտարակը երկար չի դիմացաւ կրակին յարձակման ու չուտով փլաւ ճարձատաճայն:

8

Շէնքի ձախ թեկն մէկ մասը աղատեցաւ, բայց դպրոցն ամբողջ այրեցաւ: Մարդկային զո՞չի կար, բացի մէկէն...

Հասցէի պատահական սխալի մը պատճառով՝ Եղուարդին մայրը չստացաւ այն նամակը, որ կը ծանուցանէր իր աղուն վռնտուած լլալը:

Եւ երբ տեսուչը կը պատմէր իր զաւկին գիւցազ-
նութիւնը, դժբաղդ մայրը՝ զսպեց աչքերուն մէջ լեցուող
արցունքը եւ ամուր սեղմելով տեսուչին ձեռքը, քաջութեամբ
դուրս եկաւ, որպէս զի, այրի ու անզաւակ, միամիտակը չա-
րունակէ կեանքի կռիւը:

Այն վարժարանէն շատ մարդիկ են եկեր, որոնց անուն-
ները փառքով յիշատակուած է. Բայց, երբե՛ք, երբե՛ք, նոյն
յարկին տակ չէ բաբախած Եղուարդի սրտէն աւելի արի
սիրտ մը:

ԱՂԱԽՆՈՒ ՎԱՆՔԸ

Լեկկրիմուրն եկաւ, հուրն ու սուրն եկաւ,
անօրեկն եկաւ, եկա՛ւ ու եկա՛ւ.
հաւաքեց, ժողովեց մեր ազգը Հայոց,
փաթեց ու պատեց ինչպէս վիշապ-օձ,
կեցաւ Սեւանայ ափը հովասուն,
այնտեղ, ուր ուշքը ու միտքն Աստրծուն՝
կեցած է անխախտ, մեռնի՛մ իր զօրքին,
Օհաննու վանքը ծովի եզերքին:

Այն վանքը, Հայոց ազգին պահապան,
միշտ աղօթք կընէր ծերուկ հայր Օհան.
միշտ աղօթք կընէր իր հոգուն համար,
իր ազգին համար, աշխարհի համար:

Երբ տեսաւ խաղաղ իր վանքին վերէն
անօրեկն մարդու աւ գործն անօրեկն՝

յուզուեցաւ արդար ծերունուն հոգին.
ներմակ մօրուով, ու ցուպը ձեռքին,
դառնացած, դժգո՛ն մարդէ ու կեաքէն,
աղօթքը կիսատ՝ դուրս եկաւ վանքէն,
իջաւ Սեւանայ երեսը կապոյտ
ու քրքմեջելով, միամիտ, անփո՛յք,
այն վետ-վետ, ծփուն ջուրերուն վրայ
ցամաք ոտներով կը փախէր անա՛:

Տեսաւ հրբաշքը Լեկկրիմուրն ափէն,
ու սասանեցաւ սիրտը սարսափէն:
Կանչեց, աղաչեց իշխանը քաթար.
— Ե՛տ եկուր, ըսաւ, Ե՛տ եկուր, արդա՛ր,
Ե՛տ եկուր, ըսաւ, դո՛ւն ո՛վ Աստծու մարդ:

Ետ եկաւ մեր հայր Օհանը հանդարտ՝
ջուրին վերայէն, իր ցուպը ձեռքին,
եկաւ ու կեցաւ Թաքարին առջին:
— «Ի՞նչ է մուրազդ, ո՛վ սուրբ ալեւոր,
գա՛նձ, իշխանութի՛ւն, քե կեանք փառաւոր...»:
— Քու փառք ու գանձդ ինձ հարկաւոր չէ,
իմ ժողովուրդս կուգեմ ես քեզի:
Թող տաւ իմ ազգիս՝ ուզած տեղն երբայ,
եւ ինք իր ազատ կեանքին տէր դառնայ
աւ լայն ու արձակ մէջը աշխարհին...
Ըսաւ սուրբ մարդը մեծ աւագակին:

— «Ժողովո՛ւրդ կուգես... քո՛ղ ըլլայ այդպէս:
Այս վանքին չափով ժողովուրդ տամ քեզ,
զընա՛ իմ հոգուս աղօթք քե՛զ, ծե՛ր:»

Ըսաւ Լեւկքիմուրն ու տուաւ պատուեր՝
որ գերի Հայոց ազգը մեկ դռնէն
են վանքը մտնէ սուրբին հետեւէն.
ինչքան ժողովուրդ մտնէ են վանքը,
անո՛ր կը բաշխէ այնքանին կեանքը:

Հրաման քրաւ Թարարն իր զօրին
ու ազատ բողին հայ ազգին գերին:
Կը մտնէ գերին, կուգայ մեկ ծայրէն,
անցեր է քիւր հարիւր հազարէն՝
չի՛ լեցուիր սակայն հասարակ մեկ վանք...
Թարարն է պատեր արմանք ու զարմանք:

— «Թուրէ՛ք, կը կանչէ Թարարն իր զօրին:»
Եւ յորձանք կուտայ նորէն հայ գերին:
Միշտ կերթայ գերին, կը հասնի նորէն,
անցեր է քիւր հազար հազարէն,
չի՛ լեցուիր սակայն են վանքը կրկին,
կանգ չառնէր Հայու հոսանքն ահագին:

Ներքող անգամն է կը կանչէ զօրին:
Կուգայ ու կանցնի մնացած գերին:
Կանցնի միշտ գերին, կանցնի շարքշար.
ա՛լ մարդ չի մընաց, գընաց ինչ որ կար.
դատա՛րկ է սակայն վանքը տակաւին...
Թեմուր զարհուրած կը դառնայ չորս դին.

— «Արքուն Էմ արդեօք, քե երազ տեսայ...»
յայտնեցե՛ք ինձ շո՛ւտ, ի՞նչ հրաշք է սա...»

Կերթան, կը տեսնեն մարդիկն իր խրկած.
մեր հայր Օհանը՝ աղօթքի կեցած,

աչքերն երկնքին, մօրուքն արցունքոտ,
ով որ հայ ազգէն մըտեր է իր մօտ՝
իր սուրբ աղօթքով, կամով վերինի,
փոխեր է իսկոյն, ըրեր աղանի,
բաց պատուհանէն ամենքը կրկին
բռցուցեր իրենց լեռները անգին,
ու մեկը չի կայ վանքին մէջ նիւակ.
ինքն է որ չոքած, կաղօթէ միմակ:

ԶԷ՛, ՌԻՐԻՇ ԱՆԳԱՍ...

Գլխու ցաւէ մը կը նեղուէի, ու բօխչիլն տունը գացի
այն իրկունը: Տօթթոռը դուրս ելած էր. այցելունքու
սրահին մէջ կը սպասեմ:

Ինձմէ զատ ուրիշ մարդ չի կայ: Մեքենաբար կը թըզ-
թատեմ, սրահին մէջտեղը, սեղանի մը վրայ դրուած պատկե-
րազարդ թերթերն ու լրագիրները:

Յետոյ, ձանձրոյթէս, սպասուհանին քով կերթամ ու
դուրսը կը դիտեմ: Մութն սկսած է տիրել ու բան չերևիր:
Թիկնաթուի մը մէջ նստուելով, այդ իրիկնամուտին
տրամուրդնէն բռնուած, կը մտածեմ թէ այս ժպտուն ու
ծիծաղկոտ սենեակին մէջ ի՞նչքան թշուառութիւններ եկած
անցած են, ի՞նչ համր վիշտեր, մարմնի ու մօքի ի՞նչ անձկու-
թիւններ: Ու հիմա, ինձի այնպէս կը թուի թէ՛ մարմնական ու
բարոյական այդ ամէն խօթութիւններէն բան մը, աննշխար
ու անչօշափելի բան մը մնացած է սենեակին մէջ, մնացած է՝

ու այդ դուարի՞ կահերուն և դուարի՞ նկարներուն վրայ իր թախծութիւնը տարածած :

Սենեակին դուռը բացուեցաւ յանկարծ և համալ մը, հազարով հեալով, ներս մտաւ, ու ծանր զանգուածի մը պէս՝ թիկնաթուղին մէջ ինկաւ : Գլուխը կուրծքին վրայ կախուած մնաց անշարժ, կոնակը կքած, ձեռքերը սրունքներուն մէջ տեղ : Ու այդ լուսնային մէջ, իր ծանր չնչառութեան խժըլտուքը կը լսուէր միայն :

Դռան զանգակին ուժգնակի հնչումը՝ կը յայտնէր հիմա բոխիկին գալուստը : Արագ քալուածք մը դուրսի տախտակամածին վրայ. դռան մը մեծաշառաչ բացումը, և բարձր ձայնով մէկ քանի հրամաններ :

Յետոյ, սպասաւորն եկաւ մեր դուռը բացաւ և զիս հրաւիրեց :

Համալը ոտքի ելած էր նոյն պահուն՝ դժուարութեամբ և աղաչական նայուածքով մը ինծի դառնալով :

— Քե՛ դուրպան, աղա՛, ճար չունիմ, թող տուր էս անցնիմ առաջ :

Թող տուի որ անցնի, դռան սեւին մէջ սպասելով :

Սեմէն դէպի սենեակ կը սկսիմ երթեկեկ, երբ խօսակցութեան ձայներ կը հասնին ականջիս : Դիմացի սենեակին դռան առջև, բոխիկը կեցած է նեղսիրտ դէմքով, ու համալին կը հարցնէ :

— Մէծիտիէ բերե՞ր ես մէկտեղ. փարասը չեմ նայիր, Համալը, թոթովելով՝

— Էֆէնտի՛, խնդ փարա չունիմ վրաս, խերու տէր կըլլիս :

— Պօշ լաֆ մտիկ ընելու ժամանակ չունիմ, էլի դնա՛ Թո՛րոս, սա մարդը ճամբէ՛ :

Սպասաւորը մօտեցաւ մարդուն, թեւէն բռնեց ու կամաց մը հրեց դէպի սանդուղէն վար : Կիսաստուերին մէջ, տեսայ իր կքած ուսերուն կամարը՝ որ խկոյն անհետացաւ, և լսեցի իր հազին հեծկտուքը՝ որ սանդուղին իւրաքանչիւր աստիճանէն վար իջնելը կը շեշտէր :

Ապշած, կեցեր էի, երբ նոյն միջոցին բոխիկը դէպի այցելուներուն սրահը եկաւ՝ տեսնելու համար թէ ուրիշ յաճախորդ կա՞յ, տեսաւ զիս, և ժպտուն դէմքով մը՝

— Հրամանե՛ք, ըսաւ :

Կեցայ քիչ մը, պատասխանել չուզեցի. յետոյ յանկարծ՝

— Ձէ՛, բան մը չունիմ, գլխուս յաւն անցաւ, ա՛լ պէտք չունիմ, ուրիշ անգամ :

Ըսի, և սանդուղներէն վար իջայ հապճեպով :

ՀԻՆ ՕՐՀՆՈՒԹԻՒՆ

Կանաչ, վիրխարի ընկուզենուն տակ, իրենց հասակի կարգով ծալպատակ, միասին բազմած, մեկ շրջան կազմած, Բեֆ կընէին ու կուրախանային

մեր հսկայ պապերն ու մեր հայրերը՝
գիւղի տէրերը :

Մենք առոյգ ու ժիր
գեղջուկ մանուկներ՝ երեք դասընկեր,

անոնց առջեւ գլխաբաց կանգնած,
 ձեռքերնիս խոնարհ կուրծքերնուս դրած,
 անոնց սեղանին մեր ձայնով մատաղ՝
 մենք կրսեինք տաղ:

Երբ զըռաքածայն մեր երգը լրուեց,
 մըռալլ բամատան պեխերն ոլորեց,
 անոր հետ առին լիք բաժակները
 բոլոր մեծերը

ու մեզ օրհնեցին. — «մանուկնե՛ր, ապրի՛ք,
 բայց մեզ պես չապրի՛ք:»

Անցաւ ժամանակ, անոնք ալ անցան.

զըռաքք երգերը վըշտալի դարձան:

Եւ ես մեր օրը այտասուած ատեն՝

կը յիշեմ միշտ քե՛ մեր հայրերն ամեն

ինչո՞ւ օրհնեկեն

կրսեին մեզի. — «մանուկնե՛ր, ապրի՛ք,

բայց մեզ պես չապրի՛ք...:»

Խաղաղո՛ւրիւն ձեզ, մե՛ր անբախտ պապեր.

ձեզ տանջող ցար մեզ ալ է պատեր.

այժմ տխրութեան քե՛ քե՛ ժամուն՝

մենք ալ, օրհնելով, մեր զաւակներուն

ձեր խօսքը կրսենք. — Մանուկնե՛ր, ապրի՛ք,

բայց մեզ պես չապրի՛ք:

Հրդեհ հատու մեջ

ԻՆՉՊԷՍ ՀՆԱՐՈՒԵՑԱԻ ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հին ասանները գրքերը կը գրէին ձեռքով, այս պատճառով՝ շատ հազար ազգիւտ էին տնոնք և շատ ալ սուղ: Երեւակայեցէք թէ ի՞նչ զժուար բան էր՝ որ մէկը հասէր և ամիսներով, շատ անգամ տարիներով մէկ գիրք մը ընդօրինակէր:

Գրքերուն քչութեան պատճառով՝ ուսումն ալ կը զրուարանար և ամէն սղայ չէր կրնար կրթութիւն ստնել:

Բայց ահա, 1400 թուականներուն, Գերմանիոյ Մայնաքաղաքին մէջ ծնաւ Յովհաննէս Գիլթեմայէրը: Գիւ. փոքր և զած ասունն ալ շատ աչքաբայ, հետաքրքիր և աշխատասէր սղայ մըն էր:

Յետոյ, երբ հափաճաւ եղաւ՝ ճամբորդեց զանազան երկիրներ և սորվեցաւ շատ մը արհեստներ, գիտէր ոսկերչութիւն, հնարեր էր թանկագին քարերը յլկելու միջոց, կը չիւնէր գեղեցիկ հայելներ և կը ձուլէր մետաղէ չղանակներ:

Ազնուական սերունդէ էր, բայց զինքը գրկեր էին հօրնական հարստութենէ և մնացեր էր աղքատ, իր ապրուստը կը հանէր իր գիտութեամբ ու ճարտար ձեռքերովը:

Ժողովուրդին մէջ ապրելով և ժողովուրդի մարդոց հետ չփուլկով՝ տեսեր էր թէ ինչքան ազէտ են ասոնք, ինչքան կոշտ ու կռուի: Ինչո՞ւ: Որովհետեւ գրքերը թանկագին էին,

ամէն մարդու ձեռք չէին անցնիր և ուսումը միայն հարուստի տղաք կրնային ստանալ :

Կիւթէմպերի կը մտածէր թէ ի՞նչպէս ընէ որ զրքերը շատանան . ի՞նչպէս ընէ որ մէկ զրքէն հազարաւոր օրինակներ կարելի ըլլայ ձեռք բերել՝ դիւրութեամբ, առանց ձեռքով ընդօրինակելու : Մէկ խօսքով, ի՞նչպէս ընէ որ սակեղծութի տպագրութիւնը :

* * *

Կիւթէմպերի , միս մինակ , փակուած իր սենեակը , զիշեր ցորեկ կայտաւոր ահա՝ որ հնար մը գտնէ :

Սա՛պէս մտածեց ահիկա . « ի՞նչ էս փայտէ կամ մետաղէ շարժական զրեր ասենամ , և այլ բէն զիսի ս մէն մէկ տառէն հարիւրաւորներ , ես զանոնք իրարու քով բերելով՝ ուզած բառերս կը գրեմ . յետոյ , այդ բառերուն վրայ միւսն կը քսեմ , և անոնց վրայ թուղթը սեղմելով՝ կուսենամ ընդօրինակութիւնը . մէկ անգամ չարուած բառէն կրնամ , այսպէս , հարիւրաւոր , հազարաւոր օրինակներ հանել . . . »

Մտածեց և սկսաւ իրարու հաւասար չափով փայտէ քառակուսի ձողիկներ շինել՝ քսանը չորս հատ , լատինական այբուբենի զրերուն թուովը : Այդ ամէն մէկ ձողիկին գլուխը զիր մը փորագրեց՝ բարձրաքանդակ և գլխիվար ձեռով . ծակեց ձողիկներուն տակը , շարեց զանոնք քով քովի , այբբենական կարգով , յետոյ ծակերուն մէջէն թիւ մը անցուց և իրարու հետ ամուր մը կապեց : Վերջը , ձողիկներուն գլուխը մեկանի պէս սե հեղուկի մը մէջ թաթխեց , առաւ կտոր մը մագաղաթ , դրաւ անոնց վրայ և ամբողջ ուժովը սեղմեց :

Ի՞նչ անսնայ որ հաւնիս : Այբուբենը ահա դրոշմուեր է՝ մագաղաթին վրայ : Ուրախութենէն սրտին ծաղիկը պատռած , Կիւթէմպերի առաւ ուրիշ մագաղաթի կտոր մը և դարձեալ սեղմեց . ահա անոր վրայ ալ դրոշմուեցան նոյն զրերը . երրորդ , չորրորդ , հինգերորդ անգամ . միշտ նոյնը , միշտ նոյնը :

Հիացած , քակեց ձողիկները և այս անգամ բառ մը շարեց անոնցմով . դրոշմեց մագաղաթին վրայ , և ահա տպուեցաւ բառն ալ . . .

Կիւթէմպերի երջանիկ էր . երջանիկ որ իրականացեր էր տարիներու իր փափաքը , տարիներու իր անվերջ , աշխատանքը : Պիտի կրնար դիւրութեամբ մէկ զրքէն հազարաւոր օրինակներ տպագրել և տարածել ժողովուրդին մէջ :

Որքան դիւրին բան է եղեր տպագրութիւնը . բայց ինչպէս մինչև հիմա չէ կրցեր խորհիլ ու գտնել :

* * *

Անգամ մը միջոցը գտնելէ ետք , Կիւթէմպերի մտածեց թէ՛ փայտէն շինուած զրերը լաւ չեն , շուտ կը ծոխն , շատ

չեն դիմանար և կը կոտորակն։ Պէտք էր ուրիշ բանով մը չինել՝ որ դիմացկուն և աւելի նպատակայարմար ըլլար։

Սորենցաւ որ մետաղէ ձուլէ գրերը, և չինաց արծիճէ։

Պատրաստեց կաղապարներ՝ գրերը մէջը չարելու համար, որպէսզի բառեր կաղամուլին, բառերէն տողեր և տողերէն երեսներ։ Շինեց տախտակներ ու չրջանակներ՝ որպէսզի շարուածքը ամուր սեղմուի ու կապուի, և գրերը մէջէն չթափին։ Հնար գտաւ շարուածքին մէջ սպրդած սխալները ուղղելու։ Վերջապէս, զանազան գոյ-

նով և շուտ չորցող մեկաններ գտաւ, հնարեց կակուղ բարձեր՝ որոնցմով մեկանը հաւասար կերպով կը քսէր գրերուն վրայ։

Հիմա կը մնար գտնել այնպիսի մեքենայ մը, որ շարուածքին վրայ երբ թուղթը դնէ ու սեղմէ՝ հաւասարապէս ճնշէ և չպատռէ թուղթը։ Կը մնար գտնել մամուլը։

Բայց, մինչև հիմա ինչ նեղութիւններ էր քաշեր, ինչ թշուառութիւն էր կրեր, որքան պարտքեր էր բեր։ ձեռքն անցած դրամը պառկեցուցեր էր իր գիւտին։

Վերջապէս, գտաւ ագահ հարուստ մը և անոր հասկցուց իր գիւտին կարեւորութիւնը։ Հարուստը իմացաւ որ մեծ շահ կայ այս գործին մէջ, դրամ տուաւ՝ որպէսզի Կիւթէմպերկ կատարեղագործէ իր գրերը, գործիքները և մամուլը, — բայց, պայման դրաւ որ շահին մեծ մասը ինք պիտի առնէ։

Կիւթէմպերկ հաւանեցաւ և գործի սկսաւ՝ ուրիշ ճարտար արհեստաւորի մը հետ։ Վերջապէս, 1452 թուականին՝

տպագրեց Աստուածաշունչը։ Անկէ ետք ալ, սկսաւ ուրիշ գրքեր տպագրել ու ծախել։

Գանուած էր տպագրութիւնը։ Կիւթէմպերկ մարդկութեան ըրած էր անգլին ու անփոխարինելի բարիք մը։

Գիտէ՞ք որ հայերէն առաջին գիրքը տպագրուած է 1512 ին՝ Վենետիկի մէջ, Յակոբ անունով Հայու մը կողմէ։ այլ գրքին անունն է Պարգաւտումար։

ՀՈՂԱԾԻՆԸ

1

- Մեռաւ ծեր արքան. արեւը բաշխեց մեկ հատիկ որդուն։ Կիներ անոր տեղ գահը բարձրացաւ, երկրին իշխեց։
- Զաւակը մեծցաւ անփիշտ ու անմեղ, աննոգ ու անփոյթ՝ պերն պալատին մէջ։
- Բայց երբ որ եղաւ տասը տարեկան, լացաւ մանուկը, ըսաւ իր մօրկան.
- Ո՛ր ե հայրիկս, ես հայրիկ չունիմ։
 - Հայրիկդ, որդի՛ս, վաղուց մեռեր է։
 - Հապա, ի՛մ մայրի՛կ, մեռնիլն ի՞նչ բան է։
 - Մեռաւ հայրիկդ, տարին գերեզման։
 - Տարին գերեզման, ալ ետ չի գա՞ր ան։
 - Ո՛չ, ո՛չ, ա՛լ երբեք, երբե՛ք ետ չի գար. մե՛նք ալ կը մեռնինք, կերթանք հողին տակ։
 - Բոլորիս վերջը մահն է, ի՛մ որդեակ։
 - Զի՛ս ալ կը բաղեն. չեմ ուզեր, մայրի՛կ,

չեմ ուզեր մեռնիլ, հողին տակ քաղուիլ.
 Ես կելլամ, կերբամ այնպես աշխարհք մը՝
 ուր մեռնիլ չըլլայ, մարդը չմեռնի.
 ու Ես չեմ մեռնիր, գետնին տակ քաղուիք,
 Ես չեմ ունենար հող ու գերեզման...
 Ու քողուց գանր, ու քողուց քաղը.
 քաղուհի մայրն ու հայրենի երկիր,
 վեր ելաւ, գնաց հեռու, տարագիր:

2

Ու կերբար... Գնաց... գնաց. ու գնաց.
 տարիներն անցան գետի պէս արագ.
 աշխարհք ոտք քաշեց, տեղ մը չի մնաց
 ուր Ռոստոմն անցած չըլլար ու տեսած:
 Ամեն տեղ մարդն էր մահուան ենթակայ,
 մօրէ ծնածը մայր-հողին կերբար:
 Թողուց ու անցաւ մարդ, բընակութիւն,
 կտրեց լեռ ու ձոր, հովիտ, անապատ,
 տեսաւ աւազներ անեզր ու անհուն,
 ուր ոչ ծառ, բուսում, ո՛չ շէնիք, ո՛չ պատ:

Ու կերբար... Գնաց... Տեսաւ եղջերուն
 չոփեր Է գետնին՝ գլուխը կախած,
 եղջիւրին ծայրը երկնի ուղղութեամբ:

— Բարե՛ւ քեզ, Ռոստոմ, եղջերուն քսաւ,
 ո՛րքեկ կուգաս դուն, այսպէս ո՛ւր կերբաս:

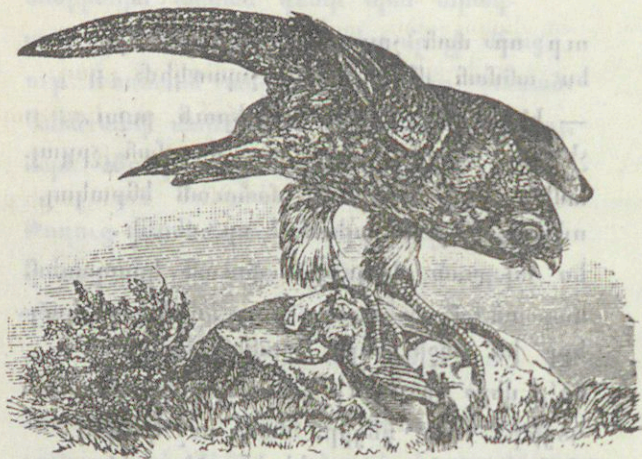
— Է՛յ չեօլի եղնիկ, քսաւ Ռոստոմը,
 Ես կը փնտռեմ այնպէս երկիր մը՝

ուր որ մահ չըլլայ, մարդը չմեռնի,
 Ես անմահ մնամ, հողը չպառկիմ:
 — Է՛յ ճահիլ նիւան, եղջերուն քսաւ,
 չի կայ այնպէս տեղ՝ ուր որ մահ չըլլայ.
 ամեն տեղ մարդն է մահուան ենթակայ,
 ով որ ծնեւ Է, պէտք է որ մեռնի.
 Ես ալ շատ վաղուց մահուան կըստասեմ,
 կարօտ եմ մահուան, բայց մահը չի կայ.
 երբ իմ եղջիւրներս հասնին երկինքին՝
 նո՛ր վերջ կը տրուի իմ տաղտուկ կեանքին:
 Կեցի՛ր, հո՛ս կեցիր, մահը ուշ կուգայ,
 մահը ուշ կու գայ, կեցի՛ր, ծերացի՛ր,
 կեցի՛ր, ծերացի՛ր — կեանքէն ձանձրացիր:
 — Մեռնիլ ուզեի՝ Ես չեի քուր
 քաղուհի մայրս, պատիւ, գահ ու քազ.
 Ես ապրիլ կուգեմ անվերջ, շարունակ...
 քսաւ Ռոստոմը, ու անցաւ, գնաց:

Ու կերբար... Գնաց... հեռու ու հեռու,
վերն արեւը տաք, ետեւն անապատ,
առջեւը լեռներ քարձր ու անարկու,
լեռներ քարքարուտ ու մշուշապատ.
վերեւն հայողը տակը չի տեսներ,
վարն անցունդ խորունկ ու մութ խորխորատ:

Քարձրացաւ վերը. տեսաւ գագաթին
արծիւն է հատեր մութայլ ու անյոյս.
արծիւն է հատեր ու իր կտուցով
կը զարնէ քարին, կը փորէ ժայռը:

— Է՛յ հզօր արծիւ, ըսաւ Ռոստոմը,
ես կը փնտռեմ այնպիսի տեղ մը,
ուր մեռնիլ չըլլայ. մարդը չմեռնի,
ես անմահ մնամ, հողը չմտնեմ...»
Մտմտաց քիչ մը հսկայ արծիւը.

— Է՛յ նահիլ-նիւան, ըսաւ Ռոստոմին,
ով որ կը տեսնէ յոյսը արեւին՝
պիտի մեռնի ան, վերջը հող դառնայ.
ես որ արծիւն եմ խիզախ ու հսկայ.
ես ալ եմ նոյնպէս մահուան ենթակայ.
բայց գիտե՞ս որ ե՛րբ պետք է ես մեռնիմ.
ես պիտի մեռնիմ՝ երբ որ լեցրեմ
այս անդունդն անհուն՝ որ աչք չի կտրեր.
ու ես լեցնե՛մ, ան ալ ի՛նչ բանով,
այն փշուր-փշուր մահը քարերով
որ կտուցովս պիտի փրցնեմ
այս երկաթի պէս ամուր ժայռերէն.
Եւ փրցուցածս, ըսեմ, օրական՝
մեկ ընկոյզի չափ հար պետք է ըլլայ:
Հո՛ս կեցիր, Ռոստոմ, մահը ուշ կու գայ.
մահը ուշ կու գայ, կեցի՛ր, ծերացի՛ր.
կեցի՛ր, ծերացի՛ր — կեանքէն ձանձրացի՛ր:
— Մեռնի՛լ ուզեի՝ ես չէի բողբ
քագունի մայրս, պատիւ, գահ ու քագ.
ես ապրիլ կուգեմ անվերջ, շարունակ,
ըսաւ Ռոստոմը, ելաւ ու գնաց:

Ու կերբար... Գնաց... Տաս տարին անցաւ,
ալ տեղ չի բողբուց՝ ուր ոտն չհաշէր.
ցամաքը հատաւ, հողէն դուրս ելաւ,
զընաց ու հասաւ ծովի մը խաղաղ:
Ծովն էր քափանցիկ ու միապաղաղ,
փռուեր, պառկեր էր հեռու ափունքով,

մեղմիկ ծփանալով, փրփուր աղիւծով
կերթար ու կու գար օրօր ու շորոր.
բայց հեռո՛ւն, հեռո՛ւն, երկինքի ուր որ
շուրերուն վրայ կապեր էր կամար,
կապոյտ հովտին մէջ, լուսեղէն, պայծառ,
բան մը կը լողար ու կը շողշողար:
Ծովն անա պատեց թերեւ մըշուշ մը,
ափին մօտեցաւ պալատ մը զմրուխտ
ու այդ պալատին լսեց Ռոստոմը.
— Ի՞նչ կը փնտռես, է՛յ մարդ հողածին:
— Հապա դո՛ւն ո՛վ ես, ըսէ՛, ի՞նչ ես քե հինա.
Ես կը փնտռեմ այն աշխարհին անմահ՝
ուր ո՛չ գերեզման եւ ոչ ալ մահ կայ:
— Լսէ՛ ուրեմն, ո՛վ մարդու զաւակ,
կեանքը իմ մէջս է, մահը ոտքիս տակ:
Ստեղծագործման առաջին օրէն
համար հազարներ էկեր, գացեր են,
բայց ես կը մնամ միշտ թարմ ու կանաչ,
միշտ թարմ ու կանաչ, մահուան անճանաչ:
Գիտե՞ս քե ո՛վ եմ. Գեղեցկութիւնն եմ,
միշտ զուարթերես ու միշտ ժպտադեմ...
կեանքը իմ մէջս է, մահը ոտքիս տակ.
դուն հող ես, է՛յ մարդ, հողին պարտական,
բայց որքան մընաս փութ՝ դուն այնքան
չես տեսներ մահուան՝ երեսը ցամաք.
ինձի հետ դուն ալ կը դառնաս անմահ,
չես փաշեր ախ-վախ, չես ունենար ան...
Ապրեցաւ Ռոստոմն այն տեղ նոր կեանքով,

ու կեանքն էր երազ՝ մահն ապահով,
օրերն հեփիաթ, ժամերը ոսկի,
աշխարհներ՝ երկինք, ինք արեւ, արփի:
Հազար ու հազար անցան տարիներ,
ու հազար տարին մէկ ակընթարթ էր:
Բայց ե՞րբ յագեցաւ կայ հոգւոյն համար,
հեղ մ'որ կարօտցաւ հանգիստ չի կենար:
Ռոստոմն արքնցաւ շրջել երազէն
ու Գեղեցկութեան ըսաւ տրամօրէն.
— Կարօտ մը ունիմ, սրտամաշ կարօտ,
որ կը տանջէ զիս գիշեր, առաւօտ...
Ես կարօտեմ եմ մայրս անուշիկ,
ագգականներս, հողս ու հայրենիք.
Ճննդավայրիս օդին ու ջրին.
Ծառին ու ծաղկին, ցօղին ու փայլին
կարօտն ունիմ ես, կարօտը կրօնին.
որ կը փաշէ զիս. թո՛ղ տուր որ երթամ՝
տեսնեմ ես զանոնք ու դարձեալ ետ գամ:
— Ես լաւ գիտեի ուժը մայր-հողին,
չէ՞ որ օրէնք է եւ օրէնք շա՛տ հին,
քե՛ մարդն է մահուան ու մահը՝ մարդուն.
հիմա ելեր ես ու կը փախչիս դուն.
հո՛ղը կը կանչէ, կարօտն է մահուան
որ քեզ կը փաշէ դեպի գերեզման.
զընձ՝ ու մեռիք պապերուդ նրման
փու. մայր-հողիդ մէջ հանգիստ ու խաղաղ:
Բայց կըսեմ՝ հազար տարի է ուրախ,
որ դուն ապրեցար պալատն այս զրուարթ:

— Հազար տարի՞ է, քե մեկ ակնբարբ:
 — Կերբաս, կիմանա: Ես երկու ծաղիկ
 կու տամ քեզ նուէր — ալ ու սպիտակ.
 ապրիլ որ ուզես — ալէն հոտ փաշէ,
 մեռնիլ որ ուզես — ներմակն հոտոտէ.
 Է, երբաս բարով, քեզ բարի՛ նամբայ. . .

5

Կարօտն իր սրտին, կարօտն իր մօրը,
 քեւ առած կու գայ զարկալ Ռոստոմը.
 սարեր ու ձորեր, անտառ, անապատ
 կը կտրէ, կանցնի ոտքին տակ հատ հատ.
 կու գայ կը հասնի արծիւին լեռ:
 Վա՛յ, ո՛ւր է անդունդ, ո՛ւր է խորխորատ.
 չի կայ, լեցուած է. լեցուած վարէն վեր,
 ու ժայռին վրայ արծիւն է նստեր,
 արծիւն է նստեր՝ լուռ ու անմունջ,
 քեւերը քափած, անշարժ ու անշունչ:
 Ռոստոմը դպաւ հսկայ արծիւին,
 ու արծիւն իսկոյն շրջեցաւ անդին,
 չոր փոշի դարձաւ, քափեցաւ գետին:
 Եւ կու գար... Եկաւ... Մեջտեղը նամբուն՝
 իր դէմը ելաւ ծանօթ եղջերուն.
 երկնի էր հասած եղջիւրները սուր,
 ու զանկն ալ եղեր էր փշուր-փշուր:

Պախիժը պատեց նամբորդ Ռոստոմը,
 կայրէր իր սիրտը սաստիկ կարօտը.
 օր առաջ կուգէր որ տեսնէ մայրը,

կուգէր որ տեսնէ ծըրնդավայրը:
 Ահա հայրենիքն հասեր է արագ.
 նոյն հորիզոնն ու դաշտ, նոյն գիւղն ու փաղափ,
 առաջուան պէս ջրառատ գետեր...:
 Բայց մարդն էր փոխուած, հագուստը ան չէր,
 ուրիշ նիստ ու կաց, եւ ուրիշ բարբառ,
 լեզուն անծանօթ ու ինքը օտար...:

Եւ կուգար... Եկաւ... Եկաւ հեռալէն.
 ահա ժայռերը, հողն ու փարն ամեն՝
 որոնք կը նանչնայ մանուկ օրերէն.
 բայց ո՛ւր է, ո՛ւր է մօրը փաղափը,
 ո՛ւր է հայրենի շէնդ պալատը
 ու այդ պալատին տէրը քագունի՝
 որուն քով երբայ ու գիւղէր բնկնի,
 կարօտը առնէ ու այնպէս ապրի:
 Շուրջը աւերակ. մամուռը դեղին՝
 երեսն է ծածկեր փարին ու հողին.
 շէն չէ փաղափը, փաղափն այն հսկայ.
 քե կ'ըրէ է փանդուներ, — գիտցող մը չի կայ:
 փլատակներուն մեկ փարին վրայ
 նստեր է ձեր մը ու կը մօմտայ:
 — Լսէ՛, Է՛յ ձերուկ, Ռոստոմը ըսաւ,
 ե՞րբ է աւերուեր այս փաղափը շէն,
 ո՛ւր է քագունին, պալատն հաշտէն.
 ըսէ՛, շո՛ւտ ըսէ՛, ի՞նչ է պատահեր.
 պալատին տէրը, քագունին՝ մայրս էր.
 դուն լաւ կը լիշես քե ի՛նչպէս մեկ օր,
 քողուցի տուն-տեղ, մայրս ալեւոր,

Ելայ ու փախայ մահեն ոխերիմ,
որ անմահ ըլլամ, ապրիմ ու ապրիմ,
Երբեք չմեռնիմ, հողը չքաղուիմ:

— Ինչէ՞ր կը խօսիս, Է՛յ դարիայ աղբար,
իմ միտքս երբեք այդպէս բան չի գար.
Բու ըսածներդ շատ հին բաներ են,
դարեր են անցեր անոնց վրայէն...:
Մանուկ ատենս հօրեմ եմ լսեր,
նիշտ է որ այստեղ շատ հին ատեններ,
մեծ քաղունի մը ապրեր է եղեր.
անոր մէկ հատիկ աչքի լոյս որդին
բողեր է մայրը, գացեր, կորսուեր.
Եղած բան է աս, բայց շատ հին, շատ հին...:

— Այ ինչո՞ւ ապրիմ ու կարօտ քաշեմ...
արեւն իմ աչքիս՝ խաւար, քախձադեմ,
աշխարհին է օտար, իսկ ես՝ ո՛րք անտեր:
Իմ մայրս աստեղ մահով է մեռեր,
ու ինձի կրսէ «Եկո՛ւր իմ մօտս».
Երբամ ու հողէն առնեմ կարօտս...:

Ռոստոմը ըսաւ ու հանեց փոկէն
ներմակ ծաղիկը՝ ալին փոխարէն,
Եւ հոտոտեց զայն, ու ինկաւ-մեռաւ:
Ծերուկն է դողդոջ իր տեղէն ելաւ,
գետինը փորեց, բացաւ գերեզման,
Ռոստոմը քաղեց, հող լեցուց վրբան:

Ա Ն Ի Ի Ա Ի Ե Ր Ա Կ Ն Ե Ր Ը

Տեսնողին առջև, յանկարծ, տափարակ տեղ մը կը բացուի, միծ դաշտ մը. չորս կողմը լեռներով պատած՝ աջ ու ձախ սև կերենան. և քաշի առաջանայ մարդ՝ ամպ ու մառախուղ կը քաշուին, կը պարզուին, ու այն ատեն, կիմանաս թէ առջևդ ա՛յնպէս քաղաք մը կը բացուի, որ համար-հազար բնակիչ ունի:

Մտքիդ մէջ կրսես թէ աս տեսածդ միծ, զօրեղ թագաւորի մը մայրաքաղաքն ըլլալու է: Հոս ոսկին ու արծաթը աղբին հետ պէտք է խառն ինկած ըլլան. հոս պէտք է օրը հարիւր քարուան ներս մտնէ, ու հարիւր ալ գութս գայ:

Բայց, ահա կը տեսնես որ, ցորեկը, փոշին ու մառախուղը աչքդ կը բռնէ, գիշերն ալ՝ մութն ու խաւարը կը խառէ քեզ. ինչ ու ճինս, մարդ ու անասուն չերենար. միայն, գիշակեր ագռաւները սև կը զարնեն աչքիդ:

Մարդ չի կայ քովդ որ բան մը հարցնես: Մտածման մէջ ինկած, տեսածդ հրաշք կը կարծես. որ յանկարծ զլուխդ վեր չնս վերցնիր, ա՛խ, սիրելի՛ հայազգի, սիրաղ դող կիյնայ, ծունկերդ կը թուլնան, ու քեզի ա՛յնպէս կուգայ թէ վիշապ մը, կամ հրոսակ մը՝ ճիշտ այդ ժամուն, ներս է մտեր, և բոլոր բնակիչները կա՛մ կուլ է տուեր, կա՛մ սուրի քաշեր ու գերի է տարեր:

Կուղիս որ աչքդ գոցես, ու ետ դառնաս:
Ա՛խ, չէ՛, չէ՛. ետ մի՛ դառնար, ծուխն այս տեղէն հազար տարիէն աւելի է որ կտրեր է. կեյի՛ր, մի՛ վախնար. անշունչ քարերն ու եկեղեցիները մարդակեր չեն:

Աչքդ բաց, սրտոտ եղի՛ր, ու զլիսուդ վայ տուր:

Այս սրտասու տաճարները, այս ահագին բերդը, այս քարերը՝ քեզի կրանն թէ՛, դուռդ Անին է առ, քու թաղաւորներուդ հօր մայր քաղաքը՝ ա՛յնքան իր հարստութիւնն ու փառքովը ճոխացիր ու փորթամացեր էր անիկա, որ հովիւն եկեղեցի կը չինէր, խաչնարածը արծաթէ պայտով ու կանաչ կօշիկներով կը պատէր, մուրացկանն անգամ հացի սեղ՝ չաքար, մանր դրամի սեղ՝ արծաթ ու ոսկի կը պահանջէր... Իբր թէ ա՛յնքան էին Աստուած մօռցեր, որ, եկեղեցիին մէջ, կարճ վարդապետին առջև բարձր գրակալ կը դնէին, երկաթաճառակ եպիսկոպոսին առջև՝ դած գրակալ, որպէս զի կա՛մ իննան անոնք, կա՛մ ծովն ու ծունդի դան, և կամ գիրքը չտեսնեն և իրենք ծիծաղին, զուարճանան Աստուծոյ տաճարին մէջ:

Բայց, Յովնան Նրդնիսցին կատակ չէր վերցնիր. բերանն էր քացաւ ու անիծեց. երկիրը ճաթեցաւ, տալին ու վրայ եղաւ. ժողովուրդը սրուեցաւ, ս'ըր Ղրիմ, ս'ըր Լեհաստան:

Մնացին այս անշունչ քարերը ցից-ցից, մնացին հազար եկեղեցիէն հինգը միայն չէն:

Տաճարներ, պալատներ, գանձ, հարստութիւն՝ դարձան անէծքի բաժին. հողը մտաւ. Հայոց ազգին մնացած փառքն ալ, Հիմա գող ու աւազակ են մէջը բոյն դրեր. Աստուած անոնց բանը կը յաջողէ, անոնք գեանին տակը չեն անցեր. Բայց Աստուած իբր թէ իր դուրը այնքան պակսեցուց Հայերէն՝ որ ա՛յնքան անմեղ հոգիներ, ա՛յնքան միլիոնաւոր մարդիկ, մէկ ժամուայ մէջ, ջնջեց մէկ սեւազլիի խօսքով, քանդեց Հայոց տունը, խլեց փառքն իր ձեռքէն, որ այսպէս թշուառ ու թափառական մնաց աշխարհիս երեսը:

ԱՌԿԱՅԾ ԶՐԱԳ

Յաղքանակի գիշերն է այս տօնական.

հա՛րս, եղ լեցուր ներագին:

Պիտի դառնայ կռիւէն տրդաս յաղքական.

հա՛րս, բիթր ա՛ռ պատրոյգին:

Սալլ մը կեցաւ դուռն առջև, հորին փով.

հա՛րս, վառէ՛ լոյսը նրագին:

Տրդաս կուգայ նակատն նրպարտ դափնիով.

հա՛րս, բե՛ր ներագը շեմին:

Բայց... սալին վրայ արի՛ւն եւ սո՛ւգ բեռքեր են...

հա՛րս, նրագդ ատղի՛ն երկարէ:

Հերես տրդաս հոն զարնուած է սրբոսէն.

ա՛խ, հա՛րս, նրագդ մարէ...

ԹԱՓԱՌԱՇՐՋԻԿԸ

1

Մուրացիկան Յովհաննէսը վճռեց տուն դառնալ։ «Տուն»-կը կոչէր այն քարէ նստարանը՝ որ կը գտնուէր մեծ քաղաքին մէկ հեռաւոր հրապարակին վրայ։ Անոր վրայ էր որ ամբողջ ամիսէ մը ի վեր կը քնանար, զլիսուն վերե ունենալով կաղնիի մը սաղարթախիտ ճիւղերը՝ իրեն վերմակ։

Դեռ տարի մը առաջ, գործաւոր էր ինք. բայց ահա անգործ ինկաւ, վրայ հասաւ իր ծանր հիւանդութիւնը՝ աղետ թափութիւնը, և հարկադրուեցաւ դառնալ թափառաչքիկ, մուրացիկան։

Կը քալէ հիմա դէպի «տուն»։ Շատ յոգնած կերելի ֆասն փարայ, միայն քսան փարայ անցած է ձեռքը՝ ամբողջ օրուան մէջ, ան ալ օտար դրամ։

— Երկու տասնոց, այս երկու տասնոցը՝ որ չեն անցնիր... ու ան ալ ո՞վ տայ... միլիոնատէր մը... :

Բայց, աւելի մեծ ցաւը հոն էր որ դեռ չատ պիտի քալէր՝ մինչև իր «տուն» հասնելու համար. հոն էր որ կրնար հանգչելու տեղ մը գտնել։ Ոտականները կը ճանչնային զինք, կը խղճային և կը ձգէին որ քնանայ այդ քարէ նստարանին վրայ...

— Գետինն անցնի այսպէս օրը... մրմրեթաց մուրացիկանը, երեք չարաթ է այսօրուան պէս օր չեմ տեսեր... չէ՛, գործերը աղէկ չեն երթար...

2

Կը քալէր, յուսալով որ կը պատահի բարեգուծ մարդու մը կամ առատաձեռն զինուորի մը, որ իրեն երկու տաս-

նոց կուտայ, երկու չիտակ տանոց և իր փորը կը կշտացնէ։

— Երկու տասնոց... բաւական հարստութիւն է... կը-տէր, և յամրաքայլ առաջ կերթար։

Ոտքերը սաստիկ ծանրացած կը զգար. տե՛ս որ՝ իր դար-չելի հիւանդութիւնն ալ այսօր չատ կը նեղէր զինք։

Քալեց քառորդ ժամ մըն ալ։ Բայց ահա, յանկարծ, ոտքը կակուղ բանի մը կը դպնայ. առաջ՝ կարծեց թէ ցելն է... սակա՛ն, յետոյ, մտածեց թէ չլլա՛յ որ ուտելիք բան մըն է. իրա՛ւ, քիչ անգամ գետինը ուտելիք գտած էր, բայց, է՛հ, աշխարհք էր, չեղած բան չի կար...

— Հիւ մը նայելու է... ըսաւ, և ծռեցաւ որ վերցնէ ոտքին տակ ինկած առարկան։

— Չէ՛, ուտելու բան չէ աս... այսօր բաղդ չունիմ... կրկնեց ծերունին տխրութեամբ։

Մօտեցաւ լապանիին, որ տեսնէ թէ ի՛նչ է գտածը։

— Թո՛ւ, գետինն անցնիս, ըսաւ բարձրաձայն. փողոցը նետելիք բան...

Գտնուած իրը արծաթէ անկիւններով քսակ մըն էր։ Բացաւ և մէջը նայեցաւ. քսակին մէկ բաժնին մէջ կային մօտ հինգ հարիւր ոսկիի դրամածղթեր։

— Ա՛ռ քեզի դիպուած... առ քեզի՛ դիպուած... ինչ-պէ՞ս մտածես թէ— ըսաւ՝ գլուխը շարժելով— աշխարհքին մէջ կապրին այնպիսի մարդիկ, որ իրենց դրաման ունին այս-պիսի քսակներ... վերաւորական չէ աս։

Նայեցաւ քսակին երկրորդ բաժնը. բան չիկար, ո՛չ այցեւորման, ո՛չ նամակ և ոչ ալ լուսանկար՝ որ ցոյց տար թէ ո՞վ էր անոր տէրը։

Աղքատը փակեց քսակը։

— Առ քեզի վիրաւորանք, — ըսաւ ինքնիրեն. — ա՛ս էր պակաս: Հիմա, պէտք է տանկ ոստիկանապետին. և ասոր համար ալ, ահագին չրջան մը կատարել, որպէսզի ոստիկանատուն հանիս և իրենց յայտնես թէ գտեր ես այս քսակը: Իսկ ես այնքան յոգնած եմ... Այո՛, իրա՛ւ որ ձախորդ օր է այսօրը:

3

Փողոցը դատարկ էր. ո՛չ մէկ անցորդ, ո՛չ մէկ ոստիկան: Մուրացկանը ետ դարձաւ ու դնաց ոստիկանատուն:

Ոստիկանները, տեսնելով աղքատը՝ ոտքէն մինչև գլուխը ցնցոտիներով ծածկուած, կարծեցին թէ սինկըր աւաղակին մէկն է: Բայց, մարդն ուղեց տեսնել ոստիկանապետը. գլինք առաջնորդեցին անոր քով:

— Պարո՛ն ոստիկանապետ — ըսաւ մուրացկանը՝ բարեւելով. — բա՛ն մը բերած եմ ձեզի, որ փողոցէն գտայ:

— Ի՞նչ է նայինք, — հարցուց ոստիկանապետը:

— Ահա՛, պարո՛ն ոստիկանապետ: — պատասխանեց մուրացկանը, երկնցնելով քսակը:

— Այդպէս... կերելի թէ քսակին մէջ բան մը չի կայ...

— Ստուգեցէ՛ք, պարո՛ն ոստիկանապետ:

Ոստիկանապետը բացաւ քսակը, տեսաւ դրամը և համբոյց...: Զարմանքէն՝ աչքերը տարօրինակ տեսք մը առին:

— Բայց, բայց... չէ՞ որ հինգ հարիւր ոսկի կայ այստեղ... չէ՞ որ գումար մըն է ասիկա... գումար մը... ահագին գումար... ըսաւ ոստիկանապետը:

Մուրացկան Յովհաննէս կանգնած էր, առաջուան պէս, հանդարտ:

— Այո՛, — պատասխանեց անկա, երբ մտածես թէ մարդիկ կան, որ իրենց քսակին մէջ տասնեակ հազարներ ունին. արդեօք վիրաւորական չէ՞ աս...

Ոստիկանապետը անընդհատ կը նայէր մուրացկանին երեսը, և իր աչքերուն մէջ աւելի զարմանք կերեւէր՝ քան հիացում...

— Եւ այս բանը դո՞ւք գտաք...: Սակայն, դուք ազնիւ էք... դուք պարկեշտ մարդ էք... դուք հերո՛ս էք... այո՛, անկասկած, հերոս:

— Սպասեցէ՛ք, պարո՛ն ոստիկանապետ...

— Այո՛, այո՛, դուք հերոս էք, կրտսմ ձեզի. կատարեալ հերոս: Չէ՞ որ դուք կրնայիք... մէկ խօսքով, դուք հերոս էք: Այո՛, ուրիշ կերպ կարելի չէ անուանել... դուք պէտք է որ վարձատրուիք: Ի՞նչ է ձեր անունը:

— Յովհաննէս Բոպիկեան:

Ոստիկանապետը մտածման մէջ լինիւ:

— Զարմանալի՛ բան: Ի՞նչ է ձեր արհեստը:

— Դժբախտաբար, պատասխանեց թափառաշրջիկը, ես ո՛ր և է արհեստ չունիմ...

— Ինչպէ՞ս թէ ո՛ր և է արհեստ չունիք, — ուրեմն մեծ դրամազուլիսի տէր էք դուք:

— Ես կապրիմ՝ ողորմութիւն խնդրելով, պարո՛ն ոստիկանապետ:

Ոստիկանապետը մրուզը կախեց և շարունակեց պակաս ոգևորուած ձայնով:

— Ուրեմն դուք մուրացկան էք:

— Այո՛, ինչպէս կը տեսնէք, պարո՛ն ոստիկանապետ:

— Հը՛մ... հը՛մ...

Ոստիկանապետը ինկաւ նորէն մտածման մէջ :

— Իսկ ձեր բնակատեղին, — հարցուց ոստիկանապետը՝ քիչ մը լռելէ յետոյ :

— Ի՞նչ բնակատեղի, — հարցուց մուրացկանը անհանգստութեամբ :

— Դուք բնակատեղի չունի՞ք :

— Դժբախտաբար ո՛չ :

— Ի՞նչպէս թէ չունիք, կատակ կընէք, ի՞նչ :

— Կը հաւատացնեմ ձեզ որ՝ ո՛չ :

— Սակայն, պէտք է որ դուք բնակատեղի մը ունեցած ըլլաք. այդպէ՛ս կը պահանջէ օրէնքը :

— Իսկ կարօտութիւնը կը պահանջէ որ բան մըն ալ չունենամ... Ես աշխատանք չունիմ... ոչ մէկ միջոց՝ գոյութիւնս պահպանելու... ասկէ զատ, ես ձեր ու հիւանդոս եմ... կը տառապիմ աղեթափութենէ...

— Աղեթափութիւն, .. աղեթափութիւն... այդ բոլորը շատ լաւ... սակայն բանն ատոր մէջ չէ... դուն կը տառապիս աղեթափութենէ... դուն բնակատեղի չունիս... դուն թափառաչըջիկ ես... հերոս... այո՛, անկասկած հերոս ես... սակայն, միւսնոյն ատեն, դուն թափառաչըջիկ ես... այո՛, այո՛... հերոսներու համար օրէնք չի կայ, իսկ թափառաչըջիկներու համար՝ կայ... և ես օրէնքով պէտք է զեկալարուիմ... հաճելի չէ ինծի համար, բայց ի՞նչ կուգայ ձեռքէս... որովհետեւ, քու վարմունքդ շատ հիանալի է... ի՞նչ բնեմ... օրէնք կա՛յ, որ պէտք է իշխէ... և ատիկա այս ձերուկին պէտք էր... զիպուած է, ի՞նչ պիտի ըսես :

Եւ ասդին անդին կը դարձնէր ձեռքին քսակը :

— Ահա քսակ մը... ասիկա, անշուշտ հասկնալի է...

և քու վիճակիդ մէջ գտնուողներէն քիչեր այդպէս պիտի վարուէին... շատ լաւ գիտեմ... ես երբեք չեմ ուզեր ըսել թէ՛ դուն գէշ վարուած ես. ընդհակառակը... քու վարմունքդ շատ գովելի է, վարձատրութեան արժանի... և հարկաւ, քեզի կուտանք 25 դուրուշ, իբրեւ վարձատրութիւն, երբ գտնենք քսակին տէրը, — եթէ երբեք գտնենք... աս այսպէս... բայց գեւ չի նշանակեր որ դուն բնակատեղի ունիս... խնդիրը ասո՛ր վրայ է : Լսէ՛, բարեկամս, ոչ մէկ տեղ, ոչ մէկ օրէնքի մէջ չի կայ այնպիսի կէտ մը՝ որ քեզ պարտաւորեցնէ փողոցին մէջ դրամով լեցուն քսակ մը գտնել. սակայն, կայ կէտ մը՝ որ քեզ կը պարտաւորեցնէ ունենալ բնակատեղի... կը հաւատացնեմ քեզ որ աւելի լաւ կընէիր, եթէ քսակին տեղ, բընակատեղի մը գտնէիր քեզի համար...

— Ուրեմն, ի՞նչպէս, հարցուց մուրացկանը :

— Ահա այսպէ՛ս, պատասխանեց ոստիկանապետը, կը տե՛սնես... դուն այսօր կը գիշերես ոստիկանատունը, ապա կը խրկեմ քեզ բանտ :

Եւ հնչեցուց զանգակը : Եկան երկու ոստիկան : Ոստիկանապետը նշան բրաւ : Երբ մուրացկանը դուրս կը հանէին՝ կը մըթմըթար անիկա :

— Ա՛ւ քեզի պատմութիւն... ճի՛շտ կըսէի որ այսօր բանտ յաջող չերթար... և այդ յիմար հարուստները իրենց գրպանին մէջ կը պահեն հարիւր ոսկիներով քսակներ...

Եւ վերաւորական չէ՞ արդեօք աս...

ԿՈՂՈՎԱԳՈՐԾԻՆ ԵՐԳԸ

Ոգորի՛ շիւղեր,

Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

Դու՛ք պիտի ըլլա՛ք օրրանն ապահով՝
ուր երկարաշունչ փաղցրիկ հունչերով
մայրիկը կօրէ մանկիկն իր սիրուն,
որ շրթունքը բաց՝ կարէն փրփրուն,
կը նիրհէ անդոյր մահնին մէջ թերեւ,
ժպիտ մը լանձալ՝ դեմքին լոյս, արեւ:

Ոգորի՛ շիւղեր,

Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

Դու՛ք պիտի ըլլա՛ք տակառն այն աղուոր,
լեցուն կարմրակ ելակներով, որ
կերքան փաղելու կոյսեր թեւ ընդ թեւ,
քառուտներուն մէջ փաղելով թերեւ.
Էւ երբ տուն դառնան ժպտագին ու բոյլ,
հասուն միրգերը կը բերեն ծոյլ ծոյլ:

Ոգորի՛ շիւղեր,

Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

Պիտի՛ ըլլա՛ք դեռ նգոյրն ոգորէ,
որով գեղջկուհին ցորեն կը մաղէ,
մինչդեռ երերուն իր կողերն ի վեր՝

կը բռնին արագ ծիծառի խումբեր,
կռուելով բաժնել հունտերն այն դեղին,
ինկած ցիր ու ցան երեսը հողին:

Ոգորի՛ շիւղեր,

Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

Ու երբոր աշնան այգիներն ամեն՝
ծիրանի, բոսոր ծածկոյթներ առնեն,
երբ այգեպաններ զոն այլ յոգնաբեկ,
վար իջնեն հանգարտ բլուրներէն սեգ՝
պիտի կապե՛ք դու՛ք ծիրեր տակառի,
ուր գինին կեռայ եւ կը կարմրի:

Ոգորի՛ շիւղեր,

Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

Դու՛ք պիտի ըլլա՛ք վանդակն այն ժպտուն՝
ուր կը դայլայլէ բռնիկը այգուն:

կամ ոգորակը՝ մեծ ու նեղագաւոր,
ուր՝ մինչ ձկնիկը խանդով մ'անսովոր,
շուրք կակօսէ իր նկուն մաքմնով,
յանկարծ կը քալրի խարակներուն հով:

Ոգորի՛ շիւղեր,
Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

Դեռ պիտի ըլլաք մանինն այն յետին
դուբ՝ մարմնին մեռած կողովագործին,
որ դագաղին մեջ դնելէ առաջ,
պիտի գետեղեն հոն լաւահառաչ,
եւ պիտի անցնին, երբ դառնան նորէն,
ոգորին ծաղկած նեղ նամբաներէն:

Ոգորի՛ շիւղեր,
Ոգորի՛ շիւղեր, կորացե՛ք արագ
կողովագործին ժիր մատներուն տակ:

ԵՐԿՐԱԳՈՐԾ ՍԱԹՕՅԻՆ ԲԵՐԴԸ

— Խեղագա՞ր ես, Մա՛թօ. քանի մը հեղ ըսեր եմ, նո-
րէն կըսեմ: Թշնամին անցեր է սահմանը, կռիւը տարածուեր
է մեր երկրին մէջ, և դեռ դուն այնպէս կը ձեռնաս՝ որ իրը
թէ բան մըն ալ չես լսեր: Տեղէ՞դ անգամ չես չարժիր, մինչ-
դեռ կը տեսնես որ մենք ամէնքս կը պատրաստուինք փախչիլ:
Նոյնիսկ, դիմադրութեան համար ալ բան մը չես ըրած:

— Ինչէ՛ն գիտես:

— Ինչպե՞ս թէ չեմ գիտեր: Ձե՞ որ կը տեսնեմ թէ
բան մըն ալ չես ըներ, այլ միայն կը վարես ու կը ցանես,
որէ՞ գր նոր վարկաւորներ կառնես, նոր մարգագետիններ կը
պատրաստես, ճահիճներ կը չորցնես և նոր ու բարձր ցանկա-
պատներ կը չինես՝ կայուածներուդ չուրջը: Աս ալ բաւական
չէ, ամաէ ամիս կը շատցնես տաւարդ և կը նորոգես գործիք-
ներդ: Կա՛մ այն է որ կը կարծես թէ թշնամին չի գար, կամ
այն է որ՝ չեմ գիտեր թէ ի՞նչ կը մտածես:

— Լա՛ւ, ի՞նչ կուզէիր որ ընէի: Խորհուրդ տուր ինձի,
սի՛րեղի դրացիս, կարելի է դուն ինձմէ աւելի խելացի ես:

— Դուն ալ ընկու էիր՝ մեր ամէնուս ըրածին պէս:
Ահա տասր տարի է որ ես բան մը չեմ չիներ: Հողերս կուտա-
յին, ինչ որ կրնային սալ՝ առանց մշակուելու: Յետոյ, ես
ծախեցի տաւարս ու հողերս, և ինչ որ կրնայի կանխիկ դրամի
վերածել: Հիմա, ես ամբողջ հարստութիւնս հեռա կը պտըտ-
ցնեմ: Մեկնելէ առաջ՝ պիտի վառեմ տունս ալ, այնպէս որ,
երբ թշնամին գայ, բան մը չգտնէ...

— Ամէն մէկը իր ըրածին կը հաւնի, սի՛րեղի՛ դրացի:
Դուն կը լեցնես զրպաններդ, իսկ ես հողին մէջ կը թաղեմ
իմ ունեցած հարստութիւնս: Ի՞նչ կը կարծես, որ աւելի
ապահով կը մնայ՝ երբ թշնամին մեզ գերի տանէ: Թշնամին
կրնա՞յ գալ ու աւրել իմ պատրաստած առուներս: Ձե՛, Ահա
կը տեսնե՞ս. դուն կը զարմանաս որ նոր հողեր կը վարեմ,
նոր մարգագետիններ կը պատրաստեմ: Ի՞նչ, կը կարծես որ
թշնամին կու գայ և իր հետ կը տանէ իմ գութանիս ակօսը՝
և իմ մշակած դաշտերս: Ձե՛: Ընդհակառակը. ինձի այնպէս
կու գայ որ, սի՛րեղի՛ դրացիս, իմ բացած առուներս՝ իմ խրա-
մասներս են, իմ այգիիս ցանկապատը՝ իմ բերդիս պարիսպն
է, իմ արտերս ու մարգագետիններս՝ իմ սահմանիս ամբու-

թիւններն են : Եւ այս բոլորին մէջ՝ ես դիմ կը դգամ այնքան ապահով, որքան ամբողջի մը մէջ :

— Բայց թշնամին կրնայ չըջապատել և գրաւել ամբողջը... Ի՞նչ կրնես այն ատեն :

— Երբ թշնամին գայ, ես կրսեմ անոր. «Ահա այս տեղ են իմ ունեցածս ու չունեցածս... եթէ կրնաս՝ ա՛ռ...» Բերդիս բանալինն ըր կուգիս... տա՛մ քեզի...» և իրեն կերկընցնեմ այս բանն ու այս բրիչը :

— Անիկա գերի կստնէ քեզ և կը տանէ օտար երկիր... Ի՞նչ պիտի ընես այն ատեն տունդ ու տեղդ :

— Տունս ու տեղս միշտ պէտք կըլլան ինծի : Վերջապէս, օր մը չէ օր մը՝ կուր կը վերջանայ և գերիները կը փոխանակուին, ահա այն ատեն, երբ հայրենիք վերադառնամ՝ դոնէ գութանիս խովը կանցնեմ պատրաստ ախօսի մէջէն :

— Իսկ եթէ չվերադառնաս :

— Իմ զաւակս ետ կու գայ :

— Հապա եթէ զաւակդ ալ չեկա :

— Է՛հ, մէկ ուրիշին զաւակը ետ կու գայ :

— Դուն խելագար ես, Մաթօ : Պարաստ տեղը դուն քեզ կը յոգնեցնես : Ահապարէ՛, եկո՛ւր մեզի հետ՝ քանի դեռ թշնամին զօրով չէ տարեր քեզ : Զե՛ս ուզեր, կեցի՛ր բարով :

— Բարի՛ ճանապարհ, զրա՛ցի : Ես ժամանակ չունիմ կորսնցնելու. պիտի չտապեմ՝ գարին ցանեմ, քանի դեռ թըշնամին չէ եկեր և չէ յափշտակեր իր ձիերուն համար : Ահա արդէն կերկնայ լճին միւս ափը, կը ծռի դէպի մեզ... :

ԱՄԷՆԱԿԱՏԱՐԵԱԼԸ

1

Յոգնած օրուայ ախտատանքէն, ընկողմաներ էր Փրկիչը՝ հանգստանալու, տերեւախիտ ծառին հովանիին տակ :

Յոգնած էր, բայց նորէն կրնար ականջ դնել իր աշակերտներուն խօսակցութեանը :

Աշակերտները կը վիճէին թէ, Տիրոջը ստեղծագործութիւններուն մէջէն, ո՞րն է ամէնակատարեալ բանը :

Մէկը՝ ամէնակատարեալ կը համարէր ծխածանը, որ կը փայլի երկրի բոլոր գոյներովը : Միւսը՝ թանկագին քարերը : Երրորդը՝ ամպերը, որոնք կը պարունակեն իրենց մէջ կեանքի գոլջին, և միշտ կը փոխեն իրենց ձևն ու գոյնը :

Յովհաննէս ամէնէն գեղեցիկ բանը կը գտնէր մանկան պայծառ ու անմեղ դէմքը :

Ծերունի Պետրոսը ըսաւ. — Աշխարհքի մէջ, ի՞նչ բանի վրայ ալ որ ազէկ նայիք, կը տեսնէք թէ գեղեցիկ է :

Յուդա Իսկարովտացին պատասխանեց, — Ծիշտ է որ մեր առջև գտնուած ամէն բան հրաշագեղ է, բայց և այնպէս անոնց մէջ տարբերութիւն մը կայ : Արդեօք արմաւենին, իր ձկունութեամբ ու գեղեցկութեամբ, չի՞ գերազանցեր հասարակ խոտը, որ ո՛ր և է պտուղ չի տար և հազիւ կը բարձրանայ գետնին երեսէն :

2

Փրկիչը, նիրհի մէջ, ականջ կը դնէր այս խօսքերուն :

Եւ Յովհաննէս դարձաւ դէպի անոր, ու ըսաւ.

— Ուսուցի՛չ, ես գիտեմ որ յոգնած ես, բայց քու ա-

շակերտներդ կը վիճին սա՛ր բանին վրայ թէ՛ կարելի՞ է արդ-
եօք մեր Հօր ստեղծագործութենէն մէկը ամէնէն աւելի կա-
տարեալ համարել :

Յիսուս նայեցաւ անոր ու ըսաւ .

— Այո՛, կարելի է :

Աշակերտները նորէն սկսան վիճիլ թէ՛ Ուսուցիչը ո՛ր
բանը ամէնակատարեալը կը համարէ :

Անդրէաս ըսաւ .— Տիրոջը ստեղծագործութիւններուն
մէջ՝ ամէնակատարեալը աստղալից երկինքն է :

Յիսուս պատասխանեց .— Երկինքին մէջ մի՛ վնասու-
նք բանը՝ որ կրնաս երկրին վրայ գտնել : Երկրին վրայ բան
մը կայ, որ աւելի բարձր է քան աստղերը :

Պետրոս ըսաւ .— Ես ամէնէն շատ կը զարմանամ լեռնե-
րուն վրայ : Կա՞յ բան մը որ ասպարեանայ լեռնէն աւելի հզօր
ու ահաւոր ըլլայ :

Յիսուս պատասխանեց .— Այն բանը՝ որ դուք կը փն-
տէք, աւելի հզօր է :

Յովհաննէսին եղբայրը՝ Յակոբ, ըսաւ .— Ծովը հզօր է
քան լեռը : Մըրկալից ալիքները կը փշրեն ասպարեան, մինչ-
դեռ մէկը չի կայ որ չափէ ծովուն խորութիւնը :

Իսկ Յիսուս պատասխանեց .

— Այն բանը՝ որ դուք կը փնտէք, աւելի խոր է
քան թէ ծովը :

Խօսցաւ Բարթողիմէոսը, Յովհաննէս Մկրտչի նախկին
աշակերտը .— Ծաղկներուն աւելի գեղեցիկ բան չի կայ աշ-
խարհիս մէջ. չի կայ բան մը՝ որ աւելի հրաշալի ըլլայ շուշանէն :

Յիսուս պատասխանեց .— Այն բանը՝ որ կը փնտէք,
աւելի գեղեցիկ է :

Այն ատեն ըսաւ Փիլիպպոս .

— Դուք կը մօռնաք արեւ, որ իր ճառագայթներով կը
լուսաւորէ ամբողջ աշխարհը և կը տաքցնէ երկիրը :

Յիսուս պատասխանեց .

— Այն բանը, որ դուք կը փնտէք, աւելի տաք է :

Մնացած աշակերտները նստել էին լուս, չհամարձակելով
յայտնել իրենց կարծիքը :

3

Երկար լուսնէ յետոյ, նորէն խօսեցաւ Յովհաննէս .

— Ուսուցիչ, անշուշտ չեմ փափաքիլ որ մենք խա-
րափենք անորոշութեան մէջ : Ըսէ՛, ո՞րն է այդ ամէնակա-
տարեալ ստեղծագործութիւնը, զոր մենք չենք կրնար գտնել :

Եւ Յիսուս իր նայուածքը դարձուց դէպի բարձր և ըսաւ .

— Սիրտը :

ՍԱՍՈՒՆՑԻ ԴԱԻԻԹԻՆ ԿՈՒԻԸ

1

Համբար տարին Մըսրայ Մելիքին •

— «Հապա՛ չես ըսեր՝ Դաւիթը կրթիկն
հօր վանքը շինէր, իշխան է դարձեր,
դուն եօրը տարուան խարնը չես տներ:»
Մելիք գայրացաւ •

— Շո՛ւտ, գացի՛ք, բաւաւ,

Բաղին, Կոզբաղին,

Սիւղին, Չարխաղին,

Սասմայ փարն ու հող տակ-վըրայ ըրե՛ք,

իմ եօրը տարուան խարանս բերե՛ք:

Քառսուն կոյս աղջիկ բերե՛ք արմաղան,
փառսուն կարն կրնիկ՝ որ երկանք աղան,
փառսուն ալ երկայն՝ որ ուղտեր բառնան,
իմ տանս ու դրանս աղախին դառնան:

Ու Կոզբաղին առաւ գօրքեր.

— «Դըլխո՛ւս վրայ, բաւաւ, ի՛մ տեր,
երբամ հիմա փանգեմ Սասուն,
կրնիկ բերեմ փառսուն-փառսուն,
փառսուն բեռ ալ դեղին ոսկի,
տեղը ջնջեմ Հայոց ազգի:»

Ըսաւ, Մըսրայ աղջիկ ու կին
սպար բըռնեցին ու երգեցին.

— Մեր Կոզբաղինն երբայ Սասուն,
կրնիկ բերե՛ք փառսուն—փառսուն,

փառսուն բեռով ոսկի բերե՛ք,
մեր ճակատին շարոց շարե՛ք,
բերե՛ք կարմիր կովեր կըքան՝
գարնան շինենք եղ ու չորքան:

Ճան Կոզբաղին, փա՛ջ Կոզբաղին,
Սասմայ Դաւօն զարկաւ գետին:»

Ու Կոզբաղին փլքա՛ծ, ուռա՛ծ.

— Շնորհակալ եմ, փայլե՛ր, պոռաց,
մինչեւ գալս համբերեցե՛ք,
ու ա՛յն ատեն պար լո՛ւնցեք...

2

Ասպես երգով,

գօռով - գո՛րբով՝

գոռ Կոզբաղին մրտաւ Սասուն:

Լսեց Օհան, կապուաւ լեզուն:

Այ ու հացով,

լաց ու բացով՝

առջեւն ելաւ,

խնդիրք ըրաւ •

— Ինչ որ կուզես, ա՛ռ, տա՛ր, ամա՛մ,
վարդ աղջիկներ՝ գառան նման,
դառն դատած դեղին ոսկին,
միայն զըքա՛ մեր խեղն ազգին,
մի՛ կոտորեր, մի՛ տար մահու,
վերեւ՝ Աստուած, ներքեւ՝ դու...:»

Ըսաւ, բերաւ շարան - շարան
կին ու աղջիկ՝ գառան նման:

Ու Կոզբադին կեցաւ, գատեց,
մարագն քրաւ, դուռն փակեց,
փառսուն զոյգ աղջիկ՝ սիրուն արմաղան,
փառսուն կարն կրնիկ՝ որ երկամբ աղան,
փառսուն ալ երկայն՝ որ ուղտեր բառնան,
Մըսրայ մելիփին աղախին դառնան.
դեզ-դեզ հաւեց դեղին ոսկին,
սեւ սուզ պատեց Հայոց ազգին:

3

Հէյ, ո՛ւր ես, Դաւիթ, Հայոց պահապան,
ֆարք պատուրուի, դո՛ւքս եկուր մէյտան:

Քանդած հօր վանքէն որ շինեց նորէն,
վար իջաւ Դաւիթ Մարութայ սարէն,
ժանգոտած, անկոթ շեղբիկ մը գտաւ,
գրնաց պառաւին շողգամը մըտաւ:

Պառաւն էր եկաւ, անե՛ծք, աղաղա՛կ...

— Վա՛յ, խելա՛ն Դաւիթ, շողգամի տեղակ
դուն կրակ ուտես, ցաւ ուտես, քսաւ.
աչիդ աշխարհին մեջ մինակ զի՞ս տեսաւ.
կորեկս քրիր գետնին հաւասար,
աս էր մընացեր ձմեռուան պաշար,
աս ալ կը կտրես,
ինչպէ՞ս ապրիմ ես:

Թե կտրին ես դուն, աղեղդ ա՛ն, վազէ՛,
հօրդ աշխարհին տիրութիւն քրէ՛,
հօրդ գանձը կե՛ր,
քողեր ես անտէր

որ Մըսրայ Սուլթանն եկեր, կը տանի:

— Ի՛նչ կը բարկանաս դուն վրաս, նա՛նի,
ատ ինչե՛ր կըսես, ես չեմ հասկընար.

Մըսրայ Սուլթանը մեր ինչը՞ կառնէ:

— Մըսրայ Սուլթանը մեր ի՛նչը կառնէ...

Մըսրայ Սուլթանը աչիդ կը հանէ,
էյ խելուկ Դաւիթ. զօրք ու հրքաման
եկեր է Սասմայ փաղափին վրան,
Քադին, Կոզբադին.

Սուդին, Չարխադին
քալանի կու տան բովանդակ Սասուն.

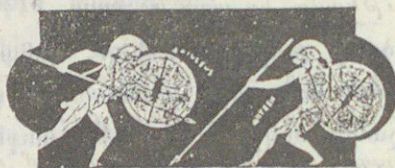
փառսուն բեռ ոսկի խարան է կուզեն,
փառսուն կոյս աղջիկ՝ սիրուն արմաղան,
փառսուն կարն կրնիկ՝ որ երկամբ աղան,
փառսուն ալ երկայն՝ որ ուղտեր բառնան,
Մըսրայ Մելիփին աղախին դառնան:

— Ալ ի՛նչ, այ պառաւ, դուն գիս կանխես.
ցոյց տուր ինձ տեսնեմ, ո՛ւր է որ կուզեն:

— Ո՛ւր է որ կուզեն... մա՛հա տանի քեզ.
ան կտրին հօրը զաւակը դո՛ւն ես...
եկեր ես այստեղ շողգամ կը լափես...
Կոզբադինն ոսկին ձեր տունը համբեց,
աղջիկներն ալ ձեր մարագը քրխեց:

Շողգամը քողուց Դաւիթը, գրնաց,
տեսաւ՝ Կոզբադին իրենց տան վերեւ
կը չափէ ոսկին դիզած իր առջեւ.
Միւդին, Չարխադին պարկերն են բռններ,

Ձեռով Օհանն ալ շրիմն է ծրուեր,
կանգնեալ է հեռուն, ձեռքը ծոցն անձայն:
Տեսաւ, աչքերն է արիւն լեցուեցան:
— Ելի՛ր, Կոզբաղի՛ն, մէկ կողմ քաշուի՛ր դուն,
հօրս ոսկին է, ե՛ս պիտի չափեմ:
Կոզբաղի՛նն ըսաւ. — «Է՛յ, Ձե՛ռով Օհան,
կու տա՛ տուր խարնը եւ եօթը տարուան,
քէ չէ՛ ես կերթամ, արե՛ւս վրկայ,
Մըսրայ Մելիքին կը պատմեմ, կու գայ.
ձեր Սաւմայ երկիր քար ու քանդ կընէ,
տեղը կը վարէ, պոստան կը ցանէ...
— Կորսուեցե՛ք, շո՛ւտ, դուք Մըսրայ շուներ,
որոտաց Դաւիթ, կըսես քէ ամպ էր.
մեռա՞ծ կը կարծե՛ք դուք մեզ քէ դիակ,
որ գա՛մ ու Սաւուն դընէ՛ք խարնի տակ...
Ըսաւ, չափն առաւ եւ վերցուց, նետեց
ու Կոզբաղի՛նին գլուխը պատռեց.
չափին փշրանքը պատն անցաւ, գընաց,
մինչեւ այս օրս ալ դեռ կերթայ քրուա՛ծ:
Եւ ելան՝ քափած ոսկին բողուցին,
Հայոց աշխարհէն փախան ու գացին
Բաղին, Կոզբաղին,
Սիւղին, Չարխաղին:

ՈՒՂՏԸ ԵՒ ԱՍԵՂԸ

1

Խորասանի մէջ կապրէր ուղտապան Նազիմը: Նազիմն
ունէր հինգ ուղտ, հինգ բարձրահասակ, յաղթանդամ ուղտ,
որոնք շատ կը սիրէր: Եւ ինչպէս չսիրէր, երբ Նազիմ շատ
չա՛տ տինարներ էր ծախսեր՝ այդ կենդանիները գնելու համար:

Ուղտապանը կը պարծենար մանաւանդ իր ուղտերէն
մէկովը, որուն անունն էր Նաւ:

Նաուը դեռ շատ փոքր էր՝ երբ Նազիմ ձեռք էր բերեր
գայն: Գներ էր 500 տինարի, ճիշտ այն գինով՝ ինչով որ գներ
էր միւս չորս ուղտը միասին:

Նաուը քարանպաչին էր: Ան էր որ միշտ առաջնորդի
դերը կը կատարէր. ուժեղ էր բոլորէն և բարձր էր միւս ուղ-
տերէն՝ իր ամբողջ գլխովը: Գիշերուայ նման սև էին իր աչ-
քերը: Իր կարճ ականչները, լայն ճակատը և երկար դունչը
զարդարուած էին 50 հատ բոժոժներով, այդ քան ալ գոյնզգոյն
թելերէ և փայլուն կարներէ: Կարուած փնջիկներով: Քարա-
նին պղնձակուռ գանդը՝ կապուած յուլունագործ լայն կաշիի
վրայ, կախուած էր Նաւին վիզէն:

Նազիմ չէր կշտանար՝ անոր նայելէն:

2

Նազիմ աղօթասէր էր, չէր մոռնար երբեք իր նա-
մազը. խստութեամբ կը պահէր բոլոր ծէսերը և Դուրանի
պատուէրները:

Անգամ մը, երբ արեգակը մարը մտաւ և իրիկուն
գովը, աղջամուղջին հետ, պատեց երկիրը, Նազիմ իր ուղ-
տերուն վրայ բարձաւ թանկագին ապրուած ու զխպակ, կա-

տարեց իրիկուան նստադր, և տեղաւորուելով Նաւին փա-
փուկ սապատներուն մէջտեղ, քարանձին հետ ճամբաց ինկաւ՝
աւազուտ անսպասալն մէջէն:

Փիչերն ամբողջ, Նազիմ գնաց անմարդարնակ, լուռ,
լայնածաւալ, քնացած ծովի պէս անշարժ անսպասէն: Փայ-
լուն աստղերը կը վառէին մութ-խաղոյտ երկնակամարին վրայ,
և Նազիմին ցոյց կուտային հաւաւոր ուղին:

Եւ Նազիմ փառք կու տար Ալլաին, ու կը զարմանար
անոր իմաստութեանը վրայ: Քարանձին իւրաքանչիւր քայ-
լին՝ կը հնչէր Նաւին զանգակը խոր, բայց ուժղին աղմուկով
«բո՛ւ... ո՛ւմ, բո՛... ո՛մ»:

Կը սահէր գիշերը, կը բացուէր օրը: Կը գունատէին
աստղերը և կը մարէին մէկ-մէկու ետեւ:

Արեւելեան կողմը, ամպերու փոքրիկ կտորները շառա-
գունեցան սակեգոյն չօղիով:

Նազիմ շփեց աչքերը, յօրանջեց, կտորատուեցաւ, և նա-
յելով իր դիմացը՝ նշմարեց իջեանին մութ ստուերանկարները
և ձիթնիկներու մոխրագոյն գլուխները:

— Հօ՛-հօ՛-հօ՛, հօ՛-օ-օ, ուրախ բացագանչեց Նազիմ,
իւրախուսելով յոգնած ուղտերը:

Նաւը հասկցաւ տիրոջը միտքը, արագացուց իր ջըուտ,
ծուռ ոտքերը և խոչորցուց քայլերը:

3

Յանկարծ, ուղտերը կանգ առին: Կեց զանգը: Նազիմ
զարմացաւ. բարձրացաւ նստած տեղէն և տեսաւ Նաւին դի-
մաց, հինգ քայլ հեռուն, դեղին աւազին վրայ ծռած պառաւ
կին մը:

— Է՛յ, պա՛ռաւ, ի՞նչ քարանձին առջեւ կը կտրես.
հեռացիր, ճամբայ տուր, — բարկութեամբ պոռաց Նազիմ
իր թամբէն, ինչպէս Սան մը իր գահոյքէն:

— Ախ, քարա՛նձի Նազիմ, — ըսաւ պառաւ. չոքե-
ցո՛ւր ուղտդ, վա՛ր իջիր, վնասո՛ւ՛, ասեղս եմ կորնացուցեր:
Մատներս այնպէ՛ս թուլցեր են՝ որ ասեղը գլորուեցաւ, ինկաւ
աւազին մէջ. ի՞նչ կրնեմ, չեմ կրնար գտնել: Ես չառ ծերա-
ցեր եմ. Ալլա՛նը զրկեր է զիս աչքի լոյսէ. դուն երիտասարդ
ես, քու աչքերդ լաւ կը տեսնեն: Ի՛յի՛ր, քարա՛նձի, գտի՛ր
պառաւին մէկ հատիկ ասեղը. անով չապկեա պիտի կարեմ ու
ծածկեմ մերկութիւնս:

— Ի՛-ի՛նչ... քու ջնջին ասեղիդ համար իմ լեռայ պէս
ուղտս չոքեցնե՛մ, — պոռաց Նազիմ, չհաւատալով իր ականջնե-
րուն: Պառա՛ւ, քու տարիքիդ ծանրութիւնը տկարացուցեր է
ո՛չ միայն աչքերդ, այլ և խելքիդ մնացած մասն ալ:

Հօ՛-հօ՛-հօ՛, — բացագանչեց Նազիմ, քաչեց սանձը և
քչեց Նաւը:

Նաւը առաջ անցաւ, անոր ետեւէն շա՛լ խօսք լսող մա-
նուկներու նման, միւս չորս շնիկները: Չանցաւ րոպէ մը և
կտրեցաւ պառաւին թոյլ, աղբոսող ձայնը:

— Քոսոտ, ժանգոտած ասեղի մը համար՝ ամբողջ քար-

ւանը պիտի կանգնեցնեմ եղեր, — կը մըթմըթար ճամբան շարունակ Նազիմ՝ բարկացած պառաւին յանդգնութեանը։ Ես կաճապարեմ որ արեգակը վրայ չհասնի, իսկ այդ պառաւը իր ասեղով մէջտեղ է ինկեր։

Եւ Նազիմ վար ցատկեց Նաուէն՝ իջեանին դռան առջև, ճիշտ այն պահուն՝ երբ շառագոյն արեգակը բարձացուց իր ծայրը հորիզոնին ետեւէն։

Նազիմ ուրախ և աշխոյժ, տարաւ ուղտերը քարէ պարիսպով չըջապատուած մեծ բակը, շոքեցուց զանոնք, քակեց պարանները ծանր անտուկներուն վրայէն, և շտապով վերցուց տոպրակները, վազեց դարման գտնելու՝ անօթի ուղտերուն համար։

Երբ բերաւ դարմանով լի տոպրակները, դարմանքով տեսաւ որ Նաուը չի կայ։ Նազիմ հտեւը նայեցաւ, սակայն բակին մէջ բան չի կար։ Վար դրաւ տոպրակը և դուրս վազեց։

Իր առջև կը փռուէին լուռ անապատին դէպնագոյն աւազուսները. բայց Նաուը չի կար ու չի կա՛ր, կարծես չի քէր եղեր։ Նազիմ կորսնցուց գլուխը. ս'լաւ վազել, բայց ո՛ր, ինք ալ չէր գիտեր։

4

Շատ վաղեց թէ քիչ — չեմ գիտեր։ Իր ճերմակ չաւման ինկեր էր ծոծրակին վրայ, իսկ թուխ ճակտին չուրջ կերենային քրտինքի խոշոր կաթիլներ։

Յանկարծ, կը տեսնայ ճամբուն վրայ նստած սևահեր, դեռատի աղջիկ մը՝ որ աւազին մէջ բան մը կը վնասէ։

Նազիմ գլխահակ, մօտեցաւ անոր։

— Քուրբիկ, չի տեսար արդեօք իմ ուղտս, իմ թանկագին Նաուս, իմ լեռան պէս Նաուս, իր յիսուն բոժոժներով,

երվնեբանգ թելերէ և փայլուն կտորներէ կարուած փնջիկներով, անոր վրայ երկու սնտուկ կար՝ ապրշուժով և դիպակով լեցուն։

— Ային ըսաւ որ եթէ ես այսօր չվերջացնեմ իմ պսակի լաթերս, ուրի՛շ նշանած պիտի գտնէ, — դառնօրէն պատասխանեց աղջիկը։ Ես ալ, չեմ գիտեր ի՞նչպէս եղաւ, ձեռքէս վար ձգեցի ասեղս, հիմա չեմ կրնար գտնել։ Նազիմ, հեղ մը դո՛ւն տես, կրնա՞ս գտնել ասեղս։

— Ես ուղտս կըսեմ, լեռան նման Նաուս, թանկագին ապրանքներով Նաուս, — կրկնեց Նազիմ՝ աւելի բարձր ձայնով։ Չե՛ս տեսեր ուղտս։

— Ա՛յ, հո՛ս գլորուեցաւ ասեղս, — ցոյց տուաւ աղջիկը՝ իր առջևի աւազուսը, ուշադրութիւն անգամ չդարձնելով Նազիմի խօսքերուն։ Տե՛ս, Նազիմ, կը գտնե՞ս ասեղս։

— Աղջիկ, — պուռայ Նազիմ, Նա՛ուս կըսեմ, Նա՛ուս, չե՞ս տեսեր զայն։ Իմ Նաուս, ուղտս, որուն 500 տինար եմ տուեր։

— Ի՛նչ քարը տամ գլխուս. ո՞վ կը պահէ ինձի պէս տունը մնացած աղջիկը՝ եթէ Ային ալ ետ ըլլայ ինձմէ, — արտասուալից աչքերով խօսեցաւ աղջիկը։ Նազիմ, վնասէ՛ ասեղս։

Նազիմ, տեսնելով որ այդ աղջիկէն հասկնալիք բան չունի, խենդ կարծեց զայն, թողուց ու վազնչվազ հեռացաւ։

5

Շատ վաղեց թէ քիչ — չեմ գիտեր։ Ծերմակ չաւման վար ինկաւ գլխէն, և բաց, խնամքով ածիլուած գլխուն վրայէն՝ քրտինքը առատօրէն կը հոսէր երեսն ի վար, կը թրրջէր պնխերը ու կիյնար բերանը։

Յանկարծ, Նազիմ գետ մը կը տեսնէ. անոր ափը ձըկ-

Նորս մը, որ նոյնպէս թաց աւաղին մէջ բան մը կը փնտռէ :
Նազիմ խելակորոյս, մօտեցաւ ձկնորսին :

— Միւսլիմա՛ն, կրօնակի՛ց եղբայր, չտեսա՞ր արդեօք իմ ուղտս, իմ թանկագին, լեռան նման Նառս, իր յիսուն բոժոժներով, երփներանգ թկերէ և փայլուն կտորներէ կարուած վնջիկներով, և երկու սնտուկ թանկագին ասորանքներով :

Ձկնորսը պատասխանեց .

— Ա՛խ, քարա՛նձի Նազիմ, քրքրուեր է ուռկանս, կուզէի որ կարկանեմ զայն, բայց չգիտնալով՝ վա՛ր ձգեցի ասեղս աւաղին մէջ, և չեմ գտներ... իսկ զաւակներս անօթի են, ձուկ պիտի որսամ՝ որ կերակրեմ : Հեղ մը տե՛ս, չե՞ս գտներ ասեղս :

— Ուտս կրսեմ քեզի, իմ հսկայ Նա՛ռս, ապրշում ու գիտակ բարձած Նառս, — կրկնեց Նազիմ, աւելի բարձրացնելով ձայնը : Ձե՞ս տեսեր ուղտս :

— Հա՛յ, կարծես այստեղ գլորուեցաւ, ա՛սեղս կրսեմ, — ցոյց կուտար իր առջև ձկնորսը, չլսելով Նազիմին խօսքերը : Տե՛ս, փնտռէ՛ ասեղս, Նազի՛մ :

— Գետինն անցնի ասեղդ, — պոռաց Նազիմ, համբերանքը կորսնցուցած : Նա՛ռս կրսեմ, Նա՛ռս, չե՞ս տեսեր Նառս, որուն 500 տինար եմ տուեր :

— Ես չեմ կրնար զաւակներուս առջև ելլալ՝ մինչև ձուկ չի տանիմ... Նա՛զիմ, փնտռէ՛ ասեղս :

Նազիմ, տեսնելով որ ձկնորսէն խեր չի կայ, խնդրի տեղ զրաւ զայն, թողուց և վազեց, հեռացաւ :

6

Շատ վաղեց թէ քիչ — չեմ գիտեր : Արեգակը բարձրացաւ երկնակամարին վրայ և իր կիզիչ ճառագայթներով կայ-բէր Նազիմը : Նազիմին ոտքերէն կը թափէին իր տրեխին վեր-

ջին կտորները, և աւաղը, կրակի պէս, կայրէր անոր ըտպիկ ոտքերը :

Նազիմ յանկարծ կը տեսնէ հովիւ մը : Կը վազէ անոր քով :

— Հովի՛ւ, եղբա՛յրս, ըսէ՛ ինձի, չի տեսա՞ր արդեօք իմ ուղտս, իմ թանկագին Նառս, իմ լեռան նման Նառս, յիսուն բոժոժներով Նառս, երփներանգ թկերէ և փայլուն կտորներէ կարուած վնջիկներով, վրան թանկագին ասորանքներ բարձած Նառս :

— Ա՛խ, Նազի՛մ, — վշտահար ձայնով խօսեցաւ հովիւը, բռնելով իր սորքը : Ոտքս չոր փուշ մըն է մօտը և չի թողուր որ երթամ իմ հօտիս ետեւէն : Ուղեցի որ ասեղով հանեմ, բայց չեմ գիտեր ինչպէ՛ս եղաւ, ասեղն ինկաւ ձեռքէս, ա՛յ, ճիշտ սա՛ աւաղին մէջ, ու հիմա չեմ գտներ : Հեղ մը գո՛ւն նայիր, Նազի՛մ :

— Ո՛ւղտս կրսեմ, իմ լեռան պէս Նառս, թանկագին հակեր բարձած ուղտս, է՛յ միւսլիման, — պոռաց Նազիմ հովիւին ականջին : Ձե՞ս տեսեր ուղտս :

— Եթէ ես ետ մնամ, գայլերը կը յախչտակեն ոչխարներս, կը խեղդեն բոլորը, — կը գանգատէր հովիւը : Նազի՛մ, հեղ մը տե՛ս, է՛, ո՛ւր է ինկած ասեղը :

— Յիմա՛ր, խո՛ւլ քեաֆիր, — պոռած Նազիմ յուսա-հատած, բռնելով հովիւին երկու թիկունքներէն : Նա՛ռս կրսեմ, Նա՛ռս, չե՞ս տեսեր իմ ուղտս՝ որուն 500 տինար եմ տուեր :

— Ա՛յ, հոս ձգեցի ասեղը, — ըսաւ հովիւը, մէկ ձեռքով ցոյց տալով աւաղը, իսկ միւսով բռնելով փուշ մտած ոտքը : Եւ չէր զգար նոյնիսկ թէ Նազիմ կը ցնցէր իր ուսը :

Տեսնելով որ հովիւէն սպասելիք բան չի կայ և համարելով զայն ալ ցնորած, Նազիմ թողուց, հեռացաւ :

Շատ գնաց թէ քիչ—չեմ գիտեր։ Արեգակը բարձրացեր և ուղահայեաց դիրք էր ընդուներ։ անխնայ կը թափէր իր ճառագայթները Նազիմի վրայ և կայրէր զայն՝ ոտքէն մինչև գլուխը։ Անբախտ ուղտապանը կը զգար որ՝ վերջին ուժերն իսկ կը դաւաճանէին զինք։ կը ծալուէին ոտքերը։ Չորցան չրթունքները և ճաթրտեցան։ տապ օդը կայրէր իր ծանրացած կուրծքը։

Յանկարծ, նորէն տեսաւ պառաւ կին մը։

— Ահ, մայրի՛կ, պառաւ, խնայէ՛, լսէ՛ ինձի։ Ըսէ՛, սիրելի՛ս, չի տեսա՞ր արդեօք իմ ուղտս, իմ թանկագին Նառս, իմ լեռայ պէս Նառս, յիսուն բոժոժներով, գոյնզգոյն թելերէ և փայլուն կտորներէ՛, կարուած փնջիկներով, վրան ապրջում ու դիպակ բարձած հակերով։ իմ թանկագին Նառս, որուն 500 տինար եմ տուեր։

— Ասե՛ղս փնտռէ, որովհետեւ պէտք է կարեմ չապիկս և ծածկեմ մերկութիւնս,— ըսաւ պառաւը։

Նազիմ սարսափ զգաց այդ ձայնէն և դողդղաց ամբողջ մարմնով։ Վեր վերցուց բռունցքները և յուսահատութեամբ իջեցուց իր թաց, շոգի մէջ կորսուած գլխուն, ու ինկաւ երեսի վրայ՝ դեղին աւազին մէջ։

Եւ Նազիմին տեսիլք մը երեցաւ։

Կանգնած է իր առջև սիրելի Նառը՝ թանկագին հակերը վրան, կանգնած է շատ մօտ և կը նայի իր տիրոջ՝ սև, խելացի աչքերով։

Նազիմ կերկնցէ ձեռքերը, կուզէ գրկել անոր երկար, փափուկ պարանոցը, բայց, յանկարծ, գեանէն դուրս կը ցատկէ փոքրիկ, ժանգոտած ասեղ մը և կը ծածկէ ուղտը։

Նազիմ կը բռնէ ասեղը, կուզէ հանել տեղէն, սակայն ասեղը խոյս կուտայ։ Շուրջը, կանցնին — կը դառնան մարդիկ, բայց՝ չի կայ մէկը որ ուզէ փրցնել ասեղը։ Նազիմ կը խնդրէ, կաղերսէ, կուլայ, բայց բոլորն ալ կանցնին՝ առանց ուշադրութիւն դարձնելու։

Սակայն, ահա կը մօտենայ իրեն՝ պառաւ մը։ Իր մայրն է, իր սիրելի մայրը, որուն մարմինը ինք վաղուց, շատ վաղուց տարեր է Մէքքէ և յանձներ է հօղին։

— Ահ, մայրի՛կ,— կաղերսէ Նազիմ, Աստուած բարկացեր է զաւկիդ վրայ, և մարդիկ, այս աշխարհի մէջ, լրենց երեսը կը դարձնեն ինձի։ Ոչ ոք, ոչ ոք չուզեր փնտռել իմ սիրելի ուղտս, թանկագին բռններով ուղտս։ ոչ ոք չօգնիր ինձի։

Պառաւը խիստ և անտարբեր նայեցաւ զաւկին, և ըսաւ։

— Դուն ինչպէս մարդոցմէ կը պահանջես որ, թողած իրենց առօրեայ հոգերը, գան քու ուղտդ փնտռեն, երբ դուն՝ անդորր սրտով, գիշերն ալ լաւ հանգստանալէ ետք, չուզեցիր գեանէն վեր վերցնել պառաւին փոքրիկ ասեղը։ Մեծ է քու յանցանքդ, որդի՛ս, և արդար է Ամենակարողին դատաստանը։

Նազիմ ինկաւ գետին, փաթթութեցաւ մօրը ոտքերուն և դառնապէս լացաւ։

— Մայրի՛կ, մայրի՛կ,— կը հեկեկար անիկա, զարնելով իր գլուխը գետնին։ Եօթն օր, եօթը գիշեր կաղօթեմ և կը խնդրեմ Ալլահին՝ որ ներէ իմ ծանր յանցանքս։

— Ոչ, չի ներուիր քու մեղքդ,— կը պատասխանէ պառաւը։

— Մայր, բոսիկ ոտքով, գլուխս ու կուրծքս բաց՝ կերթամ սրբազան քաղաքը, և քառասուն օր, քառասուն գիշեր

գլխուս մոխիր կը ցաննամ: Քառասուն գիշեր պահք ու ծով կը պահնամ, որ Ալլահը ներէ իմ ծանր մեղքիս:

— Քու աղօթքներդ ու ծովերդ այնչափ կը թեթևեցնեն վիճակդ, որքան դժուար մը անուշ չերպեթը՝ ուկրիանոսին դառնութիւնը, — խիստ կերպով պատասխանեց պառուր:

— Մայր, մայր, — կաղերսէր Նազիմ, և ճանկաւելով երեսն ու կուրծքը՝ կը պաղատէր: Ի՞նչ ընեմ, ըսէ՛, ինչո՞վ քաւեմ իմ մեծ մեղքս:

— Աչքի՛ս լոյս, թանկագին որդիս, — լսեց Նազիմ մօրը մեղմ և քնքուշ ձայնը: Փնտռէ՛ ուրիշին ասեղը այնպէս՝ ինչպէս քու թանկագին ուղտդ, և կը ներուի քու ծանր յանցանքդ:

Եւ պառուր չքայաւ օդին մէջ, ինչպէս ամպը կէսօրուայ ժամանակ:

Թ

Երբ Նազիմ ուշաբերեցաւ և ոտքի ելաւ, արեգակին վերեւ ծայրը կերեւոյր արեւմուտքին մէջ այնպէս, ինչպէս հեռաւոր մզկիթին սղոնձէ կիսալուսինը հորիզոնին վրայ:

Նազիմ կորագլուխ գնաց փնտռելու հովիւը, ձկնորսը և սեահիր աղջիկը՝ բայց, ոչ մէկը գտաւ: Լսւեւ, մտախոհ անապատը ամայի կը փռուէր իր շուրջը:

Յանկարծ, իրեն այնպէս թուեցաւ թէ՛ կը զօգանջէ քարւանդին զանգը: Բարձրացուց գլուխը. — իր առջևն է իջեանը, և իրիկուան օդին մէջ կը հնչեն սիրելի ու թանկագին ձայնիւրը՝ բու...ո՛ւմ, բո...օ՛մ...

Նազիմ վաղեց ձայնին կողմը, և հազիւ ծռեցաւ քաւքէ պարիսպին անկիւնէն, տեսաւ իր հսկայ Նաուր: Զիթենինեւրուն տակ, կենդանին հանգիստ կարածէր տատասկները:

Նազիմ ծռնողի եկաւ և բացագանչեց.

— Արդա՛ր է քու դատաստանդ, ո՛վ աշխարհներու Ստեղծագործ, անսահման է քու ողորմութիւնդ:

Եւ նորէն լսեց մեղմ ձայն մը.

— «Փնտռէ՛ ուրիշին ասեղը այնպէս՝ ինչպէս կը փնտռէիր քու ուղտդ:»

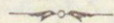
Ծովագոյն աղջամուղջը կը սփռուէր լայնատարած, մըտախոհ անապատին վրայ, և աներեւոյթ ձեռքեր կը վառէին երկնքի կանթեղները:

ՄԵՂՐԱԳԵՏՆԵՐՈՒ — Տարրական Ա. և Բ., Միջին Ա. և Բ. տարի — պատրաստութեան միջոցին՝ հեղինակը օգտուած է նաև եւրոպական և կովկասահայ հրատարակութիւններէ:

ՆԻԹԵՐՈՒ ԶԱՆԿ

1. Երասխի վրայէն	5	27. Հօր սուգը	94
2. Աշուն	10	28. Վերջին ապաւէն	96
3. Պատկերը	11	29. Իշխանն ու ծիծեռնակը	97
4. Հերմակ քօղը	14	30. Աշխատանքի երգը	106
5. Տէսիր Ղայա	15	31. Քոչ	109
6. Խեցգետինը, ձուկն ու կա- րապը	20	32. Կարկուտը	112
7. Աղբիւրը	21	33. Ինչո՞ւ կուլայ	115
8. Ինչու ա՛լ ես գողութիւն չըրի	26	34. Դեղջուկը	119
9. Թռչունի մոածումը	32	35. Մարդիկ ինչպէս գիր հնա- րեցին	121
10. Աւաղը	33	36. Հոյերէն գրեթե գիւտը	125
11. Ինչ կըսէին եղևնիները	37	37. Դարունն եկաւ	129
12. Նաւալար	39	38. Վաճառածը	130
13. Իմ մեծ հօրս պատմութիւնը	40	39. Աղունու վանքը	139
14. Աշնան վերջը	47	40. Զէ՛, ուրիշ անգամ	141
15. Ինչ ընես, առջևդ հոս գայ	50	41. Հին օրհնութիւն	143
16. Իշխանին նոր լաթերը	54	42. Ինչպէս հնարուեցաւ տը- պագրութիւնը	145
17. Ենունդի տօնը	62	43. Հողածինը	149
18. Պզտիկ ընդօրինակիչը	65	44. Անիի աւերակները	159
19. Ամպերու քարւանը	73	45. Աւկայծ ճրագ	161
20. Գիշերապահ Մկօին երազը	74	46. Թափառաշրջիկը	162
21. Կէտադրութիւն	77	47. Կողովագործին երգը	168
22. Զիրիկ	82	48. Երկրագործ Մաթօին բերդը	170
23. Ներկատու կենդանիներ	83	49. Ամէնակատարեալը	173
24. Մեղաւորը	88	50. Սատունցի Դաւիթին կռիւը	176
25. Ապուքաթը	90	51. Ուղտը և տսեղը	181
26. Փոքրիկ պատկերներ	92		

2013

3604-3607

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0059764

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0059763

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0059762

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0059761

52 - 0

10 - 50

